T.C.

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ÂLÛSÎ'NİN TEFSİRİNİN MUKADDİMESİNDEKİ GÖRÜŞLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAMZA SALEH SAİD

DANIŞMAN

DOÇ. DR. BURHAN BALTACI

KASTAMONU 2017

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ÂLÛSÎ'NİN TEFSİRİNİN MUKADDİMESİNDEKİ GÖRÜŞLERİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAMZA SALEH SAİD

Danışman Doç. Dr. Burhan Baltacı
Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. Recep Özdirek
Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. Şükrü Maden

KASTAMONU 2017

TEZ ONAYI

Hamza Saleh Said tarafından hazırlanan "**Âlûsî'nin Tefsirinin Mukaddimesindeki Görüşleri**" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve oy birliği ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman	**Doç. Dr. Burhan BALTACI** **Kastamonu Üniversitesi**
Jüri Üyesi	**Yrd. Doç. Dr. Recep Özdirek** **Kastamonu Üniversitesi**
Jüri Üyesi	**Yrd. Doç. Dr. Şükrü Maden** **Karabük Üniversitesi**

23 / 08 / 2017

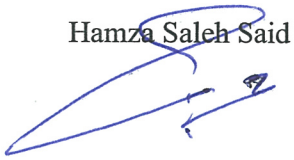
Enstitü Müdürü **Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ**

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

İmza

Hamza Saleh Said

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ÂLÛSÎ'NİN TEFSİRİNİN MUKADDİMESİNDEKİ GÖRÜŞLERİ

HAMZA SALEH SAİD

Kastamonu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Burhan BALTACI

Bu tez, *Âlûsî'nin Tefsirinin Mukaddimesindeki Görüşleri* başlığı altında ilmi, kültürü, fetaneti, asaleti ile meşhur olan müfessir Âlûsî ve onun *Rûhu'l-Meânî fî-Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî* tefsirinin mukaddimesinde ele aldığı konuları içermektedir. Çalışmamızda, *Rûhu'l-Meânî'*nin etkilendiği tefsir alimleri ve etkilediği tefsir alimlerine kısaca temas edilmiştir. Çalışmamızda, tefsir mukaddimeleri önemli görülen bazı müfessirlere de yer verilmiş ve bu mukaddimelerin önemine temas edilmiştir.

Tezimizi yazarken Âlûsî'nin hayatı, hocaları, öğrencileri, ilmi, sosyal ve siyasi ortam dikkate alınmış, gerekli görülen bilgiler özet bir şekilde tezde yer almıştır. Tefsir mukaddimesinde önemli konulara temas eden müellif, kendine has metoduyla da öne çıkmıştır. Ayrıca Âlûsî kendinden sonra gelen müfessirleri ve ilim adamlarını etkilemiştir. Tefsir mukaddimesinde, Allah'ın isimleri, kelamullah, Kurân'ın cemi /toplanması vb. Kurân tarihi konuları yanında, Tefsir tarihi ve usulüne dair görüşlere de yer vermiştir. Eserini işari tefsir tarzında yazmış olması ulaştığımız önemli sonuçlar arasındadır. Orta uzunlukta sayabileceğimiz *Rûhu'l-Meânî*'nin mukaddimesi, aynı zamanda Âlûsî'nin bilgi birikiminin açığa çıktığı yerlerden birisi olarak da görülebilir.

Anahtar Kelimeler: 1-*Âlûsî, 2- Rûhu'l-Meânî 3-Mukaddime, 4- Tefsir, 5-Yorum*

2017, 102 sayfa

Bilim Kodu:

ABSTRACT

M. sc. Thesiz

THE OPINIONSOF ÂLÛSÎ IN HIS MUQADDIMAOF TAFSEER

HAMZA SALEH SAİD

Kastamonu University

Institute for Social Science

Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assoc. Prof. Burhan BALTACI

This thesis includes the glossator Âlûsî known for his knowledge, culture, vigilance, and nobility and the subjects investigated by him in his introduction of tafsir (interpretation) (*Rûhu'l-Meânî fî-Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*) under the title of *Opinions of Âlûsî in Intrduction of His Tefsir*. Our study touches upon the tafsir scholars influenced by *Rûhu'l-Meânî* and the tafsir scholars he influenced. Several glossators, the tafsir introductions of whom have been found to be significant, were placed and the importance of these introductions were stressed.

While writing this thesis, life of Âlûsî, his lecturers, students, knowledge, and the social and political environment were taken into account and relevant information was put into the thesis to some extent. Touching upon important subjects on tafsir introduction, the author comes to the fore with his characteristic method. Furthermore, Âlûsî has influenced the mufassirs and science scholars after him. In introduction of the tafsir, Allah's (God) names, kelamullah (Allah's saying), gathering of the Quran, Quran history subjects were stated as well as the Tafsir history and methods. His writing of the book in the Sufistic Style is among the important results we have reached. Introduction of the *Rûhu'l-Meânî* considered to be moderate long can also be the place where the knowledge of Âlûsî has been revealed.

Key words: 1-*Âlûsî, 2- Rûhu'l-Meânî, 3-Muqaddimah, 4-Tafseer/Exegesis 5-Hermeneutic*

2017, 102 pages

Scince code:

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI 3
TAAHHÜTNAME 4
ÖZET 5
ABSTRACT 6
İÇİNDEKİLER 7
KISALTMALAR 9
ÖNSÖZ 10
GİRİŞ 12
I- KONUYU SEÇME GEREKÇELERİ 12
II- ARAŞTIRMANIN HEDEFLERİ 12
III- ARAŞTIRMANIN PLANI 13
IV- ARAŞTIRMANIN İÇERİĞİ 13
V- ARAŞTIRMANINSINIRLILIKLARI 13
VI- ARAŞTIRMANIN METODU 15
VII. TEFSİR MUKADDİMELERİNE GENEL BAKIŞ 15
BİRİNCİ BÖLÜM 26
İMAM ÂLÛSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ 26
1.1.İMAM ÂLÛSÎ'NİN HAYATI 26
1.1.1.İsmi Ve Nesebi 26
1.1.2. Hocaları 26
1.1.3. Gençliği Ve Seyahatleri 27
1.1.4.Şahsiyeti 29
1.1.5.Âlûsî'nin Özellikleri 29
1.1.5.1. İlmi Statüsü 29
1.1.5.2. Siyasi Statüsü 30
1.1.5.3. Sosyal Statüsü 32
1.1.5.4.Akidesi ve Mezhebi 32
1.1.5.Öğrencileri 33
1.2. Eserleri 34
İKİNCİ BÖLÜM 37
RÛHU'L-MEÂNÎ TEFSİRİ VE MUKADDİMESİ 37

2.1. RÛHU'L-MEÂNÎ TEFSİRİ 37
2.1.1.Kitabın Kaynakları 37
2.1.2.Âlûsînin Kitabı Tasnifinde Takip Ettiği Metot 39
2.1.3.Kitabın İçeriği 44
2.1.4.Kitabın Baskıları 45
2.1.5.Kitabın Yazım ve Düzeni 45
2.1.6.Geçmiş Tefsirlerin *Rûhu'l-Meânî* Tefsirine Etkisi 46
2.1.7.*Rûhu'l-Meânî*'nin Sonraki Tefsirlere Etkisi 51
2.1.8.Âlûsî'nin Tefsirini Kapsamlı Bir Değerlendirme 54
2.2.ÂLÛSÎ'NİN TEFSİRİNİN MUKADDİMESİNDEKİ BAZI KONULAR 55
2.2.1.TEFSİR VE TE'VİL 55
2.2.2.RE'Y (GÖRÜŞ) İLE TEFSİRİN ŞARTLARI 55
2.2.3.RE'Y TEFSİRİ HAKKINDA GÖRÜŞLERİ 57
2.2.4. KUR'ÂN-I KERİM'İN İSİMLERİ 58
2.2.5.KUR'AN TARİHİ 60
2.2.5.1.Kelamın Lafzi ve Nefsi Manası 60
2.2.5.2.Kelamullah Hakkında Görüşleri 61
2.2.5.3.Fuadın Lisana Tercih Edilmesi 68
2.2.5.4.Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman Zamanında Kur'an 76
2.2.6.İ'CÂZU'L-KUR'AN 80
2.2.7.NASİH-MENSUH 92
2.2.8.İŞARİ TEFSİR 94
2.2.9.YEDİ HARF MESELESİ 95
SONUÇ 97
ÖZGEÇMİŞ 102

KISALTMALAR

as. : Aleyhisselâm

b. : İbn

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

cc. : Celle celaluhu

Çev. : Çeviren

DİA : *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*

dpn. : Dipnot

ed. : Editör

h. : Hicri

Hz. : Hazreti

m. : Miladi

nşr : Neşreden

ss. : Sayfa sayısı

sy. : Sayı

s. : Sayfa

sav. : sallallahu aleyhi ve sellem

tahk. : Tahkik

ts. : Tarihsiz, baskı tarihi yok

v. : Vefat

vb. : ve benzeri

vr. : Varak

ys. : Yersiz, baskı yeri yok

yy. : Yüz yıl

ÖNSÖZ

Allah'ın (cc) adıyla. Hamd, Furkan'ı (Kur'ân) âlemlere bir uyarıcı olması için kuluna indiren Allah'a mahsustur. Salât ve selam, Rabbinin kendisini şahit, müjdeleyici, uyarıcı olarak gönderdiği ve onun izni ile ona davet eden ve yol gösteren Hz. Muhammed'e (sav) olsun.

Lütfu ile hayırların gerçekltiği Allah'a hamdolsun. Yüce ve hakim olan Allah lütfu ile Kur'an-ı Kerim'i yaratılmışların en hayırlısı, hoşgörülü ve son peygamber olana indirmiştir. Salât ve selam efendimiz ve habibimiz Muhammed (sav), âli, ashabı ve kıyamete kadar onun yolunda yürüyenlerin üzerine olsun. Hamd, Efendimiz Muhammed'i (sav) ve diğer peygamberleri seçip onların eliyle mahlûkatı hidayete erdiren ve insanları karanlıktan aydınlığa çıkaran ve onların arasına ülfet koyan Allah'a mahsustur. Allah, Allah'ın kitabından ilim öğrenen ve kendilerine açığa çıkan esrarı Rahmanın kullarına açıklayan ve ölümün kendilerine ulaştığı âlimlere rahmet etsin. Bu ulemadan, ilim meşalesini taşıyan ve Allah'ın kitabındaki ve peygamberinin sünnetindeki bilgileri taşıyan nesiller doğmuştur. Şeyh Allame Ebû's-Senâ Şihabuddin el-Âlûsî (v. 1270/1854), Allah'ın kitabını tefsir edenlerin en önemli ve meşhur şahsiyetlerindendir. Birçok sure isimlerini açıklamış, ayetleri tefsir etmiş ve hidayet esrarını beyan etmiştir. Birçok konuda diğerlerinden ayrılmış ve en çok dikkat çeken özelliği ise *Rûhu'l-Meânî* ismiyle meşhur kitabını yazmasıdır. Çünkü Âlûsî, Kur'an ilimlerinden önemli gördüğü şeyleri açık bir dille ifade etmiştir. Rivayet ve telifleri ile beraber yaptıklarının kıymeti büyüktür. Şöhreti doğudan batıya ulaşan tefsirin sahibi İmam Âlûsî hakkında yapacağım kısa ve basit çalışmadan kendimin ve benim dışımda kalanların da istifade etmesini hedefledim. Ayrıca Âlûsî'nin ilmini tahsil etmede izlediği yol ve metotlara da değineceğiz. Bunu yapmamızın amacı, bu şahsiyetin önemine ışık tutmak ve ilmi, dini, ameli konumunu beyan etmektir.

Beni bu çalışmamda konuyu seçmem ve derinleşme hakkında cesaretlendiren Danışmanım Doç. Dr. Burhan BALTACI'ya teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamın Türkçe'ye tercümesinden dolayı Öğr. Gör. Ahmad Noradden Kattan'a, tezin aşamalarında destek ve yardımlarını gördüğüm Arş. Gör. Halil İbrahim Görgün'e teşekkür ederim. Bu meşhur müfessir hakkında yeterli malumat verme hususunda

muvaffakiyet ve herkesten bu veciz sayılan çalışmamda rıza derecesine ulaşmalarını temenni ederim.

GİRİŞ

I- KONUYU SEÇME GEREKÇELERİ

İnsanın çalışacağı en büyük ve önemli iş Kur'an-ı Kerim ile ilgili olanıdır. En zor iş ise, ayet ve surelerinin ince tefsiri ve maksatlarını anlamaktır. Günümüzde üslup, telif ve malumatların toplanması hususunda birbirinden farklı tefsirler bulunmaktadır. Bununla beraber hepsinin ortak özellikleri vardır. Bu da Arap dili, Kur'an, hadisler, bir kısım sahabi ve tabiin rivayetleridir. Bu açıdan en önemli tefsirlerden birisi de Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Huseynî el-Âlûsî'nin (v. 1270/1854) *Rûhu'l-Meânî fî-Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî* isimli tefsirdir. Tezimizde bu konuyu seçme sebepleri arasında şunları sayabiliriz: Talebe ve ilim ehlinin bu kitab hakkında çalışma ve mesele edinmesini sağlamak. *Rûhu'l-Meânî* tefsirinin ilmi konumunu göstermek ve mukaddimesindeki görüşlere yer vermek. İmam Âlûsî'nin tefsir mukaddimesindeki metodunu ortaya çıkarmak, tefsir yapma tarzını anlamak ve şahsiyetini tanımak.

II- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu konunun önemini araştırmaların neticesinde şöyle değerlendirebilirim. Âlûsî'nin eserinin tefsir ehli arasında şöhret bulması, kimi tefsir sahipleriyle ortak kanaatte olması veya onlara muhalefet etmesi, eserinde göstermiş olduğu fıkıh ve tefsir maharetinin varlığı ve kendisinden sonra gelen alimleri etkilemiş biri olması.

II- ARAŞTIRMANIN HEDEFLERİ

Araştırmanın hedefleri şu şekilde sayılabilir.

1. Allame Âlûsî'yi tanımak, hayatı hakkında bilgi vermek.
2. *Rûhu'l-Meânî'*nin tefsir mukaddimesinin önemini ve diğer tefsir eserinin diğer tefsirlere etkisini açıklamak.
3. Tefsirlerin mukaddimelerinin önemini beyan etmek ve Âlûsî'nin bu konulardaki görüşlerini ortaya koymak.

III- ARAŞTIRMANIN PLANI

Öncelikle mukaddimesininele aldığı konuların içeriğini inceledim ve Âlûsî'nin tefsirinin günümüzdeki önemine kısaca temas ettim. Söz konusu tefsirin geçmiş ve muasır müfessirlerdeki etkisini açıkladım.

IV- ARAŞTIRMANIN İÇERİĞİ

Konu iki bölümdür:

Birinci Bölüm: Âlûsî'nin dönemi ve şahsiyeti ele alınmıştır. Şu alt başlıklardan oluşmaktadır.

a. İmam Âlûsî'nin döneminden bahsetmektedir. Şu konulardan oluşur.

İmam Âlûsî'nin ilmi statüsü, sosyal statüsü, siyasi statüsü.

b. İmam Âlûsî'nin biyografisi ele alınmaktadır. Şu konulardan oluşur.

İsmi ve nesebi, hocaları, yetişmesi ve seyahatleri, mezhebi ve akidesi, öğrencileri, ilmi eserleri.

İkinci Bölüm: Bu bölüm, *Rûhu'l-Meânî* hakkında olacaktır. Şu konulardan oluşmaktadır.

Kitabın içeriği (konuları), kitabın kaynakları, Âlûsî'nin kitabını yazarken izlediği yol, kitabın yazımı ve düzeni, geçmiş tefsirlerin *Rûhu'l-Meânî*'ye etkisi, aynı dönem tefsirlerin *Rûhu'l-Meânî*'ye etkisi, Âlûsî tefsirinin bir değerlendirmesi, nasih ve mensuh, tefsir mukaddimelerinin önemi.

Ayrıca çalışmam sonuç ve kullandığım kaynakları da içerir.

V- ARAŞTIRMANINSINIRLILIKLARI

Araştırmanın sınırlılıkları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Bu mevzuya has yeterli kaynakların az olması
2. Başlıkların dallanması ve bir kelimenin uygun yerde uygun manasını bulmayı zorlaştıran çok manasının olması

3. Bu çalışmada araştırma ve yazma vaktimin dar olması. Çünkü bu çalışmayı öğrenciyken yazıyorum ve eğitimimi bitirmem için kısıtlı vaktim var.

Âlûsî hakkındaki Türkçe çalışmalar ise şunlardır:

Abdülganî, Asım Hamdî Ahmed, "Min Kazâya'l-Üslûb fi Tefsîri'l-Alûsî: İstikbâlü'n-Nas", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2014, sayı: 37, s. 135-163.

Çelik, Ahmet, "Âlûsî'nin Kur'ân'ın İ'câzıyla İlgili Görüşleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 24, s. 49-74.

Dağdeviren, Alican, "Âlûsî ve Rûhu'l-Meânî'si", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2011, cilt: IX, sayı: 18, s. 419-460.

Dağdeviren, Alican, "Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Meânî", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 3, s. 359-390.

Demircigil, Bayram, "Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî Adlı Tefsirinde Hasan-ı Basrî Kıraatine Yaklaşımı", *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2015, sayı: 24, s. 33-70.

Gökkır, Bilal - Necmettin Gökkır, "Sufi or Salafi? Alusi's Struggle for His Reputation Against Ottoman Bureaucracy with His Tafsir, Ruh al-Maani", *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2017, sayı: 27, s. 7-18.

Karakaş, Vehbi, "Âlûsî'nin Rûhu'l-Maânî'sinde İşârîTefsir", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Divinity Faculty of Çanakkale Onsekiz Mart University*, 2013/1, cilt: II, sayı: 2, s. 47-63.

Karakaş, Vehbi, "Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî'sinde İşârî Tefsir", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, cilt: XIII, sayı: 2, s. 173-188.

Kavak, Abdulcebbar, "Bağdat'ta Selefî Bir Çevrede Yetişen Sûfî Bir Âlim: Ebü's-Senâ Mahmûd Şihâbüddin el-Âlûsî (ö. 1270/1854)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2015, sayı: 39, s. 105-119.

Mawed, Mohammed Ata, "Eserü Kitâbi Ebkâri'l-Efkâr li'l-Âmidî fî Kütübi'l-Müteahhirîn (Rûhu'l-Me'ânî Li'l-Âlûsî Enmûzecen)", *Uluslararası Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu Bildirileri = International Conference on Sayf al-Din al-Amidi Papers*, 2009, s. 225-255.

Şaban, İbrahim, "Ebu's-Sena El-Alusi'nin İstanbul Seyahati Ve İzlenimleri", *Şarkiyat Mecmuası*, 2011/2, sayı: XIX, s. 75-90.

VI- ARAŞTIRMANIN METODU

Bu çalışmada planın da gösterdiği gibi tümevarımsal ve analitik bir metot kullandım. Her konunun başında konunun başlığını basit bir şekilde açıklayan küçük bir mukaddeme yapmayı tercih ettim. Ayrıca Âlûsî'nin diğer müfessirle ilgisini ve kitabını şöhrete kavuşturan Kur'an ve fıkıhtan delil getirme şeklini de analiz ettim.

Son olarak Allah'tan hatalarımı kapatmasını; beni hata, yanlış ve unutmaktan korumasını, çalışmamın kabul ve rızaya uygun olmasını istiyorum. Dualarımızın sonu Allah'a kutlu bir hamdetmektir. Salât ve selam Allah'ın Habibi Muhammed (sav) âli, ashabı ve kıyamete kadar onun yolunda yürüyenlerin üzerine olsun.

VII. TEFSİR MUKADDİMELERİNE GENEL BAKIŞ

Birçok ulema tefsir mukaddimeleri yazmaya, Allah'ın kelamını tefsir etmeye önem vermiş ve tefsirin önemine vurgu yapan pek çok görüşlerini de mukaddimelere eklemişlerdir.

Tefsir Mukaddimelerinin Doğuşu

Mukaddimeleri açısından önemli olan tefsirlerden birisi İbn Cerîr et-Taberî'nin (310 h.) tefsiridir.[1] Tabi ki, tefsirlerden önce müsnetlerin olduğunu ve İbn Cerîr'den önce de Abdurrezzak es-Sen'ânî olduğunu söyleyenler de vardır. Bu alim, Kur'an'ın nüzulüne has rivayetleri toplamakla yetinmiştir. Daha sonra aynı konularda çalışma yapan birçok müfessir onları takip etmiş ve yönelimleri delil toplamak üzere olmuştur. Ayrıca takip ve selef müfessirlerin görüşlerine önem vermişlerdir. Mukaddimelerdeki bu üslup tefsir kitapları ile batıya ve Endülüse taşınmıştır. Bu konuya en büyük önemi veren âlim İbn Atıyye, Kurtubî ve İbn Cüzeyy'dir. [2]

Kur'an ilminde tefsirlere mukaddime yazılması asırlar geçtikçe birbirini takip etmiştir. Çoğu müfessir bu konuda Suyûtî ve İbn Cerîr'in metodunu kullanmıştır. Tefsire mukaddime yazma geleneği vardır ancak bazı tefsir eserlerinin de mukaddimesiz olduğu bilinmektedir. Muasır tefsirler arasında mukaddime içerenlerin en meşhur olanları şunlardır: Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* isimli tefsirinin

[1] Muhammed Ebî Şehbe, *el-Medhal li-Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 35.
[2] Suyuti, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 16.

mukaddimesi, Şeyh Cemaluddin el-Kâsimî'nin *Mehâsinu't-Te'vîl* isimli tefsirinin mukaddimesi.[3]

En Önemli Tefsir Mukaddimeleri

1. *Tefsiru'l-Kur'an'ı Kerim*: Abdurrezzak b. Hemmâm b. Nâfi es-Sen'ânî (v. 211 h.).[4]

2. *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*: Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (v. 330 h.).

3. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*: Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî (v. 373 h.).

4. *en-Nüket ve'l-Uyûn fi Te'vîli'l-Kur'âni'l-Kerîm*: Ebu'l-Hasen Ali b. Habib el-Maverdî (v. 450 h.).

5. *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*: Ebu Hasen Ali b. Ahmed el-Vahidi (v. 468/1076).

6. *Meâlimu't-Tenzîl*: Muhyi's-Sünne Ebû Muhammed Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavi (v. 516 h.).

7. *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri Kitâbi'llâhi'l-Azîz*: Ebû Muhammed Abdulhak b. Atiyye (v. 546 h.).

8. *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsir*: Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali el-Cevzî (v. 597 h.).

9. *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*: Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr b. Ferec el-Hazreci el-Kurtubî el-Endelûsî (v. 671 h.).

10. *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*: Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Cuzeyy el-Kelbî (v. 741 h.).

11. *Lübâbu't-Te'vîl fî Meâlimi't-Tenzîl*: Ebû'l-Hasen Alauddin Ali b. Muhammed eş-Şeyh el-Bağdâdî el-Ma'ruf bi-Hâzin (v. 741 h.).

12. *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*: Ebû Abdillah Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Hayyân el-Gırnâtî eş-Şehir bi-Ebî Hayyân (v. 745 h.).

13. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*: Hafız Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Ömer b. Kesîr (v. 774 h.).

---

[3] Tefsir mukaddimelerinin önemi ile ilgili örnek bir çalışma olarak bkz. Görgün, Halil İbrahim, *Endülüs Tefsir Mukaddimeleri*, Kastamonu Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ss. 130, Kastamonu 2017.

[4] Müsait Tayyar, "Müzekkiretu Mukaddemâti't-Tefâsir" başlıklı bir makale, www.tafasir.net web sitesi üzerinden. (21.03.2017).

Bazı Tefsir Mukaddimelerinin Özellikleri

Abdurrezzak b. Hemmâm b. Nâfi es-San'ânî'nin (v. 211 h.) *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîz* Adlı Tefsiri

Hicri üçüncü yüzyılın elde mevcut olan tefsirini bu eser temsil etmektedir. Bu tefsir salt rivayet tefsiridir ve reyden âridir. İçerisinde sadece Hz Peygamber, sahabe veya tabiine ait görüşlerin yer aldığı rivayetler vardır. Müellif, tefsir konusunda selefin sözlerini takip eder ve sebeb-i nuzûle yer verir. Aynı zamanda israiliyyata oldukça mesafeli olmakla birlikte tefsirinde israiliyyata yer vermesini akide açısından olmaksızın gerçekleştirmiştir.[5]

Bu tefsire müellif veciz bir mukaddime yazmıştır. Bunun içerisinde ulumu'l-Kur'an'a dair rivayetler vardır. Dikkat edildiğinde kendi zamanında ulumu'l-Kur'ân konularına temas eden ilk müfessirlerden olduğu anlaşılır. Doktor Mustafa Müslim'in tahkik etmesiyle tefsir eseri olduğu anlaşılan bu eserde, ilk kısımlarında rivayetler ile ilgili eksiklikler olduğu için Taberî'nin eserinden eksikleri tamamlamak üzere faydalanılmıştır. Daha sonraki baskıda Dr. Mustafa'nın bulamadığı kısımları Dr. Abdulmutî Kal'acî mukaddime ile beraber ortaya çıkarmıştır. Eserin mevcut mukaddimesi dört sayfadan oluşmaktadır. İlki kısmı Kur'an'ın toplanması konusuyla ilgilidir. İkinci kısmı rey ile tefsir yapılmasıyla ilgilidir. Diğer kısımları ise muhakkikin ifade ettiği üzere rutubet, yıpranma vb. sebeplerden ötürü okunamayacak haldedir. Bu tefsirin mukaddimesi sadece Abdulmutî Kal'acî'nin tahkik ettiği ve Beyrut'ta hicri 1411 yılında baskısı yapılan eserde mevcuttur.[6]

Ebu Ca'fer Muhammed b Cerir et-Taberî'nin (v. 310 h.) *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* Adlı Tefsiri

Taberî'nin bu eseri en değerli rivayet tefsirlerinden kabul edilir. Çünkü ayetleri birçok farklı ilimlerden istifade ederek açıklamış, güzel bir şekilde beyan etmiştir. Ayrıca rivayet ve görüşleri senetleriyle beraber zikretmiştir. Bu özelliklerinden ötürü İbn Teymiyye şöyle demiştir: "Mevcut tefsirlerin en değerlisi İbn Cerir'in tefsiridir. Çünkü o rivayetleri senetleriyle beraber zikretmiştir." Ayrıca İbn Atiyye de şöyle

[5] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 255,256.
[6] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 256-259.

demiştir: “Birçok insan İbn Cerir’in uzağı yakın ettiği, isnadı kuvvetlendirdiği noktasında ittifak etti.”[7]

İbn Cerir çok iyi Kur’an tefsiri yapmış, hükümleri, nasihini, mensuhunu, müşkilini, ğaribini, ulema ve ehli tevil arasındaki görüş faklılıklarını, hükümleri ve harflerin irabını güzel bir şekilde açıklamıştır. İmam Nevevî’nin dediği gibi onun tefsirinin bir benzeri yoktur. Suyuti’nin de dediği üzere metot olarak en iyi tefsir Taberî’nin tefsiridir. Ebû Hamid el-İsferânî de şöyle demiştir, şayet bir kimse Çin’e gitse ve yanında bu tefsir olsa, daha fazla bir şeye ihtiyaç duymaz.[8]

Taberî’nin tefsirinin önemi şudur: Taberî’nin kendisin fıkhi bir mezhebi ve usulünün var olması onun en değerli tefsirlerden birini yazmış olduğunun göstergesidir. O; hadis, rical, tarih ve dil konularında en önemli âlimlerdendir. Şuna işaret etmek isterim ki; İbn Cerir önde gelen metot sahibi kimselerdendir. Onun bu özelliğiyle ilgili İbn Esîr şöyle demiştir: “Başlangıç veya ileri seviyede olan her bir kimse İbn Cerir okursa ilmi az ise ilmi artar, derecesi düşük ise derecesi yükselir.”[9]

İbn Cerir’in hayatından aktardığımız kadarıyla onun için rivayet ve tefsir ilminin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca âlimlerin ona övgüleriyle de bu durum desteklenmiştir. İbn Cerir, tefsirinin mukaddimesinde de eser ilminin önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu açıdan ilklerden olması hasebiyle, mukaddime konusunda İbn Cerir’in etkisi kaçınılmazdır. İbn Cerir’in taksimine göre tefsirinin mukaddimesi on başlığa ayrılmaktadır. Onun mukaddimesi 106 sayfayı bulmaktadır. Aslında on kısma ayrılan mukaddimesine baktığımızda onun konuları iç içe soktuğunu görürüz.[10]

Bu mukaddimeleri incelediğimizde onun edebi, lüğavi ve belagi olarak çok büyük biri olduğu anlaşılır. Bu durum, mukaddimeyi okuyan herkesin takdir edeceği bir gerçektir. Bazen bu mukaddimeleri okuyan kimsenin zorlanacağı da aşikârdır. İlk baskısı Bulak’ta yapılmış olan İbn Cerir’in mukaddimesinin tefsiriyle beraber birçok farklı baskısı yapılmıştır.[11]

---

[7] İbrahim Hakkî, *Ulûmu’l-Kur’an min Hilâli Mukaddimâti’t-Tefâsîr*, I, 268-272.
[8] İbrahim Hakkî, *Ulûmu’l-Kur’an min Hilâli Mukaddimâti’t-Tefâsîr*, I, 272-276.
[9] İbrahim Hakkî, *Ulûmu’l-Kur’an min Hilâli Mukaddimâti’t-Tefâsîr*, I, 274.
[10] İbrahim Hakkî, *Ulûmu’l-Kur’an min Hilâli Mukaddimâti’t-Tefâsîr*, I, 275, 276.
[11] İbrahim Hakkî, *Ulûmu’l-Kur’an min Hilâli Mukaddimâti’t-Tefâsîr*, I, 276, 277.

Bu mukaddimelerde ibn Cerir beliğ bir başlangıç yapmış ve Arapça ilimlerindeki marifetini göstermiştir. Daha sonra Allah'a şükretmiş, ona övgülerde bulunmuş ve eksiklikten O'nu tenzih etmiştir. Sonra Peygamberimizin özelliklerini ve isimlerinin nübüvvetine delil olduğundan bahsetmiştir. Allah'tan onu başarıya ulaştırmasını istemiş, Allahın kitabını açıklmaya ve tevil etmeye, manalarını açıklamaya başlamıştır.[12]

Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî'nin (v. 373 h.) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* Adlı Tefsiri

İbn Arabşah'ın bu tefsiri Türkçeye tercüme etmesinden bu yana oldukça önemli kabul edilen eserlerden birisidir. Eserin ismiyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bazısı yaygın olarak bilinen *Bahru'l-Ulûm* olarak isimlendirirken, bu ismi kabul edenler karışıklığın başka bir Ebu'l-Leys'e ait eserden dolayı olduğunu iddia etmişlerdir. Diğer âlimin eserini *Tefsiru'l-Kur'ân li Ebî'l-Leys es-Semerkândî* olarak ifade etmişlerdir.[13]

Ebu'l-Leys'in tefsiri rivayet tefsirlerinin kaynakları arasında sayılmaktadır. Müellif Kur'an'ı Kur'ân ile, sünnet ile, sahabe ve tabiin kavilleriyle tefsir etmiştir. Başka âlimlerin görüşlerini de zikretmiş, ictihat ve fikirlerine de yer vermiştir. Taberî'den bahsetmemesine rağmen benzer bir metot kullanmış ve Zeccâc, Ferrâ ve İbn Kuteybe gibi âlimlerden istifade etmiştir. Rivayetlerde kendi isnat zincirini kullanmıştır. Kur'an'ın kıraatine, irab ve anlamlarına, vaaz ve hikmetlerine önem vermiştir.[14]

Ebu'l-Leys'in tefsir metodunda, ayetleri parçaçı bir yaklaşımla tefsir etmiş, bu ayetlerle ilgili görüşlere yer vermiş, nadiren de olsa görüşler arası tercihte bulunmuş ve kendi kabul ettiği rivayete temas etmiştir.

Ebu'l-Leys, mukaddimesini kısa ve öz bir şekilde yazmış ve iki meseleden bahsetmiştir. İlki tefsir ilmine olan ihtiyaç, ikincisi ise dil ve nuzûl durumlarına bağlı olarak rey ile tefsirin caiz olduğu meselesidir.[15]

---

[12] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 277-296.
[13] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 302.
[14] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 302-304
[15] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 304.

Ebu'l-Leys'in tefsirinde, diğer müfessirlerin mukaddimelerini yazarken izlediği tefsiri yazma amacı, tefsir yazmaya iten sebepler, metot ve kaynakları zikretme gibi genel şeyler bulunmamaktır. Ebu'l-Leys mukaddimesinde tefsir ilmini öğrenmek için ayet ve rivayetleri kullanmıştır. Tefsire olan ihtiyaç muradullahı anlamak için vardır. Bu, şu anlama da gelmemektedir: "Rey ile dilediğin tefsiri yapabilirsin". Bu dil farklılıklarını ve nüzul durumunu bilmek için gereklidir. Bu sebeple sahabeden rey ile ilgili gelen rivayetleri değerlendirmiştir. Daha sonra Besmele ve Fatiha ile tefsire başlamıştır.[16]

Ebu'l-Hasen Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî'nin (v. 450 h.) *en-Nuket ve'l-Uyûn fî Te'vîli'l-Kur'ani'l-Kerîm* Adlı Tefsiri

Sözlerin uygunluğu, uslup ile uygun sunumu, ibaredeki incelik ve icaz, sağlam fikirlilik ve beyan tarzı müellifin mukaddimesini okuyan herkesin fark edeceği yazarın üstün özelliklerindendir. Yine bu eseri okuyanların müellifin bazı müfessirler gibi manadan uzaklaştırıcı uzatmalar veya kısaltmalar yapmadığını fark edeceğini belirtmek gerekir.[17]

Mâverdî kapalı ayetleri veciz bir şekilde beyan etmiş, tilavetten anlaşılan açık ayetleri de öz bir şekilde açıklamıştır. Bunları da seleften ve ilim ehlinden sözlerle desteklemiştir. Tefekkürle elde ettiği bilgileri de tefsire derc etmiştir. İcaz ve kısa olmasına dikkat ederek delilleri zikretmiştir. Müellif sebebi nuzûl ve kıraatleri açıklamaya ayrıca önem göstermiştir. Eş anlamlı olduğu düşünülen kelimelerin birbirlerinden ince farkları olduğuna dikkat çekmiştir. Fıkhi yaklaşımların dışında elinden geldikçe ayetlerden referansla ahkâmı açıklamaya gayret etmiştir. Müellif, tefsir konusunu yazarken birçok farklı kaynak ve ilim ehlinden istifade etmiştir.[18]

Anlamı tilavet ile anlaşılan ayetler ve anlamı kapalı ayetler şeklinde iki kavram kullanmıştır. İkinci kavramın nakil ve ictihat yoluyla anlaşılabileceğinden ve tefsirini bu kapalı ayetler üzerine yoğunlaştırdığından bahsetmiştir. Bunu da yaparken selef ve ilim ehlinin görüşlerini ele almıştır.[19]

---

[16] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 305, 306.
[17] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 314.
[18] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 315, 316.
[19] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 316.

Mâverdî'nin tefsiri birçok müfessiri etkilemiştir. Bunların içerisinde İbnu'l-Cevzî, Ebû Hayyân, Kurtubî gibi birçok meşhur âlim vardır. Bu âlimler Mâverdî'nin en çok usulünden ve icaz üslubundan etkilenmişlerdir.[20]

Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî'nin (v. 468 h.) *el-Vasît fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd* Adlı Tefsiri

Basît, Vasît ve Vecîz olmak üzere tefsirini üç merhaleye ayırması açısından tek olan Vâhidî, bu yönüyle diğer müfessirlerden ayrılır. Tefsirini okuyanların seviyelerini göz önüne alarak tefsirini yazmıştır. Onun tefsirdeki bu eşsiz yaklaşımı geniş bir bilgi bikrimi ve çeşitli ilimlerde mahir olduğunu göstermektedir.[21]

Vâhidî, eser ve nakle oldukça önem veren bir kimsedir. Rivayetlerden ince hükümler çıkarmakta, selef imamlardan nakillerle tefsirini süslemekte ve ibareleri oldukça güzel ifade etmektedir.[22]

Elimizdeki bu eser, rivayetlere yer vererek orta seviyede yazılmış bir eserdir. Sözleri özet bir şekilde vererek eserin icaz yönü artırılmıştır. Vâhidî'nin *el-Vasît* adlı eseri sözleri çoğaltmamak ve uzatmamak yönüyle tanınmıştır. Bu eser, parçacı tefsir metodu alanına ve rivayet, dil, garib kelimeler ve nahiv ilimlerine önem veren eserlerden kabul edilir. Ayrıca Vâhidî, fıkıh ve sebebi nüzûle de önem vermektedir.[23]

Tefsir yapma metodu, önce Kur'ân kelimelerini veya ayetten bazı parçaları zikrederek dil açısından bazı sözler söylemek, sonrasında kelamın muradını ve kelimenin dil kökünü ortaya koymak şeklindedir. Genellikle rivayetleri senetsiz zikretmektle beraber bazen sentleriyle de verdiği olmuştur. Bu özelliklerinden dolayı *el-Vasît* ilim ehli tarafından önem atfedilen ve bilgi edinmek isteyenlerin de ilgisini çeken bir eser olmuştur.[24]

Bu tefsire müellif altı sayfalık bir mukaddime yazmıştır. Ulumu'l-Kur'an konusuna özel ihtimam gösteren eserlerden kabul edilmektedir. Bu, müellifin tasnif konusunda

[20] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 316.
[21] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 336.
[22] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 336.
[23] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 257.
[24] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 338.

eşsiz olmasıyla alakalı olarak açıklanabilir. Sebebi nüzul ve tefsir ilminin değeriyle ilgili yazmış olduklarını da bunun içerisine katabiliriz.[25]

Müellif önce Allah'a hamd, sonrasında peygambere ve sahabeye dua ile devam etmiştir. Daha sonra ise ilim sahibi olmanın şerefli bir mertebe olduğundan bahsetmiş, bunun devamında da ilimler içerisindeki değer sıralamasında ilk sıraya kitabullahı ve bununla ilgili ilimleri öğrenmeyi yerleştirmiştir. Bu değerin kaynağı kitabın Allah kelamı olmasına bağlamıştır. Sonra ise rey ile tefsir yapanları uyaran rivayetlere temas etmiş, kul için en iyi yolun Kitab'a ve Resulun sünnetine uyma olduğunu ifade etmiştir. Bunu da Hz. Peygamber'in tefsir ve başka konularla ilgili rivayetlerine dayandırmıştır. Mukaddimeyi Kitabullah için yapmış olduğu çabayla ve tefsir tasnifi ile bitirmiştir. Tefsir konusunda Allah'tan yardım ile tefsire başlamıştır.[26]

Ebu Hayyân el-Endelusî (v.745 h.) *el-Bahru'l-Muhît* Adlı Tefsiri

Bu tefsirin tasnifini yapan yazarın adının anılması kalbi güven ile doldurmak için yeterlidir. Bu eser fikirleri olgunlaştırır ve okuru yazarı gibi olmaya yöneltir. Nice kimseler bu durumda olmayı Allah'tan niyaz ederler. Allahın rızasını umarlar.[27]

el-Bahru'l-Muhît, müellifi hayatta iken meşhur olmuş ve vefatından sonra da asırlar boyu ilim ve marifet ehli tarafından önem verilen ve kaynak alınan bir eser konumunda olmuştur. Bugün de hala tefsir ile uğraşan kimseler için dil ve kıraat açısından en önemli kaynak olma özelliğini devam ettirmektedir. Bu öneminden dolayı öğrencisi Tâcuddin Ahmed b. Abdulkadir b. Mektum *el-Bahru'l-Muhît*'i *ed-Durru'l-Lakît mine'l-Bahri'l-Muhît* adıyla özetlemiştir.[28]

Ebu Hayyân tefsirinde Endülüs ulemasının izlediği me'sur ve akla dayanan tefsir yazım tarzını takip etmiştir. Ancak akla dayanan şeyin heva ve hevese hizmet etmemesi şartı önemli bir noktadır.[29]

Bu tefsirinde Ebu Hayyân, fikirlerini özet bir şekilde veriyor, elde ettiği ilimden bahsediyor, en önemli fikirlerine temas ediyor, önemli eserlerine atıfta bulunuyor,

[25] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 239.
[26] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, I, 337-340.
[27] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 12.
[28] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 13.
[29] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 14-16.

uzun konuları kısaltıyor, müşkilleri hallediyor, mutlakı takyit, kapalıyı açık hale getiriyor, taksim ettiklerini topluyor, gücü nispetinde beyan ilminden ve icazu'l-Kur'an'dan eklemeler yapıyor.[30]

Dikkatlice bu tefsiri okuyan kimse Ebu Hayyân'ın birçok müfessirden etkilendiğini görecektir. Zemahşerî ve İbn Atiyye bunlardan en çok öne çıkanlardır. Hatta bu iki müfessiri tefsirin yıldızları olarak vasıflandırmaktadır. Onların tefsirinden önemli olanları kendi tefsirine almıştır. Bununla beraber Zemahşerî'nin mutezili fikirlerinde eleştirilerde bulunmuş ancak hiçbir zaman insafı elden bırakmamıştır.[31]

el-Bahru'l-Muhît'in irab çeşitleri, dil ve Kur'ân'ın icazı ve beyanını ortaya çıkarması, tefsirler arasında en önemli eserlerden biri sayılmasının sebebi olmuştur. Nitekim kıraat ve kıraat vecihleri konusunda da önemli bir kaynak eserdir. Tefsirin mukaddimesine baktığımızda on sekiz sayfalık bir mukaddime yazılmıştır. Bu kısımda Arapların yazım üsluplarından, yazım metodundan, kaynaklarından, bazı konularda eğitim aldığı hocalarından ve birçok ulûmu'l-Kur'ân konusundan bahsetmiştir.[32]

Bu mukaddimenin birincisi baskısı Mısır'da 1328'de basılmış, eserde birçok baskı hatası vardır. İkincisi ise 1412'de Beyrut'ta basılmıştır ve onun da birçok eksiği bulunmaktaır.[33]

Hafız İbn Kesîr'in (v. 774 h.) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* Adlı Tefsiri

Günümüzde en çok okunan ve değerli görünen tefsirlerin başında İbn Kesir'in *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm'*i kabul edilmektedir. Bu tefsirin bu kadar yaygın olmasının ve kabul görmesinin altında müfessirin kuvvetli anlayışı, görüşlerine yer vermesi, açık bir yazım tarzı ve ibarelerinin güzelliği sebepleri yatmaktadır.[34]

İbn Kesir tefsirinde Peygamberimizden, sahabeden ve tabiinden gelen rivayetlere yer vermiştir. Ayrıca tefsirinde fıkhi, nahvi veya lüğavi birçok konuda ulemadan görüşlere de yer vermiştir. Bu yüzden Suyutî onun tefsiri için "bir benzeri daha yazılmamıştır." ifadesini kullanmıştır. Aynı şekilde Şevkanî de İbn Kesir'in

[30] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 15.
[31] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 24, 25.
[32] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 17-20.
[33] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 16.
[34] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 27-32.

tefsirinde rivayetlere, mezheplere ve görüşlere yer vermesinden övgüyle bahsetmiştir.[35]

İbn Kesir'in tefsiri bu öneminden dolayı geçmiş dönemlerde de, modern dönemde de ilgi odağı haline gelmiştir. Bu eseri sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Said b. Muhammed b. Mes'ud el-Kâzerûnî *el-Bedru'l-Munîr* şeklinde özetlemiş, günümüzde ise üç kere özeti yazılmıştır.[36]

İbn Kesir tefsirinde İbn Cerir et-Taberî'den oldukça fazla etkilenmiş ve onun metodunu takip etmiş, aynı zamanda bazı görüşlerini de eleştirmiştir. Ayrıca İbn Kesir Âlûsî, Kâsımî, Şankîtî ve Seyyid Kutub gibi birçok müfessiri de etkilemiştir.[37]

İbn Kesir'in tefsiri Kur'an'ın Kur'ân ile tefsiri, Kur'an'ın sünnet ile tefsiri sonrasında da sahabe ve tabiinin sözlerine yer vermesi metoduyla önemli bir özelliğe haizdir. Şayet bu tür rivayetler olmazsa dilin imkânı ölçüsünde yorumlarda bulunmuştur. Rivayet ve haberleri titizlikle ele alan bir müfessir olan İbn Kesir, tefsirde selef metodunu takip eder ve israiliyyata karşı durur. Hakkında bilgi olmayan konularda bazı israilî haberlere yer vermiş olmakla birlikte bunu itikat açısından değil istişhat maksatlı yapmıştır.[38]

İbn Kesir ilk önce sebebi nuzulü daha sonra rivayetleri verir ve tercih edileni seçer. Fıkhi meseleleri ne çok kısa ne çok uzun bir şekilde ele alır. İbn Kesir tefsirinin mukaddimesinde Kitabullah'ı anlamanın önemini Nisa suresi 4/82. ayetine referansla vurgulamaktadır. İlgili ayette Kur'an'ın tefsirinin, öğrenilmesi ve öğretilmesi gerekliliği ifade edilmektedir. İbn Kesir'in tefsirine yazmış olduğu mukaddime yedi sayfalık çokça uzun olmayan bir giriştir. Faydalanmış olduğu Taberî ve İbn Atiyye gibi müfessirlerin mukaddimeleri gibi uzun değildir. Tefsir öğrenmek ve yapmak için gerekli bilgiler bulunmaktadır.[39]

İbn Kesir "Fezâilu'l-Kur'an" konusunu Buharî'nin de yaptığı gibi tefsirin önüne almıştır. Nitekim ilk başta tefsir konusunu daha önemli görmüştür. Ancak Mekke kütüphanesindeki yazma esere göre bu fikrinden döndüğü bilinmektedir. Zehrânî'nin

[35] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 33-35.
[36] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 38.
[37] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 38.
[38] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 43-46.
[39] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 43-46.

ifadesine göre ilgili yazma eserde İbn Kesir'in böyle dediği aktarılıyor. Buharî, Fezâilu'l-Kur'an başlığını, her bir surenin faziletlerini öğrenmeye, Kur'an'ı anlamaya, ezberlemeye ve onunla amel etmeye teşvik olması için tefsir başlığından önce aktarmıştır.[40]

Tekrardan mukaddimeye dönecek olursak Zehebî'nin dediği üzere İbn Kesir, tefsirindeki görüşleri şeyhi İbn Teymiyye'den almıştır. İbn Kesir hocasından çokça etkilenmiş ve İbn Teymiyye'nin tefsirle ilgi yazmış olduğu kitabını en önemli tefsir eseri olarak saymıştır.[41]

İbn Kesir'in bu mukaddimesi, tefsiriyle beraber birçok kere basılmıştır. Beyrut, Kuveyt, Kahire, Suudi Arabistan gibi farklı birçok baskısı yapılmıştır. Tefsirin, kimi baskılarda dört, kimi baskılarda altı, kimi baskılarda ise yedi cilt halinde farklı baskıları yapılmıştır.[42]

[40] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II 46.
[41] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 46, 47.
[42] İbrahim Hakkî, *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*, II, 41, 42.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM ÂLÛSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1.İMAM ÂLÛSÎ'NİN HAYATI

1.1.1.İsmi Ve Nesebi

İismi, Cemâluddîn Ebû'l-Meâlî Mahmûd b. Abdillâh Bahâuddîn b. Ebî Senâ Şihâbuddîn es-Seyyîd Mahmûd el-Huseynî el-Âlûsî'dir. H. 1217 yılının Şaban ayında doğmuştur. [43]

Nesebi hakkındaki rivayetlerin birbirinden farklı olmasından dolayı tarihçiler ihtilaf etmişlerdir. Bazı rivayetlerde Âlûsî'nin nesebi olan "Âlûs", "Irak'ta bir bölgesinin ismidir, erkeklere verilen isimdir." Başka bir rivayette, Âlûs, "Şam sahilinde "Âlûse" denilen bölgesinin ismidir."[44]

El-A'lâm kitabına göre ise Âlûsî'nin ailesinin de oturmuş olduğu Fırat nehrinin üstünde bulunan "Âlûse" yarım adasına dayanmaktadır. Bu yüzden müfessir, buraya nispet edilmiştir. Sonuçta İmam Âlûsî'nin ve ailesinin soyu Hz. Hüseyin Efendimiz'e dayanmaktadır.[45] Âlûsî'nin, tefsir, araştırma ve talim dönemi hicri 1217 yılından hicri 1270 yılına, miladi 1802 yılından miladi 1858 yılına kadar devam etmiştir.

1.1.2. Hocaları

Âlûsî küçük yaştan beri ilim öğrenmek için gayret etmiş ve bilgisini artırmak için çalışmıştır. Alimlerle oturmuş, hocalarıyla istişare etmiştir. İlim, tefsir ve dil bilgisini ehlinden alarak arkadaşları arasında seçkin biri olmuştur. Bütün talebeleri de kendisinden istifade etmiştir.

En önemli hocaları ise şunlardır:

1. Seyyid Abdullah b. Muhammed el-Âlûsî (Âlûsî'nin babası): Onun yanında Kur'an-ı Kerim'i öğrenmiş ve ezberlemiştir. Ayrıca babası imam ve vaizdi. Şafii mezhebinin ilmini de ondan almıştır. (v. 1242 h.)[46]

---

[43] Seyyid Nu'mân Hayruddîn el-Âlûsî, *Celâu'l-Ayneyn fi Muhâkemeti'l-Ahmedeyn*, s. 57.
[44] es-Sem'ânî, *El-Ensâb*, I, 240.
[45] Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, I, 246.
[46] Ali Aâuddîn el-Âlûsî, *Mu'cemu'l-Metbûât*, I, 167.

2. Ali es-Suveydî (v. 1237/1822): Ali Efendi diye meşhurdur. İsmi, Ali b. Muhammed Said b. Abdillah b. Hasen es-Suveydî el-Bağdadî el-Abbasî (Ebu'l-Meâlî). Tefsirci, edebiyatçı ve tarihçiydi. Bir çok kitap yazmıştır. Bunların en meşhur olanı *el-Ikdu's-Semîn fi-Beyâni Mesâili'd-Dîn*'dir. Olaylar ve ulema biyografisini içeren bu eserde yazar Bağdat tarihini de yazmıştır.[47]

3. Şeyh Ebû Behâ Halid en-Nakşibendî: Halid b. Ahmed b. Huseyn Ebû Beha Ziyauddin en-Nakşibendî: Sufi mezheplidir. Şehrezur beldesinin Karadağ kasabasında doğmuştur. Meşhur olan görüşe göre Hz. Osman b. Affan'ın soyundan geldiğidir. Irak'a yerleşmiş, alim, zahid ve ilmi tahsilde çok gayretli bir zattı. Âlûsî kendisinden akli ve nakli ilimleri almıştır. Âlûsî kendisinden Nakşibendi tarikatını öğrenmiş ve bu tarikatı yaymak adına *el-Feyzu'l-vârid fi-mersiyyeti Mevlana Halid* adlı kitabı yazmıştır. H. 1242 yılında vefat etmiştir. [48]

4. Şeyh Muhyiddin el-Mervezî el-İmadî: Âlûsî kendisinden birçok alanda ilim almıştır. H. 1255 yılında vefat etmiştir. [49]

5. Arif Hikmet el-Hanefî (1786-1859): Şeyhu'l-İslam diye meşhurdur. Âlûsî ile İstanbul'da karşılaşmıştır. Birçok kitap yazmıştır. 1275/1859 yılında vefat etmiştir.[50]

6. Abdulgaffar Vehb: Abdulgaffar Ahres diye meşhurdur. Âlûsî kendisinden Arap dili ve nahiv ilimleri almıştır. Ayrıca Sıbeveyh'in *el-Kitab*'ını yanında okumuş ve icazet almıştır.[51]

7. Hadis alimi ve kadı Abdurrahman el-Kureyzî. H.1262 yılında vefat etmiştir.

1.1.3. Gençliği Ve Seyahatleri

Âlûsî gençliğini çeşitli ilim çevrelerinde geçirmiştir. Gelişmiş ve kültürel ve ilmi bakımdan şöhret kazanmış bir beldede yaşamıştır. Ayrıca ilim ve edeb ile meşhur bir ailede yaşamıştır. Babası muallim ve Hanefi ve Şafii mezheblerinde fakihti. H. 1217 yılında mübarek Şaban ayının Cumaya denk gelen on dördüncü günü doğmuştur. [52]

Âlûsî h. 1238 yılında Abdullah el-Akulî'nin mescidine komşu olmak için oturduğu evden taşınmıştır. Burada insanlara vaaz ile meşgul olmuştur. Bir gün vezir Ali Rıza

[47] Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, s .94; Ali Rıza el-Âlûsî, *A'yanu Karni's-Sâlis,* s.184.
[48] Muhammed Fadıl b. Aşur, *Et-Tefsir ve Ricâluhû,* s. 506.
[49] Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, s. 94; Ali Rıza el-Âlûsî, *A'yanu Karni's-Sâlis,* s. 184.
[50] Ziriklî, *El-A'lâm* I, 138; Bağdadi İsmail Paşa, *Hediyyetül Arifin Esmau'l-Müellifin*, s. 101; Geniş bilgi için bkz. Mustafa L. Bilge, "Ârif Hikmet Bey", *DİA,* c. 3, ss. 365-366, İstanbul 1991.
[51] Ali Alauddin el-Âlûsî, *Mu'cemu'l-Metbuat,* s. 4.
[52] Ebu'l-Meâlî el-Âlûsî, *El-Misku'l-Ezfer fi Neşri Mezâya'l-Karni's-Sâlis Aşer,* s. 82-83.

vaazını duymuş ve huzuruna çağırmıştır. Kendisine Mercaniyye Medreseler Vakfı'na görevlendirmiştir. İlmi ve şöhreti bu şekilde yayılmış ve insanlara imam olmuştur. Daha sonra vezir kendisini Hanefi Mezhebine göre fetva verme görevine atamış. [53]

Olgunluk kazandığı bu zaman içerisinde meşhur kitabı olan *Tefsîru Rûhu'l-Meânî* kitabını yazmıştır. Bunun dışında birçok kitabı da yazmıştır. Ardından önemli tedrisatlarda bulunmuş ve dünyanın her bölgesinde meşhur olmuştur.

Bu arada vezir Rıza Paşa azledilmiş ve yerine Hâkim Necip Paşa geçmiştir. Âlûsî'nin 15 yıllık tedris ve fetva verme görevlerinden sonra onu azletmiştir. Bu olay h. 1263 yılında Âlûsî'nin tefsirini yazdığı zamana denk gelmiştir. H. 1276 yılında tefsirini bitirmiştir.[54]

Âlûsî'nin ailesi büyük bir onura sahip bir aileydi. Aynı şekilde çocuklarını da ilim ve boş vakitlerinde tedris ile meşgul etmişlerdir. Özellikle fetva verme üzerine yetiştirilmişlerdir. Bu ailenin soyu "Âlûs" adasından gelmektedir. Daha sonra Allame Mahmud el-Âlûsî Irak'a taşınmıştır ve Bağdat'ı kendisine vatan edinmiştir. Evlat terbiyesinde güzel örnek olan önemli alimlerdendi. Bu ailenin şöhret bulması Allame Ebû Senâ el-Âlûsî sayesinde olmuştur.[55]

Önemli Seyahatleri

1. İstanbul'a seyahatidir. Burada *Nuzhetu'l-Elbâb* kitabını yazmıştır. Bu kitapta hocalarından bahsetmiş ve onlardan okuduklarını özetlemiştir.

2. Kostantiniyyede Bulunması:

Bu seyahati esnasında *Rûhu'l-Meânî* kitabını sultana sunmuş ve bazı âlimlerle karşılaşıp onlardan tefsir konusunda istifade etmiştir.[56]

3. Padişahın Misafirhanesine Seyahati:

İstanbul'a vardığında Allame Arif Hikmet ve ülkede üst makamlarda olan kimseler tarafından karşılandı. Âlûsî bunlara tefsir kitabı hakkında kısa bilgi verdi. Bu arada *Şehiyyün-Neğam* kitabını yazmış ve bu kitapda Arif Hikmet'i anlatmış. Bu seyahat

---

[53] Ebu'l-Meâlî el-Âlûsî, *El-Misku'l-Ezfer fi Neşri Mezâya'l-Karni's-Sâlis Aşer*, s. 89-95.
[54] İsmail Paşa el-Bağdadi, *Hidayetu'l-Arifin*, I, 652.
[55] www.islamonline.net sitesinde "Tefsiru Rûhu'l-Meânî" başlıklı makale (21.06.2016).
[56] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî* , s.4.

içinde Mustafa Paşa'ya yazılı bir rapor vermiş ve Tefsirine *Rûhu'l-Meânî* ismini de veren Sultan Mahmut Han ile görüşmüştür.[57]

Aynı zamanda bu seyahat içerisinde *Neşvetu'l-Mudam fil'Avdeti ila Darisselam* isimli başka bir kitabını da tamamlamıştır. Bağdat'a dönerken yolda bu kitabına detaylı bir şerh yapmıştır. *Ğaraibu'l-İğtirab* isimli başka bir kitap daha yazmıştır. [58]

1.1.4.Şahsiyeti

Âlûsî Irak'ta ulemanın önde gelenleri arasındaydı. İlmi birikime sahip ve menkul, makul ve Allah'ın Kitabını tefsir ederek önemli âlimler arasına girmiştir. Başta babası olmak üzere, Şeyh Halid Nakşibendî ve Şeyh Ali Süveydî olmak üzere çok önemli âlimlerden ilim almıştır.[59]

Daha 13 yaşına gelmeden küçük yaşlarda birçok medresede ders vermiş ve Hanefi Mezhebine göre fetva verme görevinde bulunmuştur. Ahlakı, cömert; yedirmek, içirmek, giydirmek ve evinde barındırmak suretiyle birçok öğrencisine yardım etmiştir.[60]

Hicri 1248 yılında Hanefi mezhebine göre fetva verme görevini üstlenmiş[61] ve aylarca devam etmiştir. Ayrıca belde ehlinin en bilgililerinin alınması şartı bulunan Mercaniye Medrese Vakfında görevlendirilmiştir. Kendisi mezhep farklılıklarını da bilen, itikatta selefi, mezheb olarak Şafiî idi. Ancak bazı meselelerde İmam Ebû Hanife'yi taklit ederdi. Ondan istifade eden birçok ilim ehli ardından çok faydalı eserler bırakmışlardır.

1.1.5.Âlûsî'nin Özellikleri

1.1.5.1. İlmi Statüsü

İnsan ilmi ve gayreti ile yükselir, her gayret ettiği ve vaktini ilmine harcadığı zaman konumu toplum içinde akranlarından daha artar ve ardından ilmi faydalı eserler bırakabilir. Âlûsî de bu konuda büyük gayret göstermiştir. Ancak ilmini yaymak için destekçiler bulamayanın etkisi her ne kadar uzun süre yayılsa da sınırlı olur.

---

[57] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s.3.
[58] Ali Alaaddin el-Âlûsî, *Ayanu Karni's-Salis Aşera*, s. 51.
[59] Muhammed Huseyn ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 230.
[60] ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 230.
[61] ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 231.

Birçok alim akaidi meselelerde ona yönelmiştir. En önemli eserlerinden biri dünyada şöhret bulan ve alim kurraların övgü yağdırdığı *Rûhu'l-Meânî* tefsiridir.

Fetva verme makamında bulunması da bunu göstermektedir. Bu makam, Bağdat ulemasının en bilginlerinin olduğu büyük bir makamdır. Bazıları şöyle söylemiştir: "Âlûsî Hilafet döneminde yaşamış oldaydı Şeyhül-İslam makamında olurdu."[62]

Âlûsî'nin ilmi olarak çok büyük bir konumda olduğunu gösteren önemli delillerden biri de şeyh Arif Hikmet'ten "hem yaş hem de makam olarak büyük biriydi." Şafiî olmasına rağmen üstün gayretiyle Hanefî mezhebine kısa sürede vakıf olmuştur. Ayrıca Şafiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçmesi ilmi, siyasi ve sosyal hayatını hiçbir şekilde de etkilememiştir. Ulemadan bir grup fıkıh mezhebini değiştirmiştir. Bu isimleri Şeyh Bekir Ebu Zeyd *Nezâir* kitabının içerisinde zikretmiştir.[63]

Aşırı zekilik, hızlı anlama, fetanet ve hikmette yüksek bir onura ulaşmıştı. Torunu Ebû Meâlî *Misku'l-Ezfer* adlı eserinde şunları söylemiştir: "Fetanet, deha ve zeka hususunda kendisine eşit ve denk birisi yoktur. Güçlü zihni, hikmeti ve mülahazası hedefine isabet eden ok gibidir." Kendisi hakkında şunları söylemiştir: "Hafızam beni hiç yanıltmadı, ne zaman fikrime danıştıysam beni cevapsız bırakmadı." Kısaca ilmi ve konum olarak arkadaşlarından daha üstündü. İnsanlar onu övmüş ve yüceltmişlerdir. Hatta bazıları bu övgü ve yüceltmede haddi aşmışlardır.[64]

1.1.5.2. Siyasi Statüsü

Burada zikrettiğimiz siyasetten maksat, herhangi bir yerin coğrafi konumunu her bir bölgenin siyasi yönüyle kavramaktır. Örneğin; iç düzeyde yönetici ile halk ve söz konusu bölgenin istikrar ve güven zedelenmesi arasındaki ilişki gibi. Dış düzeyde ise söz konusu bölge ile diğer komşu bölgeler arasındaki barış ve savaş ilişkileri ve aralarında sıkıntıların olup olmaması gibi. Biz burada İmam Âlûsî'nin doğup büyüdüğü bölge olan Irak'ı ele alacağız. Başkenti Bağdat'tır. H. 1217 yılından h.1270 yılına kadar hayatını sürdürdüğü kesin olarak bilinmektedir.

---

[62] el-Âlûsî, *Zikrâ,* s. 51.
[63] Şeyh Bekr b. Abdillah Ebû Zeyd, *en-Nezâir,* s. 90-125.
[64] Ebû Zeyd, *en-Nezâir,* s. 90-125.

Bu dönem Bağdat'ın, Memlükler ve Osmanlı siyaset dönemlerinin arasında kalan bir zamandır.[65]

Nitekim Bağdat ilmin minaresi, esenliğin diyarıydı. Orada büyük medeniyetler içinde meşhur alimler yetişmiştir. Bağdat, Moğol döneminden itibaren 20. Asra kadar birçok saldırı ve savaşa uğramış, sıkıntı, açlık ve fakirlik görmüştür. Biz burada Irak'ın Osmanlı hükmündeki döneminden bahsedeceğiz. Bu dönemde Irak, Osmanlılar, sufilerin ve bu bölgenin ortasında bulunan kabileler arasında geçenlerden dolayı emniyet ve sükunet bulamamıştır. Bu çekişme mezhepler, Sünni ve Şiî grupları arasında h. 1117-1270 yılları arasında belli vakitlerde meydana gelmiştir.[66]

Burada Irak, karşılaştığı savaşlar ve istikrarsızlık konularından bahsedeceğiz. Irak'ta birçok vali görev almıştır. Bunların en meşhuru, Davut Paşa, Ahmed Paşa, Ali Rıza Paşa'dır. Nitekim Âlûsî bu valiler döneminde meşhur olmuştur. Davut Paşa'nın valilik döneminde Bağdat, ilim ve sanat yönünden şöhret kazanmıştır. Bu, Âlûsî'nin hoşuna gitmiş ve kendisine yardım ve destek vermeye karar vermis, fıkıh ve tefsir ilmini yaymaya başlamıştır. Ancak Bağdat'ın uğradığı saldırılar ilmin yayılmasını geciktirmiştir. Daha sonra bazı arkadaşları ile beraber yakalanıp esir alınmıştır.[67]

Ali Rıza Paşa döneminde Âlûsî ve Davut Paşa'nın bazı yaverleri yakalanıp hapse konuldu. Bu uzun sürmedi. Ali Paşa vali ile iletişime geçip serbest bırakılmalarını talep etmesi üzerine serbest bırakıldı ve bir camide imamlık görevine tayin edildi. Birçok makamda görev almıştır. Bunların en önemlisi beldenin en önemli ilmi görevi sayılan fetva verme görevidir. Muhammed Necip Paşa ve Irak'ta vali olduğu dönemlerde Âlûsî'ye kötü muamelede bulunulmuş ve kıskandığı kimseler ona karşı çıkmış ve onu devirmeyi istemişlerdir. Nitekim fetva verme görevinden de azlettirmişlerdir. Tefsir ilmine devam ederken oldukça ağır sıkıntılar ile

[65] Abdulaziz Süleyman Nur, *Tarihu'l-Arab el-Hadis*, XI, 128.
[66] Ahmed Şelebi, *Mevsuatu'l-Hadara ve't-Tarihi'l-İslami*, VII, 571-607.
[67] Şeyh Abdurrezzak el-Baytar, *Hilyetu'l-Beşer fî Tarihi el-Karni's-Salis Aşer,* I, 597.

karşılaşmıştır. Fakirlikten oturduğu evini bile satmak zorunda kalmış, h.1267 yılında İstanbul'a gitmiştir.[68]

Onu İstanbul'da ilk karşılayan Şeyhulislam lakaplı Arif Hikmet olmuştur. Onu güzel bir şekilde misafir etmiş. Tefsirin kendisine gösterilmesi ile idareciler yıllık belli bir para harcanarak *Rûhu'l-Meânî* kitabının yazımının devamını sağlamıştır. Siyasi hayatı bazen mutlu bazen de hüzünlü geçmiştir. Bazen de dostlarının veya kindarların valiler ve padişahların yanındaki etkisine göre hal almıştır.

1.1.5.3. Sosyal Statüsü

Bilindiği üzere kabileler yönetimi Arap ülkelerinin çoğunluğunda bulunan bir yönetimdir. Bunlardan biri de Irak'tır. Kabileler yönetim ve valiliğe kendi arkadaşlarını seçerdi. Irak ise iki kabilenin egemenliğindeydi, Kürtler ve Araplar. Burada ilme, muallimlere ve hocalara saygı ve sevgi vardı. Irak, tüccarlar, çiftçiler, esnaflar gibi bazı sınıflara ayrılıyordu. Bunlar arasında derebeylik vardı. Çiftçiler, kendilerine yetmeyecek karşılıklarla çalışan fakir sınıfındandı.[69]

Irak bu gelenek ve görenekler ile devam etmiş hiç değişmemiştir. Bağdat'ın nakibi birçok bina, imare, mescit ve fıkhi medreseleri kurmayı üstlenmişti. [70]

Edebi meclisler, bilgi ve kültürün arttığı meclisler artmış. Mescitlerde ilmi çalışmalar yapılmıştır. Özellikle de Âlûsî'nin meclisinde birçok âlim, fukaha ve şairler vardı. Ancak bunlar hükümete karşı çıkma ve hıyanet korkusu ile hükümet tarafından gözetlenmekteydi. [71]

1.1.5.4.Akidesi ve Mezhebi

İmam Âlûsî farklı mezhepleri, din ve milletleri bilen ve akidesi selefe daha yakın olan biridir. Bu yüzden Şia, Mutezile görüşlerini ve mezhebine muhalif olan mezhepleri eleştirmekteydi.[72]

---

[68] Şu anki İstanbul, Fatih Sultan Mehmet'in fethettiği Türkiye'nin şehirlerinden biridir. Osmanlı zamanında İslami hilafetin başkenti idi.
[69]Ahmed Şelebi, *Mevsuatu Tarihi'l-İslami*, s. 597.
[70] Muhammed Behçe el-Eseri, *A'lamu'l-Irak*, s. 28-29.
[71] Muhammed Behçe el-Eseri, *A'lamu'l-Irak*, s. 30.
[72] ez-Zehebi, *Et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, I, 253.

Daha fazlasını öğrenmek için musannifin akidesine sıfat ve esma meselelerinde bakabiliriz. Bunlar İslam inanç meselelerin en önemlileridir. Âlûsî selefi akidenin iman ile ilgili olan sıfat ve esma konularında selef ve halef cumhuru ulemasına tabi olmuştur.[73]

Âlûsî burada akide inancını şu sözleriyle açıklamıştır: "Birçok insan istiva, kıdem, nüzul, yed ve benzerleri hakkındaki sıfatları müteşabih sayarlar. Selefin mezhebine göre bunlar aklı aşan sabit sıfatlar olduklarına inanırız. Ancak tecsim ve teşbihten de sakınırız. Çünkü bu, aklın nakle zıtlaşması olur."[74]

Bazı rivayetlerde Âlûsî'nin amelde Şafii olduğu söylense de birçok meselede Hanefi mezhebini taklit ettiği bilinmektedir. Ömrünün sonlarında ise, bazı zamanlar ictihat ediyordu.

Bazı rivayetlerde şöyle geçmiştir: Âlûsî selefi bir imam, radikal değildir, sapmış da değildir. Ancak selefinin çoğunluğunun Şafii mezhebindendi. Fıkıh derslerini de seleflerinden almıştır. Ancak gayret ederek Hanefi mezhebinin en meşhur fakih ve âlimlerinden olmuştur. Ayrıca Şeyh Ebû Baha Nakşibendî'ye tabi olmuş ondan Nakşibendi tarikatı dersleri almıştır.[75]

Mezhepteki dehasından dolayı Ebû Hanife (Hanefi mezhebi) adına fetva verme makamına görevlendirilmiştir. Akidesi Ehli Sünnet, fıkhen de kendisi mezhep sahibiydi.[76]

Bu yüzden Âlûsî Ehli Sünnete tabi olan bir sünniydi. Mezhep olarak Şafii, seyri sülük ve tasavvuf olarak Nakşibendi idi.

1.1.5.Öğrencileri

Şeyh Âlûsî'ye birçok kişi talebelik yapmış, birçok öğrencisi kendisinden fıkıh ve tefsir öğrenmiştir. En önemli öğrencileri şunlardır:

1. Saduddin b. Muhammed Âlûsî (oğlu). Bağdat'ın en büyük âlimlerindendir. Fıkıh ve nakli ilimleri ders almıştır. H. 1428 yılında doğmuş h. 1291 yılında vefat etmiştir.[77]

[73] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 134-140.
[74] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 141-142.
[75] İbn Âşûr, *Et-Tefsîr ve Ricâluhû,* s. 136.
[76] Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân,* I, 84.
[77] El-Bağdadî, *Hidayetu'l-Ârifîn,* s. 259.

2. Abdulfettah b. Haccac Şuvafzade. H.1291 yılında vefat etmiştir.[78]
3. Numan Hayreddin (oğlu). Hanefi mezhebindendir. Birçok kitap telif etmiştir. Bağdat'ta Mercaniyye medresesinde müderrislik yapmıştır.
4. Muhammed Emin Efendi. Bir grup alim ile beraber Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* tefsiri hakkında eser yazmıştır.[79]
5. Abdusselam el-Hac Said el-Bağdadi el-Hanefi. Kadiri medresesinde imam ve muallimdi. Şeyh Âlûsî'den ilim almıştır. Daha sonra birçok öğrenciye Ulumu'l-Kur'an, Arap dili ve fıkıh dersleri vermiştir. H.1237 yılında doğmuş, h. 1320 yılında vefat etmiştir.
6. Şair Abdulgaffar el-Ahres. M.1917 yılında doğmuş, m. 2002 yılında vefat etmiştir.

1.2. Eserleri

Âlûsî ders verdiği yıllarda oldukça gayretliydi. Birçok kişiyi araştırma ve ilimlere yönlendirmiş ve birçok kitap telif etmiştir. Bunlardan en meşhurları şunlardır:

1. ***Rûhu'l-Meânî***: Bu kitapta Kur'an'ın tamamını tefsir etmiştir. Kitabın tamamlanması 12 yılı almıştır. 15 cilt ve 30 cüzden oluşur. Mevcut tefsirler içinde en büyük ve geniş olanlarından sayılır. Madde, ilim ve fikir bakımından en zengin tefsirlerdendir. Birçok matbada basılmıştır. İlk olarak h. 1301 yılında Bulak Matbaasında basılmıştır.[80]

2. ***El-Ecvibetu'l-Irakiyye ala'l-Meseleti'l-İraniyye***: Bu kitap soru ve cevaplar içermektedir. Farklı dallar ve konularda 30 soru vardır. Bu kitapta Âlûsî'nin ilmi şahsiyeti de ortaya çıkmıştır. Çünkü sorular zor ve karışıktır. Bu soruları Rafizilerin uleması İran'dan göndermiş ve Âlûsî'den başka cevap veren de olmamıştır.

3. ***En-Nefehatu'l-Kudsiyye***: Hayatının ilk dönemlerinde yazmıştır.

4. ***El-Ecvibetu'l-Irakiyye ala Es'ileti'l-Lahuriyye***: Bu kitabı Lahur âlimlerinin sahabe efendilerimize sövme hakkında Irak'a gönderdiği soruya cevap olarak telif etmiştir.[81]

5. ***Nehcu's-Selame***: Âlûsî'nin son yazdığı kitaptır.

6. ***Keşfu't-Turra ani'l-Ğurra*****:** Arap dili hakkında bir kitaptır. H.1301 yılında basılmıştır.

---

[78] Ali Alauddin el-Âlûsî, *A'yânu'l-Karni's-Salis Aşera*, s. 231.
[79] et-Tayyib Ahmed Abdullah, *Menhecu'l-İmâm Âlûsî*, s. 38.
[80] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 125.
[81] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 128.

7. ***Şehiyyu'n-Neğam fi Tercemet-i Şeyhi'l-İslâm Arifi'l-Hikem)***: H. 1403 yılında basılmıştır.

8. ***Haşiteyu Şerhi'l-Katr***: Bu kitap Arap dilinde tam olarak nahiv ile ilgilidir. Bu kitabı yazdığı zaman daha 13 yaşını geçmemişti. Ancak kitabı tamamlayamamış ve oğullarından bir tanesi tarafından tamamlanmıştır. H. 1320 yılında Kudüs'te basılmıştır.[82]

9. ***Haşiyetun ala İbni İsam*:** Bu kitabı 16 yaşında istiare ilmi hakkında yazmıştır. Diğer bir ismi *Buluğu'l-Meram*'dır.

10. ***Risaletun Fi-Tercemetihi li-Nefsihi***: H.1233 yılında 16 yaşındayken yazmıştır.

11. ***Şerhu Süllemu'l-Uruc fi'l-Mantık***: 19 yaşında bu kitabı telif etmiştir.

12. ***Et-Tirazu'l-Müzehheb fi-Şerhi Kasideti'l-Bâzi'l-Eşheb***: H. 1255 yılında bitirmiştir. H. 1313 yılında basılmıştır. Bu, Abdulbaki el-Ömeri'nin Şeyh Abdulkadir Geylani hakkında yazdığı kasidenin bir şerhidir.[83]

13. ***El-Feydu'l-Vârid alâ Ravdi Mersiyeti Mevlânâ Halid***: H.1245 yılında tamamlanmış, h.1278 yılında basılmıştır.

14. ***Şerhu'l-Ayyine ve'l-leti Tud'â (el-Haridetu'l-Ğarbiyye fi-Şerhi'l-Kasaid)***: Şair Abdulbaki'nin Hz. Ali b. Ebi Talib hakkında övgü içeren kasidedir. Son teliflerindendir.

15. ***El-Makamat***: Bu kitap Âlûsî'nin beş hutbesini içerir. Bunlardan sadece *Enbau'l-Ebna* olanı basılmıştır.[84]

16. ***Ğaraibu'l-İğtirab ve Nüzhetu'l-Elbab fi'z-Zihabi ve'l-İkame***: Bu kitapta kendini anlatmış ve bazı hocalarını ve karşılaştığı âlimlerden bahsetmiştir. Ayrıca İstanbul'da kendisi ile Arif Hikmet arasında geçen bazı ilmi araştırmaları da özetlemiştir. H. 1270 yılında tamamlanmış, h.1327 yılında Bağdat'ta basılmıştır.

17. ***Ta'likatun an-Elfiyeti ibni Malik*.**

18. ***Dekaiku't-Tefsir***: Bu kitap Üstat Muhammed Behçe el-Eseri ve Zirikli gibi bazı âlimler tarafından ona nispet edilmiştir.[85]

---

[82] Eserin üç yazma nüshası mevcuttur. Birincisi Bağdat'taki Vakıflar Umüıni Kütüphanesi'nde, ikincisi Haşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, diğeri de Bağdat'taki Kadiriyye Kiitüphanesi'nde bulunmaktadır. Âlûsî'nin bu eseri daha sonra oğlunun kitabıyla birlikte 1898 yılında bir arada tek cilt halinde basılmıştır. Dağdeviren, A.(2001). "Şihâbüddin Mahmûd el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Meânî," s. 371.

[83] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 129.

[84] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 129.

[85] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 145.

19. ***Süfretu'z-Zad li-Sefereti'l-Cihad***: H. 1333 yılında basılmıştır. Seyyid Haşim'in kütüphanesinde müellifin kendi hattı ile yazılan bir nüsha vardır. Bu kitapta saldırganlara karşı savaşmaya teşvik etmiştir.

20. ***Neşvetu'ş-Şumul fi's-Seferi ila İstanbul***: H. 1293 yılında Bağdat'ta basılmıştır. Bu kitapta h. 1268 yılında İstanbul'a seyahat esnasında olanları anlatmıştır.[86]

21. ***Neşvetu'l-mudam fi'l-Avdeti ila Dari's-Selam***: Bu kitapta Bağdat'a dönüşünü anlatmıştır. H. 1291 yılında Bağdat'ta basılmıştır.

22. ***Enbau'l-Ebna li-Etyebi'l-Enba*:** Âlûsî'nin çocuklarına vasiyet niteliğindedir. Seyyid Haşim'in kütüphanesinde müsvedde olarak mevcuttur.

23. ***El-Ehvalu mine'l-Ehval.***[87]

24. ***Secu'l-Kumuriyye fi Rebi'l-Umeriyye***: H. 1273 yılında Kerbela'da basılmıştır. Vakıflar Kütüphanesinde birçok nüshası vardır.

25. Bazı usul, furu, menkul ve ma'kul kitaplara haşiyeler yazmıştır.

Âlûsî'nin bunların dışında şahsiyeti ve ilmi konumunu ortaya koyan birçok araştırma ve yazıları vardır.[88] Bunların içinde değerli haşiyeler ve bu kitapların detayları hakkındadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. *Dekaiku't-Tefsir*

2. *El-Fevaidu's-Sünniye fi'İlmi'l-Edeb*

3. *Havaşin ala Ebi'l-Feth fi'l-Adab*

4. *Eş-Şeceretu'l-Fatimiyye*

---

[86] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 144.
[87] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 155.
[88] Âlûsî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Alican Dağdeviren, "Şihâbüddin Mahmûd el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Meânî", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 3, Sakarya 2001, ss. 371-381.

İKİNCİ BÖLÜM

RÛHU'L-MEÂNÎ TEFSİRİ VE MUKADDİMESİ

2.1. RÛHU'L-MEÂNÎ TEFSİRİ

2.1.1.Kitabın Kaynakları

Âlûsînin *Rûhu'l-Meânî* kitabını okuyan, yeni bir metotla karşılaştığını, müellifin tefsirinde kullandığı ilimlerin zenginliğini anlar. Onun dil, astronomi, edebiyat ve belagati, yine onun kuvvetli hadisleri ve sahabe sözlerini bunlardan söz etmeden kullandığını anlarız. Âlûsî tarafından kullanılan bu metot başkası tarafından kullanılmamış kendisine has ve meziyetli bir metot olarak sayılmaktadır. Bu kitabın en önemli kaynakları şu şekilde sıralanabilmektedir.

1. Kur'an-ı Kerim

Şeyh Âlûsî tefsirinde Kur'an'ı Kerim'in ayetlerini ayetlerle tefsir etmiştir. Birçok Kur'an ayetleri, mübarek sureleri ve bunların manalarını içeren ifadeleri başka ayetler için kullanmıştır. Bunu uyguladığı örneklerden biri şu ayeti kerimenin tefsiridir.

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

"*Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*"[89]

2. Hadisi Şerif

Âlûsî'nin tefsirini yazdığı esnada en çok kullandığı kaynaklardan biri de hadisi şerifler ve sahabe sözleridir. Önce ayeti kerimeyi zikreder ardından onu açıklayan hadisi şerife işaret ederdi. Böylelikle kaynağı veya hadisin geçtiği kitabı zikrederek tefsirini güçlendirirdi. Bu durum tefsirinde çokça karşılaşılan bir durumdur.[90]

- Örnek;

[89] Araf 7/ 23, Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 237.
[90] Âlûsî*, Menhecu'l-Âlûsî fi't-Tefsir*, s. 86.

A. **قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاء** ayetinin[91] tefsirinin ardından Buhari ve Müslim'in Bera'dan rivayetini nakletmiştir. "Hz. Peygamberle Medine'ye hicret ettikten sonra on altı ay Kudüs'e doğru namaz kıldık. Sonra Allah Teâlâ ona bir delil olarak bu ayeti indirdi.[92]

B. Allah Teâlâ'nın Hz.Musa'nın hakkındaki **فَانطَلَقَا حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا** sözünü Buhari ve başkalarının İbn Abbas'tan rivayet ettiği şu hadisle tefsir etmiştir. "İkisi deniz sahilinden yürüyerek yola koyuldular. Derken yanlarına bir gemi uğradı. Bunlar kendilerini gemiye almaları hususunda gemicilerle konuştular. Gemiciler Hızır'ı derhal tanıdılar. Onları ücretsiz olarak gemiye bindirdiler."

3. Sahabe ve Tabiin sözleri

Şeyh Âlûsî sahabe hadislerine ehemmiyet göstermiş, tefsirini sahabe sözlerine "İbn Abbas böyle dedi", "İkrime şöyle dedi" diye nispet ettirmiştir.[93]

- Örnek

غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ[94] ayeti kerimesinde İbn Cerir ve İbn Munzir'in İbn Abbas ve Mucahid'den; İbn Ebi Hatim'in Dahhak'tan ve Hasen'den mürsel olarak "karanlık gece" demek olduğunu rivayet etmiştir. Muhammed İbn Ka'b ise onun "geceye giren gündüz" demek olduğunu ifade etmiştir. Âlûsî'nin sahabe ve tabiinden birçok rivayeti vardır.[95]

4. Dil ve Edebiyat

Âlûsî kitabında tüm ilimleri kullanmıştır. Ancak Arap diline dair ehemmiyeti açıkça görülmektedir. Onun nahivcilerin görüşlerini, belagatin ismini zikrettiğini ve kadim kitaplarda geçen mastarlara işaret ettiğini görmekteyiz.[96]

Örnek;

A. **آنَسَ مِن جَانِبِ الطُّورِ نَاراً** ayetinde[97] **آنَسَ** kelimesinin "görmek" manasında olduğunu, "duydu ve bildi" anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Sekkaki bu kelimenin

---

[91] Bakara 2/145.
[92] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 57.
[93] Âlûsî, *Menhecu'l-Âlûsî fi't-Tefsir*, s. 86.
[94] Felak 113/2.
[95] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXIII, 187.
[96] Âlûsî, *Menhecu'l-Âlûsî fi't-Tefsir*, s. 86.
[97] Kasas 28/29.

"nevese"den türeyen tam isim olup aynel fiilinin "vav" olduğunu söylemiştir. *El-Keşşaf*'ta ise musağğar olduğu geçmektedir. Nesiyebi'l-kalb'den de türetildiği ve bunun İbn Abbas'tan rivayet edildiği de söylenmektedir. Ebu Hayyan ise bunun mecaz olduğunu ifade etmiştir.[98]

B. **فَيَذَرُهَا قَاعاً صَفْصَفاً** ayetinde [99] **القاع** kelimesinin "ova" demek olduğu söylenmektedir. Cevheri bunun "düz arazi", İbn Arabi "pürüzsüz yer", Mekki ise "açık arazi" olduğunu belirtmiştir. Mücahid ve İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre ise "bitki bitmeyen düz yer" demektir.[100]

2.1.2.Âlûsînin Kitabı Tasnifinde Takip Ettiği Metot

Âlûsî hazretleri yaşadığı dönemdeki yazarların izlediği metottan farklı bir şekilde kitabında veciz bir metot takip edip şiirsel deliller getirmiş, itikadi ve mezhepsel radikal görüşlerden uzak durmuştur.

Bu kitabı incelediğimizde Âlûsî'nin başta da ifade ettiği üzere tefsir ilmine ve delillere bağlılık noktasında tefsirinde rivayet ettiği bazı delilleri sıralamaktan geri durmadığını anlıyoruz. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Surelerin mekki veya medeni olmasına gösterdiği ehemmiyet.

Mekkiden maksat hicretten önce yani Mekke'de inen sureler demektir. Medeni ise hicretten sonra inen sureler demektir. Bu izahtan gaye ise zamansal önemsemedir.[101]

Onun metodu surelerin iniş yerini zikretmesidir. Yine ayetlerin Mekke veya Medine'de inişini de zikretmekti. Onun bazen bazı âlimlerin görüşlerini tuttuğunu bazense kabul etmediğini ve bazı görüşlere karşı durduğunu görmekteyiz. Mesela;

- En'am suresini tefsir ederken Ebu Ubeyd,[102] Beyhaki[103] ve başkalarının bu surenin tek bir defada parça parça olmaksızın Mekke'de bir gecede nazil olduğunu rivayet ettiklerini belirtmiştir. Nahhas ise bu surenin mekki sayıldığını üç ayetinin ise Medine'de nazil olduğunu söylemiştir. Yine bu surenin Yahudi bir adamla ilgili olan

[98] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 146.
[99] Taha 20/106.
[100] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* XII, 271.
[101] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* VII, 45-50.
[102] Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam b Abdillah. İmam, hafız, müçtehittir. Kendisine ait birçok eser vardır.
[103] Ebu Bekr Ahmed b Huseyn b Ali b Musa el-Beyhaki. Hafıza, kavrama ve anlama konusunda tektir. Birçok eser sahibidir. *Es-Sunenu'l-Kubra ve Suğra, Şua'bu'l-İman* ve başka birçok eserin sahibidir.

ayetlerinin ve iki ayetin dışında Mekke'de nazil olduğu da söylenmiştir. Birçok âlim bu surenin nerede nazil olduğuna dair ihtilaf etmiştir.

- Hadid suresinin ele alındığı başka bir yerde şöyle geçmektedir. Bir cemaatin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre bu sure Medine'de nazil olmuştur. Başkaları da bunun icma ile medeni olduğunu belirtmiştir. Bu kabul edilmeyip Mekke'de nazil olduğu sabittir.[104] İbn Atiyye şöyle demektedir. İniş yeriyle ilgili ihtilaf yoktur. Kendisi medenidir, ancak Mekke'de nazil olan surelere de benzemektedir.

2. Sure isimlerine gösterdiği ehemmiyet.

Âlûsî tefsirinde birçok sure ismi, hadis ve geçen eserleri rivayet etmiştir.

- Kehf suresini tefsir ederken şöyle geçmektedir: "Buna ashabu'l-kehf sûresi de denmektedir." Beyhaki İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmektedir. Tevrat'ta "haile" diye isimlendirilmektedir. Çünkü o okuyucusu ile insanlar arasındadır. Ancak onun kabul görmediği daha açıktır.[105]

Metotları aşağıdakileri kapsamaktadır:

1. Kur'an-ı Kerim'in hüküm ve kıraatları

Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini tefsir ederken tüm yönlerden hakkını verdiği tüm kıraat ve ihtilafları zikrettiğini görüyoruz. Mesela لا يأكله إلا الخاطؤون ayetinde[106] şöyle demektedir. "Hasan, Itki ve Talha bir rivayette الخاطيون şeklinde hemzenin yerine dammeli ya ile okumaktalar. Ebu Cafer ve Talha başka bir rivayette قراءة kelimesi gibi خطئ den alınan الخاطون şeklinde hemzenin hafiflikten dolayı dönüşümünden sonra hazfı ile okumaktalar. Bu gibi açıklamaları Âlûsî gibi kıraatte derin bilgiye sahip hafızası güçlü kimseler yapabilir.[107]

Âlûsî hazretleri esbabı nüzulü, mekânını, surenin mekki mi medeni mi olduğunu zikretmektedir. Mesela Leyl suresinde şunları söylemektedir. "Bu surenin yirmi bir ayet oluşunda ihtilaf vardır. Âlimler bu surenin sebebi ve mekânıyla ilgili ihtilaf ettikleri gibi mekki veya medeni oluşunda da ihtilaf etmişlerdir. Cumhur bunun mekki olduğunu savunmaktadır. Âlimler bu surenin Hz. Ebu Bekir hakkında nazil

[104] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* VII, 109-110.
[105] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s.287.
[106] Hakka 69/37.
[107] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* s 188.

olduğunda icma etmişlerdir.” Sahih delillerle şöyle rivayet edilmektedir. İbn Abbas ve es-Sedy şöyle demektedir. “Bu sure Ebi’d-Dehdah el-Ensari hakkında nazil olmuştur.” Bu bölümün halife Hz. Ali b Ebi Talib hakkında nazil olduğu da söylenmektedir.[108]

2. Sahih hadislerin alınması

Tüm araştırmacılar ve kurra Âlûsî’nin tefsirinde şu metodu fark etmektedirler. Şeyh Âlûsî zayıf hadisleri delil olarak kullandığı gibi sahih hadisi şerifleri de zikretmekten ayrılmamıştır.

Hadisleri rivayet ederken ravilerini ve hadisin merfu ya da mevkuf olduğuna da işaret etmektedir. İster hadis kitaplarından ister tefsir kitaplarından almış olsun hadisin kaynağını da zikrederek ifadesini kuvvetlendirmektedir.

Örnek;

A. ألدّ الخصام ayetinin[109] tefsirinde şöyle zikretmektedir. Buhari ve Müslim Hz. Aişe’den, o da Hz. Peygamber’den şöyle rivayet etmiştir. “Allah Teâlâ katında en sevilmeyen insan, düşmanlığı şiddetli olandır.”[110]

B. فأنكحوهن بإذن أهلهن ayetinde[111] Âlûsî şöyle nakletmektedir. Tirmizi ve Ebu Davud Cabirra’dan, o da Hz. Peygamber’den şöyle rivayet etmiştir. “Efendisinden izinsiz olarak evlenen her köle zinakârdır.”[112]

C. قد أفلح المؤمنون ayetinde[113]Âlûsî şöyle nakletmektedir. Ebu Ümame’den rivayet edildiğine göre zayıf ve merfu olan hadiste şöyle geçmektedir. “Mümin her gün dört rekât nafile namaz kılandır.”[114]

3. İsrailiyattan arınmışlık[115]

Âlûsînin metodunun israiliyattan arınmış olduğu ve eleştirdiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Tefsir sahiplerinin eserlerinde yer verdiği israili bilgilere şiddetle

---

[108] Âlûsî, *Menhecu’l-Âlûsî fi’t-Tefsir*, s. 73.
[109] Bakara 2/204.
[110] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî,* I, 180.
[111] Nisa 4/25.
[112] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî,* I, 180.
[113] Mü’minun 23/21.
[114] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî,* I, 18.
[115] Âlûsî, *Menhecu’l-Âlûsî fi’t-Tefsir,* s. 20; Ebu Şeybe, *el-İsrailiyat ve’l-Mevduati fi Kutubi’t-Tefsir,* s. 12.

eleştiride bulunmuştur. Bununla beraber Âlûsî tefsirinde uzun kıssalar zikretmekte, bu da Âlûsînin diğer kitaplardan farkını ortaya koymaktadır. Şu da bilinmektedir ki biz israiliyatın hiç olmadığını inkâr etmiyoruz. Ancak bunlardan çok azı kitabın kaynaklarında görülmektedir. Buda onun hafıza ve anlayışının ne kadar kuvvetli olduğunu ve kitabında bunlardan uzak durduğuna işaret etmektedir.

Örnek:

الرحمن على العرش استوى ayeti[116] buna örnektir. Âlûsî bu ayeti Sadreddin el-Konevi'nin *el-Mürşide* kitabındaki şu ifadeyle yorumlamıştır.

"Semavat ve yere sığmadım, takvalı mümin kulumun kalbine sığdım."[117]

Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye bu yorumun Hazreti Peygambere isnat edilemeyecek bir israiliyat olduğunu açıklamıştır.

4. Şiirden delillerin getirilmesi

Âlûsî hazretleri tefsir konusunda hadis, sahabe sözleri ve âlimlerin görüşlerini zikrettikten sonra ayetteki bazı kelimelerin manasına dair Arap diline müracaat etmekte, şiirsel deliller ve dilbilimcilerin görüşlerine de yer vermekteydi.

Örnek;

1. فإذا هم بالساهرة ayetinde[118]Âlûsî şu şekilde manayı yorumlamıştır. الساهرة demek "yeryüzü" demektir. Eş'as b. Kays şiirinde şöyle demektedir.

ساهرة بضحى السراب مجللا

لأقطارها قد جيتها متلثما[119]

Yine Umeyye b. Ebi Salt şiirinde şöyle demektedir.

وفيها لحم ساهرة وبحر

وما فاهو به أبدأ مقيم .

[116] Taha 20/5.
[117] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* XII, 183.
[118]Naziat 79/14.
[119]Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* XV, 36.

2. ألدّ الخصام ayetinde[120] Âlûsî şairin şu sözünü nakletmiştir.

قال ان تحت الحجارة حزما وجورا

وخصيما الذ ذا مقلاف[121]

5. Arap dilinin kullanımı[122]

Âlûsî tefsirinde kendisine özel, belirli bir yol tutmuştur. O da bir ayetin açıklama ve izahından sonra onu arap dili ilimleriyle de açıklamaktı. Örneğin Âlûsî لإيلاف قريش ayetini[123] tefsir ederken şöyle izahta bulunmuştur.

Hafaci'nin ifadesine göre الإيلاف kelimesi "elefe" kelimesinin mastarıdır. "Elefe, elften türemekte olup", Rağıp el-Isfehani'nin iafdesine göre "iyileşmeyle toplanmak" anlamındadır. Allame Herevi ise "ilaf"ın "onlarla kralları arasında oluşan ahd" anlamında olduğunu söylemiştir. "İlafın anlamı sulh etmek anlaşmaktır." Fiili fa'ale vezni üzere a'lefe olarak, mastarı ise "yâ"sız bir şekilde "el-elf" olarak gelmektedir. Bu durum cumhurun ihtilaf ettiği bir durumdur.[124]

Dolayısıyla Âlûsî'nin kelimelerin irabına, harekelerine ve her türlü okunuşuna özenle itina gösterdiğini konuyla ilgili âlimlerin ittifak ve ihtilaflarına yer verdiğini açıkça görmekteyiz.

6. Geçen surenin sonunu gelecek sureye bağlamak (Munâsebâtu's-sûver)

Âlûsî'nin kullanmış olduğu en önemli metotlardan biri de sure sonlarını yeni surenin başına bağlamak ve aralarındaki münasebeti açıklamaktır. Surelerin bu tertibi de ayrıca Kur'an'ın güçlü mucizelerinden olup şüphecilere karşı da Âlûsî'nin açıkça bir meydan okumasıdır. Örneğin; Âlûsî Maun suresini Beled suresine bağlarken şu açıklamaları yapmıştır. Önceki surede Allah Teâlâ miras yiyen, malı seven ve miskini yedirmeyi teşvik etmeyeni kötülerken bu surede ise mal sahiplerinin

[120] Bakara 2/204.
[121] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, II, 180.
[122] Âlûsî, *Menhecu'l-Âlûsî fi't-Tefsir*, s. 86 ve sonrası.
[123] Kureyş 106/1.
[124] Âlûsî, *Menhecu'l-Âlûsî fi't-Tefsir*, s. 86.

edinilmesi gereken kıtlık çekenlere yedirmek, borçluya yardımcı olmak gibi hasletleri zikretmiştir.[125]

7. İşari tefsiri kullanması

Bu metot yazarın yazdığı tefsirde kendini açıkça göstermektedir. Bu metotta selefe ve sufilere işarette bulunmuş, hiçbir mana ve selefin rivayetlerinde bir değişiklik yapmamıştır.[126]

8. İlmi ayetlerin alınması

Âlûsî tefsirinde rabbani kozmik ayetleri, bazı yıldızları, astronomik ilimleri, semavi kütleleri ve birbirleriyle olan ilişkilerini ayetler ışığında yorumlamıştır. Örneğin; فأخذتهم صاعقة العذاب الهون ayetini[127] yorumlarken "yıldırımın inişiyle" ilgili Âlûsî şunları kayda geçmiştir.

"Bilinmektedir ki bulutlardaki elektriğin kesilmesi elektrik ve nesnelerin buluşmasıyla kendine çeken elektrik gücü gibi kendine özel bir kuvvettir."[128]

İşte bu açıklamalar Âlûsî'nin astronomi, matematik, gökyüzündeki yıldızların hareket etmesi ve fizik gibi ilimlere ne kadar vakıf olduğunu bize işaret etmektedir.

2.1.3.Kitabın İçeriği

Bu tefsir kitabının diğerlerinden farkı yazarının miladi 1854 tarihinde vefat ettiği bilgisine göre yazarın günümüzden bir buçuk asır önce yaşamış olması sebebiyle önceki tüm tefsirleri elinin altında bulundurması ve kendi tefsirini bu doğrultuda yazmasıdır. Böylelikle tüm doğru bilgileri tefsirine almış, israiliyat ve zihni karmaşıklıklar oluşturan şeylerden ise arındırmıştır. Bu tefsir neredeyse okuyucuyu diğer tüm tefsir kitapları ile buluştururken, diğer kitaplar bu tefsir kitabından müstağni olamamaktadır.[129] Bu kitap ilimlerin en yücesi konuların en doğru olduğu Kur'an'ı Kerim'in, içindeki kelimelerin manalarına ve kapalı ayet ve lafızların tefsirine dairdir.

---

[125] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 170; Âlûsî, *Menhecu'l-Âlûsî fi't-Tefsir*, s. 16.
[126] Zerkani, *Menâhilu'l-İrfân*, II, 61; Ebu Şeybe, *el-İsrailiyat fi Kutubu't-Tefsir*, s. 2
[127] Fussilet 41/17.
[128] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXIV, s. 14.
[129] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 3.

Âlûsî hazretleri tüm ilim dallarına dair bir takım araştırma ve eserler yazdıktan sonra tefsir dalına dair gayretini artırdı ve meşhur *Rûhu'l-Meânî* adlı kitabını kaleme aldı. Bu kitabında Kur'an'ı Kerim'i detaylı bir şekilde tefsir etmiştir.

Kitabının yazımına hicri 1252 senesinde başladı hicri 1257 senesinde ise tamamladı. Bir rivayete göre kendisi bu kitabı yazmaya başlamadan önce gördüğü rüyada, Allah Teâlâ'nın, kendisine yeri ve göğü kat' etmesini ve ikisini enine boyuna bitiştirmesini emrettiğini görür. Rüyasına bir yorum arar ve araştırması neticesinde görür ki, bu rüya bir tefsir telif etmeye işarettir.[130]

2.1.4.Kitabın Baskıları

Kitabın telifi tamamlandıktan sonra Âlûsî'nin kitabı birçok matbaada basılmıştır. Bunlar;

- El-Kutubu'l-İlmiyye baskısı, m. 1994 Lübnan/Beyrut Abdulbari Atiyye tarafından düzenlenmiştir. Her iki cüz bir ciltte olmak üzere on beş ciltten oluşmaktadır.
- El-Kavmiyyetu'l-Arabiyye baskısı, yıl 1994 Kahire.[131]
- El-Muniretu'l-Kübra baskısı, dokuz cüzden oluşmaktadır.
- El-Fikr baskısı, m. 1987.
- İhya-u't-Turasi'l-Arabi baskısı, Beyrut, otuz cüzden oluşmaktadır. On beş cilttir.[132]

2.1.5.Kitabın Yazım ve Düzeni

Âlûsî diğer kitapların formatını takip etmiş, kitabının başına birçok mesele ve önemli konular içeren bir önsöz ele almış, sıralamayı Kur'an'ı Kerimin sure sıralamasına göre tertip etmiştir. Bunlar;

1. Tefsir, te'vil ve yorumlamanın manası
2. Müfessirin ve tefsir ilminin onuru için gerekli şeyler
3. Kur'an'ın Kur'an'ı Kerimde geçen isimleri
4. Kur'an'ı Kerim Allah Teâlâ'nın mahlûk olmayan kelamı olması
5. Âlimlerin yedi harf üzerine görüşlerinin açıklaması
6. Kur'anın tertip ve toplanması

---

[130] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 3 ; Zerkani, *Menahilu'l-İrfân*, II, 62.
[131] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 5.
[132] *Rûhu'l-Meânî'*nin diğer baskıları hakkında geniş bilgi için bkz. Dağdeviren, "Şihâbüddin Mahmûd el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Meânî," s. 382-384.

Daha sonra Âlûsî, sure isimlerine, iniş sebeplerine, mekki mi, medeni mi oluşuna işaret ederek tefsirine başlamıştır. Bir sureyi bitirince diğerine başlamıştır. Kitap, şu anki haliyle her cilt iki cüzden oluşacak şekilde sırasıyla Fatiha'dan Nas suresine kadar tertip edilmiştir. Kitap, Kur'an-ı Kerim'in düzen ve sistemine göre tertip edilmiştir.[133]

2.1.6.Geçmiş Tefsirlerin *Rûhu'l-Meânî* Tefsirine Etkisi

Âlûsî kendinden önceki tefsir, lügat ve kelam kitaplarından etkilenmiş ve Zerkani bu durumdan *Menâhil* adlı kitabında övgüyle şöyle bahsetmektedir. "Âlûsî'nin tefsiri, en iyi, en güzel ve en kapsamlı tefsirdir. Nitekim kitabında hem selefin rivayetlerini almış hem de bazı halef âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir. Yine kitabında hem ibareden hem de işaretle anlaşılacak anlamlar vardır."[134]

Âlûsî birçok tefsir kitabından etkilenmiş ve alıntılar yapmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır.

1. *Câmii'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*

Kitabın yazarı Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberi'dir. Hicri 330 senesinde vefat etmiştir. İmam Âlûsî'nin kullanmış olduğu rivayet tefsiri konusunda en önemli ve en büyük kaynak olarak kabul edilmektedir. Âlûsî bu kitaptan birçok rivayet, sahabe ve tabiinin görüşleri, esbabı nüzulleri almıştır. "İbn Cerir şöyle dedi" diyerek ondan naklettiği rivayetlerde buna işaret etmektedir.[135]

Örnek;

- Âlûsî ذلك ذكرى للذاكرين[136]ayetini tefsir ederken Taberi'ye işaret ederek şöyle demiştir. "Taberi bu suredeki bu ayetin emir ve nehilere işaret ettiğini belirtmiştir."[137]
- Yine وذكرهم بأيام الله[138] ayetini tefsir ederken yorumunu şu şekilde tamamlamıştır. "Yani Allah'ın nimet ve imtihanlarını hatırlat. Nitekim bu manayı

[133] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 3 vd..
[134] Zerkani, *Menahilu'l-İrfân*, II, 61.
[135] ed-Davudî, *Tabakatu'l-Mufessirin*, II, 106; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 25.
[136] Hud 11/114.
[137] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s. 400.
[138] İbrahim 14/ 5.

İbn Abbas r.a Efendimiz de böyle rivayet etmiş, Taberi de bunu tercih etmiştir. Çünkü bu mana makama en uygun ve münasip olan manadır.”[139]

- إلا قيلاً سلاماً سلاماً[140]ayetinde ise Âlûsî şöyle demektedir. “İbn Cerir ve İbnu’l-Münzir, İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmişlerdir: -AllahTeâlâ tarafından ona melekler gelir, selam verirler ve onun cennet ehlinden olduğunu haber verirler.”[141]

2. *El-Bahru’l-Muhit*

Kitabın yazarı Esiruddin Ebu Abdillah Muhammed el-Endelusi el-Gırnati’dir. Hicri 645 senesinde vefat etmiştir. Kendisi nahivci, kari ve şair olmasıyla meşhurdur. İmamı Âlûsî kendisinden lügat ilmi, özellikle de nahiv ilmini almış, ibarelerinden deliller getirmektedir.[142]

Örnek;

- İmam Âlûsîمwالاغلال التي كانت عليه[143] ayetinde Esiruddin’den şöyle nakil yapmaktadır. “Esiruddin bu ayeti tefsir ederken الاغلال kelimesinin “esir kimsenin elini boynuna bağlamaya yarayan demir” olduğunu belirtmiştir. Buna (جامعة) da denmektedir.”[144]
- Yine İmam Âlûsî ayeti kerimede geçen أخبارهم kelimesinde “Esiruddinin fetha ve kesra ile de okunuşunu zikrettiğini lügat âlimlerinin de çoğunlukla bu şekilde kullandığını söylediğini” belirtmiştir.[145]
- İmamı Âlûsî İsra gecesinden söz ederken şöyle demektedir. “*el-Bahru’l-Muhit*’te İsra gecesinin rebiyülevvel ayının on yedinci gecesi olduğu söylenmektedir.”[146]

3. *El-Keşşaf*

Kitap, İbn Kasım Mahmud ez-Zemahşeri’ye aittir. Hicri 528 senesinde vefat etmiştir. İmam Âlûsî kendisinden nahiv, i’caz, nazım ve lügavi akışı alsa da fıkhi ve mezhebi konularda kendisinden etkilenmemiştir.[147]

---

[139] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, s. 318.
[140] Vakıa 56/26.
[141] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XX, 290.
[142] ed-Davudî ,*Tabakatu’l-Mufessirin*, II, 286.
[143] Araf 7/157.
[144] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, s. 391.
[145] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî,* s. 210.
[146] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî,* s. 357.

Örnek:

- يضل به كثيرا" [148] ayetinde dalaletin kendisine isnadı hakikidir. Keşşafta geçenlere itibar edilmez. Çünkü o da Mutezile'den bir parçadır." Demektedir.[149]
- فأدرؤوا عن أنفسكم الموت[150] ayetinde istihza vardır. Keşşaf'ta şöyle rivayet edilmektedir. Uhut'ta şehit olan Müslüman kadar yetmiş münafık bu sözü söylediği gün öldü."[151]
- وحسن اولئك رفيقاً[152]ayetinde de Keşşaf'tan şöyle nakletmiştir. "Bu ayet taaccüp anlamında ne güzel dosttur manasında olduğu ifade edilmiştir."[153]

4. *Mefâtîhu'l-Ğayb*

Bu tefsir kitabı hicri 606 senesinde Fahreddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Er-Râzî'ye aittir.[154]

İmam Âlûsî kendisinden birçok alıntı yapmış özelliklede ilmi, matematik, astronomi ve hadise dair birçok alıntı yaparken bazen de görüşlerine ihtilaf ettiği de olmuştur. Mesela Besmele'nin Fatiha'dan bir ayet olup olmaması konusu buna bir örnektir.[155]

Örnek:

- من بين فرث ودم ayeti kerimesinde Razi şöyle tefsir yapmıştır. Birileri süt ve kanın karında meydana geldiğini iddia edebilir. Ancak bu durum hissi olarak mümkün değildir. Çünkü daima hayvanlar boğazlanır, karınlarında ise böyle bir şey görülmez. Eğer bunlar karında oluşmuş olsaydı bazen de olsa görülürlerdi. Doğru olan ise canlı varlık bir şey yediğinde bu yediği önce midesine oradan da karnına ulaşır. Pişirilip yenildiğinde eğer sıvı ise ciğerlere katı ise bağırsaklara ulaşır. Ciğerlere giden bu sıvı kana dönüşür."[156]

---

[147] ed-Davudî ,*Tabakatu'l-Mufessirin*, II, 314.
[148] Bakara 2/26.
[149] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* s. 240.
[150] Al-I İmran 3/168.
[151] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s. 311.
[152] Nisa 4/69.
[153] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s. 216.
[154] ed-Davudî, *Tabakatu'l-Mufessirin*, II, 214; Râzî, *Mefatihu'l-Ğayb*, s. 26-37.
[155] Zirikli, *El-A'lam*, VII, 288.
[156] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s. 219.

- ردوها علي[157]ayetinde kast edilen "güneştir." Bunu savunan Razi olup şöyle demiştir. "Gezegen ve yıldızları hareket ettirmeye kadir olan Allah'tır."[158]
- ومن كان في هذه اعمى[159]ayetinde Razi'nin şu ifadelerini nakletmiştir. "Bu ayette aklın ilim olduğuna ve onun yerinin kalp olduğuna işaret vardır."[160]

5. *Tefsiru İrşadi'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim*

Kitap Muhammed b. Mustafa el-İmadi el-Hanefi Ebussuud'a aittir. Hicri 893 senesinde vefat etmiştir.[161]İmam Âlûsî kendisinden belagat ve ibare güzelliğinin yanı sıra özetleme ve uzatmalardan uzak kalmayı istifade etmiştir. Âlûsî kendisinden alıntı yaptığı zaman kendisinden bazen Şeyhu'l İslam diye, bazen ise Mevlana diye söz etmektedir.[162]

Örnek:

- أفلم يروا[163]ayetinde şöyle geçmektedir. Ebu's-Suud şöyle demektedir. "Bu ifade Allah Teala hakkında söylenen şeylerin büyüklüğüne ve ayetleri yalanlamakla cüret etmiş oldukları şeye karşılık korkutmanın başlangıcıdır."[164]

6. *Meâni'l-Kur'an fi't-Tefsiri'l-Luğavî*

Kitap Zeccâc diye tanınan Ebu İshak İbrahim b. es-Seriye aittir. Âlûsî kendisinden nahiv, irab ve lügat ilmi almıştır.

Örnek:

- فسجدوا الّا إبليس[165]ayetinde Ebu İshak'tan şöyle naklettiği rivayet edilmektedir. "Ayetteki 'fa harfi' onların bu emre hızlıca uyduklarını ifade eder. İblis kelimesi ise gayri munsarif acem bir isimdir."[166]
- هنالك دعا زكريا ربه ayetinde Âlûsî Zeccac'tan şöyle nakletmiştir. "هنا kelimesi burada taraf ve hal kelimelerinin yerine kullanılmıştır. Yani; Zekeriya o halde Rabbine dua etti, demektir."[167]

---

[157] Sad 38/ 33.
[158] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s. 335.
[159] İsra 17/72.
[160] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s. 13/84.
[161] Zirikli, *el-İ'lam*, VII,288.
[162] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s. 91.
[163] Sebe' 34/9.
[164] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s. 261.
[165] Bakara 2/34
[166] ed-Davudî, *Tabakatu'l-Mufessirin*, II, 101, Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s. 229.

7. *Ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Me'sur*

Kitabın yazarı Hafız Celaluddin es-Suyutî'dir. Hicri 911 senesinde vefat etmiştir. Selefi salihin rivayetlerini kaynaklarını kuvvetlendirmek için zikretmiştir. İmamı Âlûsî kendisinden sahabe ve tabiinin rivayetlerini, surelerin uyumlarını açıklayarak bağlantı kuramını (munâsebât) almıştır.[168]

Örnek;

- يأيها الرسول بلغ ما أنزل اليك[169]ayetinin sebebi nüzulünde es-Suyutî'nin *ed-Durru'l-Mensur* adlı kitabında İbn Ebi Hatim'in Ebu Said el-Hudri'den rivayet ettiği şu tefsire yer vermiştir. "Bu ayet ğadir gününde Ali b. Ebi Talib hakkında Hz. Peygamber'e inmiştir."[170]
- لا تدركه الابصار ayetinin tefsirinde şöyle geçmektedir. *Ed-Durru'l-Mensur* adlı kitapta şöyle geçmektedir. "İbn Cerir, İbn Abbas'tan rivayetinde şöyle demektedir. "Kimsenin görmesi Allah Teâlâ'yı ihata edemez."[171]

8. *Mecme'u'l-Beyan li Ulumi'l-Kur'an*

Kitap Ebu Ali el-Fadl b. Hasan et-Taberi'ye aittir. Hicri 538 senesinde vefat etmiştir. Âlûsî birçok konuda kendisinden etkilenmiş ve çokça özellikle de kıraat, ayet bağlantıları ve manaların kapalılığına dair nakiller yapmıştır.[172]

Örnek;

- حتي إذا أقلت ayetinin tefsirinde "الاقلال kelimesini *Mecmeu'l-Beyan*'da yorumlandığı üzere bir şeyin tamamını taşımak manasında ifade etmiştir. Bu kelime القلة mastarından türemiştir. Fakirin (جهد المقل,وجهده ظنه) ifadeleri de buradan alınmıştır."[173]
- رهبانية kelimesinin manasıyla ilgili *Mecmeu'l-Beyan*'da geçen "Üzerinden korku hali tezahür eden rahip anlamını nakletmiştir. Bu kavram çoğunlukla Hristiyan

---

[167] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s. 14.
[168] Zehebi, *Et-Tefsir ve'l-Mufessirin*, I, 254, Âlûsî*, Rûhu'l-Meânî*, s. 76.
[169] Maide 5/67.
[170] Âlûsî*, Rûhu'l-Meânî*, s. 76.
[171] Âlûsî*, Rûhu'l-Meânî*, s. 11.
[172] Âlûsî*, Rûhu'l-Meânî*, V, 11.
[173] Âlûsî*, Rûhu'l-Meânî*, VI, 208.

din adamı anlamında kullanılmaktadır.” Kendisinin lügat ve lehçelere gösterdiği ehemmiyetten ötürü Âlûsî ondan çok alıntı yapmıştır.[174]

Açık ve net bir şekilde anlaşılmaktadır ki; Âlûsî tefsirinde bu tefsirlerden çok etkilenmiştir. Ancak sadece onlardan ve tefsirlerinden alıntı yapmamış, bilakis kendisine göre sahih olmayan görüşlere lügat, şiir, şeri’ deliller, hadisi şerifler, fakih ve âlimlerin görüşleriyle mezhepsel radikalden uzak, nezih ve suhuletle cevap vermiştir.

Âlûsî aynı zamanda Muhiddin İbn Arabi’den de etkilenmiş ve Vahidi’den surelerin nüzul sebeplerini alıntı yapmıştır. Tefsirinde yine birçok kitabın etkisi de görülmektedir.[175]

2.1.7.*Rûhu’l-Meânî*’nin Sonraki Tefsirlere Etkisi

Birçok tefsir kitabı ve farklı metotlar bulunmasına rağmen *Rûhu’l-Meânî* tefsiri bunların özünü teşkil etmektedir. Bu tefsir kitabı farklı ilimleri kapsaması bakımından sonraki tefsirler, dil, edebiyat ve şeri ilimler sahasında araştırmacılar için kaynaklık teşkil etmektedir. *Rûhu’l-Meânî*’nin yazılan eserlere etkisi inkâr edilemeyecek kadar çoktur. Bu tefsirden etkilenen tefsirlerden en önemlileri şunlardır;

A. *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr* Tefsirine Etkisi

Âlûsî’nin tefsirinin İbn Âşûr’un yazdığı ve metodunu takip ettiği bu tefsire etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Birçok yerde Âlûsînin adını zikretmiş, ondan nakillerde bulunmuş ve onun yolunu izlemiştir.[176]

Örnek;

- ولقد آتينا لقمان الحكمة[177]ayetinin tefsirinde İbn Âşûr şunları kaydetmiştir. “İmam Âlûsî tefsirinde bunlardan yirmi sekiz hikmet zikretmiştir.”[178]

[174] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, s. 121.
[175] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, s. 121.
[176] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, s. 2824.
[177] Lokman 31/12.
[178] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, s. 130.

- Beyyine suresinin tefsirinde şöyle demiştir. "Konuyla ilgili görüşler yirmi küsura ulaşmıştır. Âlûsî bunlardan çoğunu, Kurtubi bazılarını saymış ve zikretmiştir.[179]
- Ayeti kerimede geçen الصائبون kelimesinin irabından âlim ve müfessirlerin takdirlerini söylerken Âlûsînin bunları beş takdirle sonuçlandırdığını belirtmiştir.[180]

B. *el-Esas fi't-Tefsir* Kitabına Etkisi

Yazarı Şeyh Said Havva'dır. Âlûsî'ye ait *Rûhu'l-Meânî* kitabının bu kitaba etkisi açıktır. Şöyle ki, yazar geçen surenin sonraki sureye bağlanması ve bu surelerin isimlerinin zikredilmesi konusunda olduğu gibi surelerin birbiriyle bağlantılarını, Kur'an'daki lüğavi icazların çıkarılmasını Âlûsî'den almıştır.

Örnek:

- Ğafir ismini zikrettiğinde Âlûsî'nin şu ifadesini kullanmıştır. "Bu sure tul ve ğafir isimleriyle de anılmaktadır."[181]
- Said Havva şöyle nakletmektedir. Âlûsî Ahzab suresini tanıtırken Beyhaki'nin *ed-Delail* ve başka kitaplarında İbn Abbas'tan şu rivayetini ifade etmektedir. "Ahzab suresi Medine'de nazil olmuştur."[182]
- Âlûsî, Buruc suresin şu şekilde takdim etmiştir. "Bu surenin mekki oluşu, yirmi iki ayet olması, öncesindeki ayete uyumluluğu, Kur'an-ı Kerim'in gücünü ve kâfirlere tehdit içermesi konusunda hiçbir ihtilaf yoktur."[183]

C. *Tefsiru'l-Muhit* Kitabına Etkisi

Bu kitabın yazarı Şeyh Muhammed Seyyid Tantavî'dir. Surelerin iniş sebeplerini, hadis ve tartışmaları Âlûsî'den almıştır.

Örnek;

- Yazar *Duha* suresinin tefsirini yaparken şunları kaydetmiştir. "Âlûsî ahiret diyarının manasıyla ilgili ilk diyar olan dünyanın mukabili olduğunu ifade etmiştir."[184]

---

[179] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* s. 348.
[180] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* s. 250.
[181] Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr,* s. 492.
[182] Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr,* s. 348.
[183] Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr,* s. 5453.
[184] Şeyh Seyyid Tantavî, *el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 4525.

- *Alak* suresinde Âlûsînin sureyle ilgili hadisleri zikrettikten sonra şöyle dediğini kaydetmektedir. "Sahih olan görüşe göre surenin ilk ayetleri Kur'an'dan ilk nazil olan ayetlerdir."[185]

D. *Menar* Tefsirine Etkisi

Kitap Şeyh Reşid Rıza'ya aittir. Yazar Âlûsî'den birçok alıntı yapmış, ondan etkilenmiştir. Yazar ibarelerinde bazen Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* tefsirinde ifadesini kullanırken bazense Ebu Şehabeddin diyerek de bahsetmektedir. Örneğin ثاني اثنين اذ هما في الغار[186]ayetinin tefsirinde şöyle zikretmektedir. "Âlûsî bunu tefsirinde onlardan naklederek açıklamıştır. Âlûsî Bağdat âlimleriyle çoğu zaman fikri olarak sürtüşürdü."[187]

E. *Evdâu'l-Beyan* Tefsirine Etkisi

Kitap Muhammed Emin eş-Şenkitî'ye aittir. فإن تنازعتم في شيء[188]ayetinin tefsirinde şöyle açıklamada bulunmuştur. "Âlûsî'nin yapmış olduğu tefsire göre mana şöyledir. "Tartışma durumunda ittifak edilen yani icma edilen ile amel edin. Yine وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ[189]ayetinde Âlûsî'nin bunu mahşer gününde olacağı şeklinde yorumladığını nakletmiştir."[190]

F. *Kitabu'l-Kattan* Tefsirine Etkisi

إني متوفيك ayetinin tefsirinde Âlûsî'nin şu yorumu nakledilmiştir. "Ecelin ve ölümün ancak benim irademle olur. Kimsenin seni öldürmesine müsaade etmem. Bu ifade onu korumasından kinayedir."[191]

G. *Fi Zilali'l-Kur'ân* Tefsirine Etkisi

Yazarı Seyyid Kutub'tur. Örnek; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî* tefsirinde ve birçok müfessirin yorumuna göre "erbab ifadesinde gaye âlemlerin ilahları değil bilakis emir ve yasaklarına uyan kişiler demektir."[192]

---

[185] Şeyh Seyit Tantavî, *el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 4539.
[186] Tevbe 9/40.
[187] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menâr,* s. 62.
[188] Nisa 4/59.
[189] Neml 27/87.
[190] Muhammed Emin eş-Şenkiti, *Edvâ,* s. 207.
[191] İbrahim el-Kattan, Teysîru't-Tefsîr, XV,45.
[192] Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân,* s. 20.

2.1.8.Âlûsî'nin Tefsirini Kapsamlı Bir Değerlendirme

Açıkçası Allame Şeyh Ebu Şihabuddin Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* tefsiri için gelmiş geçmiş tüm tefsirleri toplayan bir tefsir ansiklopedisi denebilir.[193] Bu kitap selefi salihin tüm fıkhi görüşlerini, Kur'ani delilleri, akli ve nakli burhanları çelişkiden uzak, akıcı ibaresi, kuvvetli lafızlarıyla içermektedir. Kitap aklıselime ve kuvvetli bir zihniyete dayanmaktadır.[194]

Netice olarak Âlûsî'nin metodu gereksiz uzatmalardan ve uzun kıssalardan uzaktır. Kitap İsrailiyat'tan arındırılmıştır. Muhammed Ebu Şeybe şöyle demiştir. "İmam Âlûsî sıradan bir nakilci değil bilakis ilmi şahsiyete ve temiz fikirlere sahiptir. Kitabı hakkında yapılacak tek eleştiri konu geçişleri ve genişliğidir."[195]

Âlûsî'nin kitabının ünü yayılıp, kendisine denk bir tefsir bulunmamaktaydı. Kendisinden sonra birçok kişi ondan alıntı yapmıştır. Çünkü bu kitap birçok farklı ilimleri içinde barındırmaktadır. Lügata dair her türlü kapalılığı gidermiştir. Tüm sahih kitapların rivayetlerini içermekteydi. Açıkçası İslam medeniyetinin en önemli kaynaklarından biri olmuştur.

Âlûsî'nin Kitabıyla İlgili Eleştiriler

- Çok tartışmalar ve bazı konularda okuyucuyu asıl meseleden uzaklaştıracak kadar geçişler
- Belirsiz bazı hadisleri terk etmesi
- Bazı şaz ve zayıf hadislerin zikredilip zayıflığına dair işarette bulunulmaması
- Birçok lüğavi delilleri içermesi

Âlûsî tefsirinin tüm tefsirleri toplaması ve her yönüyle ikna edici olması için işari tefsirde konu geçişleri yapmıştır. Doğru ve hakikate ulaşmak için tüm âlimlerle tartışmaya girmiştir.[196]

---

[193] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn,* I, 36.
[194] İbn Âşûr, *et-Tefsir ve Ricâluhu*, s. 153; Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, s. 82.
[195] Ebu Şeybe, *el-İsrailiyyat ve'l-Mevduâti fi Kutubu't-Tefsir,* s. 12.
[196] Ebu Şeybe, *el-İsrailiyat ve'l-Mevduâti fi Kutubu't-Tefsir,* s. 12; *Menhecu'l-Âlûsî fi't-Tefsir*, s. 260ظ

2.2.ÂLÛSÎ'NİN TEFSİRİNİN MUKADDİMESİNDEKİ BAZI KONULAR

2.2.1.TEFSİR VE TE'VİL

Âlûsî "tefsir"in kelime anlamını belirttikten sonra, tefsir hakkında şöyle söylemiştir: "Tefsir, Kur'ân lafızlarının telaffuz şekli, manaları, tekil ve bileşik hükümleri, bileşik halinde kendisine yüklenen manaları ve bunları tamamlayıcı şeylerden bahseden ilimdir."[197]

Tevil hakkında da şöyle söylemiştir: "Tevil rücu (başvuru) manasındadır. "Siyaset manasında (iyaletun) kökünden, Tevil edenin kelama hükmetmiş ve manayı yerli yerine koymuştur." manasından alındığını söyleyen görüş makbul değildir.[198]

Tefsir ve tevil arasında farklar tefsir geleneğinde de tartışılmış ve tefsir ile tevil arasindaki fark hususnda ihtilaf oluşmuştur. Bu konu hakkında çok çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Ebu Ubeyde'nin ikisinin de aynı manada olduğunu Rağıb'in ise tefsirin daha genel ve ilahi kitaplar ve bunların dışındaki lafızlarda daha çok kullanıldığını, tevilin ise ilahi kitapların mana ve cümlelerine özel olduğunu söylemiştir. Maturidi ise "Tefsirin Allah'ın kesin muradına, tevilin ise kesinlik olmadan muhtemel olan manalardan birinin tercih edilmesidir" demiştir. Tefsirin rivayetle tevilin de dirayet ile alakalı olduğunu söyleyen ve buna benzer başka görüşler de olmuştur. Âlûsî ise tefsir hakkında şöyle açıklamada bulunmuştur: "Eğer farktan gaye örfe göre fark ise, bütün duyduğum ve duymadığım görüşler şu andakine zıttır. Çünkü tevil salikler için ibarelerdeki örtüyü kaldıran ve ariflerin kalplerine gayb bulutlarından yağdıran kutsi bir işaret ve sübhani bir marifet olmasında hiçbir itiraz yoktur. Tefsir ise böyle değildir. Ancak eğer buradaki farktan maksat, lafzın uygun olarak delalet ettiği mana ise o zaman bu sözleri reddedeceğini sanmıyorum. Dolayısıyla her keşifte rucu etmeden veya her rucu da keşfetmeden kabul etmezsin. Bunu açıklama ihtiyacı, ebedi saadete dair olan şeri hükümleri kapsayan Kur'ân-ı Kerim'in tutunulan sağlam bir ip ve doğru yol olduğudur.[199]

2.2.2.RE'Y (GÖRÜŞ) İLE TEFSİRİN ŞARTLARI

Âlûsî re'y ile tefsir hakkında şu öngörülerde bulunmaktadır.

---

[197] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 14-15.
[198] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 14-15.
[199] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 15 vd.

1. Dil bilgisi: Dil bilgisi önemlidir çünkü lafızların ayrıntıları ve vaz'a göre olan manaları bu şekilde bilinir. Dil bilgisinin az olması yetmez. Çünkü bazı lafızlar ortak olabilir. Bu durumda kişi bir manasını biliyordur, hâlbuki kastedilen mana diğeri olabilir. Dolayısıyla Arap dilini iyi bilmeyen kimsenin tefsir yapması helal olmaz. Mücahid de bu şekilde söylemiştir. Malik ise vazgeçirilmesi gerektiğini söylemektedir.[200]

2. Arapça kelimelerinin tekil ve bileşik yönüyle hükümlerini bilinmesi: Bu da nahiv ilminden alınır. Ebu Ubeyd'e, Hasan'dan şöyle bir hadis tahriç etmiştir. "Konuşma ve okuyuşunu güzelleştirmek için Arapçayı öğrenen bir adamı sordu. Ardından şöyle dedi: 'Bunu öğrenmen güzel. Nitekim adamın biri bir ayet okur, içinden çıkamaz ve o ayette helak olur."[201]

3. Belagat ve mecaz ilminin bilinmesi: İlk olarak kelamın mana ifade etme yönüyle özellik ve bileşimini bilecek. Ardından farklılık arz eden özelliklerini bilecek. Daha sonra da kelamı güzelleştirme yönlerini bilecek. Bu, bu konuda daha doğru ve gerekli bir unsurdur. Dilinin ucu ile de olsa ilmi tadan bir kimse bunu bilir.

4. Mübhem olanı belirtmek, mücmel olanı da açıklamak, nüzul sebebini ve neshi bilmek: Bunlar rivayet ilminden alınır.

5. İcmal, teybin, umum, husus, itlak, takyit, emir, nehi ifadelerini vb. terimleri bilmek: Bunlar usulu fıkıhtan alınır.

6. Allah, hakkında söylenecek ve söylenemeyecek, vacip ve müstahil olan şeyleri ve peygamberliğe bakış açısını bilmek: Bunlar da kelam ilminden alınır. Bunu bilmemek müfessiri zor duruma sokar.[202]

7. Kıraat ilimlerini bilmek: Bunlar olmadan Kur'ân'ın telaffuzu bilinmez. Ayrıca kıraat ilmi ile bazı muhtemel okunuşlar başka okunuşları gerektirir. İmam Suyûtî müfessirin ihtiyaç duyduğu şeyleri şöyle açıklamıştır. Tasrif ve iştikak ilimleri. Zikrettiğimiz şeylerin yatkınlığı bu ikisi üzerine meyvesini verir, fikrindeyim[203]

---

[200] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 14-15.
[201] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 14-15.
[202] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 15-16.
[203] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 15-16.

2.2.3.RE'Y TEFSİRİ HAKKINDA GÖRÜŞLERİ

Kur'an'ın re'y ile tefsiri konusunda Âlûsî görüşleri özetler bir tarzda ele almış, Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin rey ile tefsiri olumsuzlayan rivayetlerine temas etmiştir. Ayırca yine Ebû Dâvud'dan "Kim bilgisizce reyle tefsir yaparsa, onun yeri ateştir" hadisine atıf yapmıştır.[204]

Âlûsî'ye göre Kur'ân'ın re'y ile tefsiri hakkında genel kanaati bu tür tefsirden kaçınılmasıdır. Buna, Ebu Davud, Tirmizi ve Nesai'de geçen şu hadisle delil getirmiştir: "Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: Her kim, aklından geçene göre Kur'ân'ı tefsir ederse isabet etmiş olsa bile hata etmiş olur." Ebu Davud'un rivayetinde "Kim, ilimsiz bir şekilde Kur'ân'ı tefsir ederse cehennemdeki yerini hazırlasın." şeklinde geçmiştir.[205]

Birincisi: Hadisin sıhhatinde görüşler vardır. *Medhal*'de hadisin sıhhatinde bir nazar olduğu geçmiştir. Sahih olduğunu kabul etmemiz üzerine üslubun hatalı olduğu kastedilmiştir. Çünkü tefsirdeki üslup lafızların manaları için lügate, nasih ve mensuhta ise hadislere, kastedilen manada ise şeriat sahibine başvurmaktır. Eğer buralarda bulamazsa o zaman hakkında delil bulunanla delil bulunmayan üzerine fikrini getirmesinde bir sakınca yoktur. (من قال بالقران) sözünden maksat hevasına uygun tefsir etmek ve tefsiri mezhebe tabi kılmaktır.[206]

İkinci olarak: Rey ve ictihadın caiz olduğuna dair Kur'ân'da birçok delil vardır. Bu da yasağı bildiren veriyle çelişmektedir. Nitekim Allah, şöyle buyurmuştur:

ولو ردوه إلي الرسول وإليأولي الأمر منهم لعلمه الذين يستنبطونه منهم [207]

"*Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.*"

أفلا يتدبرون القران أم علي قلوب أقفالها[208]

"*Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?*"

---

[204] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 15-16.
[205] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 15-16.
[206] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 15-16.
[207] Nisa 4/83.
[208] Muhammed 47/24.

كتاب أنزلناه إليك ليدبروآياته وليتذكر أولو الألباب[209]

"*Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.*"

Ebu Nuaym ve başkalarının İbni Abbas'tan rivayetiyle Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: "Kur'ân birçok manaları taşıyan uysal bir kitaptır. Onu en güzel manasıyla tefsir edin. Nitekim Efendimiz (sav) İbn Abbas (ra) için şöyle dua etmişti: "Allah'ım onu dinde bilgin kıl ve tevil ilmini öğret." Ayrıca Kur'ân'ın zahirini ezberlemeyi de teşvik etmişlerdi. Bu gereklidir. Çünkü zahiri bilinmeden batınına ulaşılmaz. Zahir tefsir hükümlerini bilmeden Kur'ân'ın sırlarını anladığını iddia eden kapıyı geçmeden eve ulaştığını iddia eden gibidir.[210]

İbn Ebî Hâtim'in Dahhak yoluyla İbn Abbas'tan rivayet ettiği şu hadis Kur'ân'ın zahir ve batınının olduğunu desteklemektedir: "Kur'ân değişik konular, teknikler, zahir ve batın manalar içerir. Mucizeleri bitmez, maksatlarına ulaşılmaz. Kim yumuşak bir şekilde inceliklerine dalarsa başarır. Sert bir şekilde dalan batar. Ayrıca onda haberler, misaller, helal, haram, nasıh, mensuh, muhkem, müteşabih, zahir ve batın vardır. Zahiri onu okumak batını ise tevildir. Alimler onunla beraber olur ahmaklar ise ondan uzaklaşır." Daha sonra İbn Abbas şöyle söylemiştir: "Kim öncekilerin ve sonrakilerin ilmini öğrenmek istiyorsa Kur'ân'ı okusun."[211]

2.2.4. KUR'ÂN-I KERİM'İN İSİMLERİ

Âlûsî Allah'ın Kitabı'nın isimlerini elli beş olarak eserinde yer vermiştir. Nitekim Suyuti *el-İtkân* adlı eserinde de aynı durumdan bahsetmiştir. İmam Suyuti *İtkân* kitabında bunları saydıktan sonra isimlendirilme sebeplerini de zikretmiştir. Başka birşey zikretmemiştir. Âlûsî'ye göre nasıl ki Allah'ın (cc.) isimlerinin tümü Cemal ve Celal sıfatına döndüğü gibi Kur'ân'ın bütün isimleri de Kur'ân ve Furkan isimlerine dönmektedir. Bu ikisi asıldır. Kur'ân lafzının tahkikinde ihtilaf vardır. İmam Şafii ve bir gurup alim, Efendimiz (sav)'e indirilen bu kelama özel gayri müştak ismi âlem olduğu rivayet edilmiştir. Mehmuz "hemzeli" da değildir. Beyhaki, Hatib vb. âlimler de ondan böyle nakletmişlerdir. Ferra ise "karâin" kökünden müştak olduğunu

[209] Sad 38/29.
[210] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 16-17.
[211] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 17-18.

söylemiştir. Çünkü ayetler birbirini destekler ve birbirine benzemektedirler. Bu iki görüşte de mehmuz değildir. "Nun" harfi ise asıldır. Zeccac bu görüşün hata olduğunu aslında hemzeli olup hafifletmek için hazfedildiğini ve harekesinin bir önceki harfe nakledildiğini söylemiştir. Ona göre bu kelime toplama manasındaki (قرء)'dan türemiş (فعلان) vezninde mehmuz ve vasıftır. Bu şekilde isimlendirilmesi, Ebu Ubeyde'ye göre sureleri içinde topladığından veya geçmiş kitapların meyvesini içerdiğindendir. Kur'ân-ı Kerim, hikmetinin gerektirdiği üzere kulun zatında yavaş yavaş gerçekleştirmesiyle yükselmesine sebep olan ilahi hakikatlerin işaretidir. Allah'u Teala "ورتلناه ترتيلا" ayetiyle buna işaret etmiştir. Bu, kul terakkide hak da tecellide olduğu müddetçe hiç kesilmeyecek bir hükümdür. Hergün yeni bir şan içinde olan ve kimsenin sınırlandırmaya gücü yetmeyen Allah'ı tesbih ederim.

"ولقد أتيناك سبعا في المثاني والقرآن العظيم"

Ayeti kerimesindeki Kur'ân lafzı ise konum ve nüzulüne değil zatına itibarladır. Aksine sıfat ve bütün mertebeleri mutlak hüviyette toplayan bir olan zattır. Bu yüzden (azim) sıfatını almıştır. Bazıları Kur'ân ve Furkan'ın kısımlarıyla beraber "cem'" ve "tefrika" konumlarına işaret ettiğini söylemişlerdir. Kamil bir kulda bunlar vazgeçilmezdir. "Tefrika" sahibi olmayanın kulluğu, "cem" sahibi olmayanın da marifeti olmaz. Şeyh Ekber (ks.) Kur'ân'ın Furkan'ı da içerdiğini ancak Furkan'ın Kur'ân'ı içermediğini zikretmiştir. Âlûsî "Seb'ul-Mesani" hakkında şunları söylemiştir: "Vücudun ortaya çıkmasında gerçekleşen yedi sıfattır. Cem'den maksatları her şeyi Allah cc ile görmektir. Bütün işleri onsuz yapmaktan kaçınmaktır. "Cemu cem" ise külliyen yok olmaktır.[212]

Âlûsî "fark'ın farklı" kısımlarda olduğunu açıklamış ve şöyle demiştir:

Farkı evvel; yaratılış haliyle halktan ayrılıp hak ile örtünmektir.

Farkı teenni; halkın hak ile kaim olduğunu görmek ve birini diğerinden örtmeksizin kesrette vahdeti vahdette de kesreti görmektir.

Farkı vasıf; bir olan zatın vasıflarıyla beraber bir varlıkta ortaya çıkması.

[212] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 20-21.

Farkı cem; bir olan zatın hallerinin zuhur etmesi olan mertebelerde zuhur etmesiyle birin çoğalmasıdır. [213]

2.2.5.KUR'AN TARİHİ

Âlûsî, Kur'ân-ı Kerim'in Allah'ın (cc.) kelamı olup mahlûk olmadığını zikretmiştir. Bu, mesele dini meseleler ve kelam ilmi konularının en önemlilerindendir. Bu mesele her ne kadar eski kitaplarda anlatılmış olsa da yeni kitaplarda kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.[214]

İnsan için "konuşmak" manasında mastar olan ve mastardan hasıl olan konuşulan şey manasında gelen "kelam" lafzı vardır. Bu "kelam" lafzı lügatte az olsun çok olsun hakiki olsun hükmi olsun ikinci mana olan "konuşulan şey" için konulmuştur. Razi'nin söylediği üzere birinci mastar manasında da kullanılır. Bu manalardan her biri de ya lâfzîdir ya da nefsidir.[215]

2.2.5.1.Kelamın Lafzi ve Nefsi Manası

Kelam-ı Lafzinin birinci manası, "İnsanın dili ve ona yardımcı olan harici şeylerle yaptığı"; ikincisi ise, "hissedilen ses keyfiyetidir". Nefsinin birinci manası, "Azalara çıkmadan nefsin ve insan kalbinin yaptığıdır." İkincisi ise, "nefiste keyfiyettir." Çünkü adeten kalbin hissedilir bir sesi yoktur. Sadece manevi ve hayali bir sesi vardır.[216]

Âlûsî, "lafzi kelamın" her iki manası hakkında birbirine uyumlu olduğunu, "Nefsi kelamın" ise birinci manasının "insanın, hissi bir sesle telaffuz ettiğinde aynı kelimeler olan zihni kelimelerle ve hayali lafızlarla konuşması" olduğunu, teenni manasının ise bu zihni kelimeler ve hayali lafızların harici bir tertip üzere zihnen tatbik edilmesi" olarak söylemiştir.[217]

Nefsin iki manada bir kelamı olduğuna delil Kitab ve Sünnettir. Ayetlerden bazıları şunlardır:

---

[213] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 20-21.
[214] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 22.
[215] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 22.
[216] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 22.
[217] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 22.

(فأسرها يوسف في نفسه ولم يبدها لهم قال أنتم شر مكانا)[218]

"*Fakat Yusuf onu içinde gizledi, onlara açıklamadı. (İçinden dedi ki:) "Sizin durumunuz daha fena.*"

Burada "dedi" sözü "gizledi" sözünün yerine konulmuştur. Ya da bu istinafi beyanidir. Sanki "Bu gizlilik anında içinden ne dedi," sorusuna "Sizin durumunuz daha fena" cevabı verilmiştir. Her iki takdirde de bu ayet nefis için mastar manasında kelam ve mastardan hasıl olan "kavl" manası olduğunu göstermektedir.

Bir başka ayette:

(أم يحسبون أنا لانسمع سرهم ونجواهم بلى)[219]

"*Yoksa onların sırlarını ve gizli konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır öyle değil.*"

Efendimiz (sav) buradaki sırrı Ademoğlunun içinde gizlediği olarak açıklamıştır.

واذكر ربك في نفسك [220]

"Rabbini içinden (kendin duyabileceğin şekilde) zikret."

يخفون في انفسهم مالا يبدون لك يقولون لوكان لنا من الأمر شيء ما قتلنا هنا [221]

"*Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde saklıyorlar ve diyorlar ki: "Bu konuda bizim elimizde bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik.*"

Buralarda ilk akla geldiği gibi "kendi nefislerinde dediler" kastedilmiştir. Kelamın akışı da bunu gerektiriyor. Bu konuda ayetler çoktur.[222]

2.2.5.2.Kelamullah Hakkında Görüşleri

Birinci mana: Yüce Allah'ın batıni afetlere -insanların lafzi konuşmasındaki dilsizliği gibi- zıt bazı ezeli sıfatları vardır. Onun kelamı asla harf ve lafız cinsinden değildir. Zatı bir, kendisi ile konuştuğu şeylerin sayısına göre ise tealluku çoktur. İsmimin

[218] Yusuf 12/77.
[219] Zuhruf 43/80.
[220] Araf 7/205.
[221] Al-i İmran 3/154.
[222] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 22-23.

zikri ile tekellümünün tealluku onun ismini zikretmemdeki tekellümün teallukudur. Tealluk, yenilenmesine zarar vermeyen nisbi şeylerde olur. Muteallıkın olması ise sadece tencizi teallukta olur. Bunu inkâr etmiyoruz. Manevi takdiri tealluk ve muteallıkı ezelidirler. Bu şekilde unutma gibi bir yetisi olmayan eşyanın sükut nisbeti sahih olduğu anlaşılıyor. Hadiste olduğu gibi. Çünkü buradaki ezeli tekellüm ezeli olarak nefsi tekellümle vasıflanmasıyla beraber beyanına tealluk etmemiştir. Bu özel teallukun olmaması ezeli kelamının olmadığı anlamına gelmez.[223]

İkinci mana: Allah Teâlâ için gaybi kelimeler vardır. Bunlar, ister nisbi ister hayali isterse de ruhi olsun maddeden yalın hükmi lafızlardır. Ayrıca zaman açısından birbirini takip eden şeyler de değildir. Bazı yönlerden gözün düzenli kelimelerden oluşan satırlara şamil sayfanın satırlarında olması yakın olur. Allah'ın bütün malumatı ezelde kendisine açıktır. Kur'ân da bu manada indirilen maddeden yalın gaybi kelimelerden oluşan ve gerçekte birbirini takip etmeyen ancak insanların dilinde okunurken takdiri olarak düzenli ve ilminde ezeli olan Allah'ın kelamıdır. Bu yüzden Sünniler, Kur'ân Allah'ın kelamıdır ve mahluk değildir, o, kitaplarda yazılan, göğüslerde ezberlenen, dillerde okunan, kulaklarda işitilen bir kitaptır, demişlerdir. Bunların hepsinden Kur'ân'ın hakiki, şeri ve zaruri olarak dinde bilinmesi gereken bir Kur'ân olduğu anlaşılmaktadır. Ne o zattan ne de zat ondan ayrılmaz. Ancak Allah Teala onun suretini hayal ve hislerde ortaya çıkarmıştır. Bu şekilde hayali kelimeler, işitilen lafızlar ve görünen yazılar olmuştur. Dolayısıyla Allah'ın kelamı Kur'ân mahluk değildir. Hayal mertebesinde: *"İnsanların en zengini Kur'ân'ı içinde taşıyan Kur'ân hafızlarıdır."* hadisi, lafız mertebesinde:

وإذ صرفنا اليك نفرا من الجن يستمعون القران [224]

"*Hani Kur'an'ı dinlemek üzere cinlerden bir grubu sana yöneltmiştik.*"

Ayeti, yazı mertebesinde ise:

بل هو قرأن مجيد في لوح محفوظ[225]

"*Hayır, o (yalanlamakta oldukları kitap) şanı yüce bir Kur'an'dır. O, korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfuz'da)dır.*"[226]

---

[223] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 22-23.
[224] Ahkaf 46/29.
[225] Buruc 85/21.

İmam Ahmed'in "Allah Teala dilediği zaman dilediği gibi keyfiyetsiz bir şekilde konuşmaktan geri durmamıştır." sözü iki mertebeye işarettir.

Birinci mertebe: Tecelli mertebesindeki kelamına işarettir. "Allah bir işe karar verdiğinde melekler sözüne saygıdan dolayı kanatlarını vururlar." hadisinde olduğu gibi. İkincisi ise: Nefsi kelam mertebesine işarettir. Nefsi kelam zat mertebesinde maddeden yalındır. Bunun kalkmasıyla keyfiyet de kalkmıştır. Dolayısıyla mütekellim ve tecelli yönüyle kelam ile vasıflanmaktan ayrılmamıştır. Kelamının surette tecelli olması yönüyle ise keyfiyet sahibidir. Dilediğinde ise bir surette tecelli etmeden konuşur. O zaman da keyfiyet olmadan konuşur. Allah Teala'nın tekellüm ve mütekellemun bih manasında kelamı vardır. İkinci mana ile harfleri hak ve halkta ses ile arız değildir. Halkta zihnen hayali kelimelerdir. Hayali bir maddededir. Nefsi kelamın kelimeleri ise onun yanında hakiki kelimelerdir. Ancak lafızlar hükmidir. Hakiki bir kelime olmasında da hakiki lafızların olması şart değildir. Nitekim Faruk kelimeyi hayali sözlerin cüzleri için kullanmıştır. Cüzler hakiki lugavi kelimelerdir. Ayrıca lafız değildir, çünkü harfleri de ses için arız değildir. Hakiki lafız ise harfleri arızi olandır. Bu hükmi nefsi lafzın sureti olduğundan ona delalet ediyor. Şüphesiz o zaman nefsi ve manası beraber sadece hakiki lafzın medlulü olduğunu gösteriyor. Çünkü hakiki lafız tenezzül mertebesinde nefsi sureti olduğundan ona delalet ediyor. İmamı Haremeyn'in İrşat'daki şu sözü manasıyla beraber olduğunu desteklemektedir: "Ehli sünnet nefis ile kaim olan kelamın ve ebediyete dair sözün isbatı görüşündedir. Bu, manasından ayrılmadan onu ifade eden nefsi lafızdır." *Mevakıf* sahibinin ibaresi bunda açık olmasa da bu konuda ayrı bir makale vardır.

Velhasıl Seyyid'in de (ks) dediği gibi, lafzi mana bazen lafzın medluluna bazen de başkası ile kaim olana kullanır. İbareler ise hakiki kelama delalet ettiğinden mecazi kelamdır. Şeyhin kelamından anladıkları fasıt levazımlardır. Mushaf'ın iki kabı arasındaki kelamı inkâr edenin küfre girmemesi gibi. [227]

Âlûsî, nefsî kelamın Allah'ın zatı ile kaim olan mana ve lafza şamil gelen bir şey olduğunu söylemiştir. O, mushaflarda yazılan, dillerde okunan, göğüslerde taşınandır. Hâdis olan kıraat, yazı ve ezber değildir. Harf ve lafızların birbirini takip eden düzenli olduğuna söyleyenlere cevap şöyledir: Bu tertibin bir alet ile

[226] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 24-25.
[227] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 25-26.

olmayacağından dolayı sadece telaffuzda olduğudur. Telaffuz hâdistir. Hudus'a delalet eden delillerin ise delilleri toplayarak telaffuz edilenin değil telaffuzun hâdis olduğu üzerine hamledilmesidir. Devvânî buna itiraz ederek şöyle dedi:

Birinci olarak: Şeyh'in görüşü Allah Teâlâ'nın kelamının emir, nehi ve haber olmaksızın bir olmasıdır. Bunlardan her biri taalluk ile olur. Bu vasıflar lâfzî kelama tatbik edilmez. Bunun, zorlukla beraber sadece lafzın karşılığındaki manaya tatbik edilmesi sahihtir.[228]

İkinci olarak: Harf ve lafızların terettüp olmaksızın Allah'ın zatı ile kaim olması sesin araz olması ile beraber mevcut olduğuna götürür. Bu da safsata olur. Çünkü bir şeyin cüzlerinin peş peşe terettüp etmeksizin hareketinin söylenmesi olur.

Üçüncü olarak: bu, okuyucunun lafızlarıyla Allah'ın zatı ile kaim olanın cüzlerinin toplanması ve alet olmadığından da toplanmamasına götürür. Biz de şöyle deriz: Bu fark eğer hakikatin ihtilafını gerektiriyorsa o zaman onun zatı ile kaim olan lafız cinsinden değildir. Eğer gerektirmediğini söylersek o zaman okuyucu ile kaim olan ile Allah Telala'nın zatı ile kaim olan tek hakikattir. Aralarındaki fark ise tek hakikatin arızlarından olan toplanma ve toplanmamalarıdır. [229]

Dördüncü olarak: Fesadın meydana geleceği sözü hatadır. Çünkü mushafın iki kabı arasındakileri inkar edenin tekfiri onun insanın icadı olduğuna itikat etmesi ile olur. Ancak onun hakikatte zatı ile kaim olmayan aksine zatı ile kaim olan bir sıfata delalet ettiğine itikad edeni tekfir etmek asla caiz değildir.[230]

Beşinci olarak: Nesh'e delalet eden delillerin telaffuza hamledilmesi mümkün değildir. Aksine telaffuz edilene dönmektedir. Nasıl nesh telaffuz ile taalluk etmesin. Hükmü nesh edilirken telaffuzu kalıyor.

Cevap: Birincisi, Allah'ın tekellüm ve mütekellum bih manalarında kelamı vardır. Bunlar bir değildir. Birincisi kitap ve kelimelerden mütekellemun bihin çokluğuna göre taallukları çok olan bir sıfattır. İtirazda zikredilen hiç zorluk olmadan buna tatbik edilebilir.

---

[228] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 26.
[229] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 27.
[230] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 26-27.

Âlûsî Şeyh'e göre bu vasıflar ile vasıflanan menut birinci mana olması üzerine delil zikretmiştir: İmam, ezeli kelamın, emir, nehi ve haber ile vasıflanmasının sona ermediğini söylemiştir. Şüphesiz bu kısımlar mütekellemun bih içindir. İkinci kısmı söyleyen herkes menutun zatta vahdetini söylemiştir. Teaddut birinci mana ile ilgili olarak onun yanında iki kelamın toplamıdır.[231]

İkincisi ise, hakiki lafızdan kastedildiğinde lazım olur. Nefsi hükmi kastedilmesi halinde bu söz konusu olmaz. Çünkü nefsi lafızların hepsi eczası mürettep olmakla birlikte vucudi ilmide toplanmıştır.[232] Üçüncüsü ise, burada irad, nefsi kastedilmesi muhtemel olmasıyla beraber kastın hakiki lafız zannı üzere mebni edilme üzerinedir. Nitekim hafızın nefsi ile kaim olmasına benzetmenin zahiri de bunu gerektirmektedir.

Dördüncüsü: Ehlisünnet'e göre kelamı nefsi, nefsi lafız ve mananın toplamıdır. Ancak *Muvakıf* sahibinin sözü bazı ashabın sözünün zahirine delalet ederek kasıtlarının mana olduğunu söylemiştir. Bu lafzın karşılığı ve lafızdan soyut olmasıdır. Nitekim lâfzî kelamın Allah Teala'nın hakikatte değil mecazda kelamı olacağını söylemişlerdir. Hakiki şeri kelamı nefyetmeleri ile nefsin yalın lafzın mukabili olan mana olduğunu zannetmelerini birleştirirsek lafzın insanların icadı olduğunu söylemeyi gerektirir. Bunun da fesadı gerektirdiği açıktır. Ancak mecaz ile şeriyi kast etmediler [233] Beşincisi: Muvakıf sahibinin sözü zamirin telaffuza dönmesine bir nas değildir. Bilakis melfuza da dönebilir. Bu, nefisteki manada terettübün olmamasını söylemesindendir. Yani ilmi vücutta peş peşe gelmesi yoktur. O zaman onların "evet terettüp telaffuzda meydana gelir" sözlerinin manası şudur: Nefsî lafız ve mananın toplamından olan nefsî manada telaffuz harici telaffuzda meydana gelir. Çünkü aletin yardımı olmaması gerek. Ayrıca mucizede Allah'ın fiili ve onun yerine geçen şeyin ortak olmasına da itiraz edenler olmuştur. Nüzul gibi.[234] Dolayısıyla kadim olan Kur'ân-ı Kerim'in lafzının mucizesi ona (cc) sıfat olamaz. Kur'ân'ın Arapça hakiki lafızlar mertebesine indirilmesinin mucize olması açıktır. Hakiki lafız olması nas iledir. Dolayısıyla şüphesiz mucizedir. Kadim olan, mana ve nefi lafızın toplamından oluşan nefsi lafız olan Kur'ândır. Bu gayet açıktır.

---

[231] Âlûsi, *Rûhu'l-Meânî*, I, 26-27.
[232] Âlûsi, *Rûhu'l-Meânî*, I, 27-28.
[233] Âlûsi, *Rûhu'l-Meânî*, I, 27.
[234] Âlûsi, *Rûhu'l-Meânî*, I, 27-28.

Âlûsî, Mevlana Devvanî'nin öğrencisi Adudiddîn el-Îcî'nin şöyle dediğini zikretmiştir: Eşarilerin sözünden anlaşılan kelamın nefsi bir manası daha olduğu batıldır. Örneğin "Zeyd kaimdir" misalinde dört şey var. Birincisi: Bundan çıkan ibare. İkincisi: Bu ibarenin manası ve lafızlarının karşılığında konulduğu manalar. Üçüncüsü: Bu haberin ispat veya intifası.[235] Dördüncüsü de: Hariçte bu haberin ispat veya intifası. Son ikisi ittifakla kelam değildir. Birincisi onların mezhebine göre Allah'ın (cc) hakiki kelamı olamaz. Dolayısıyla ikincisi kalıyor. Aynı şekilde emir ve nehiyde de üç şey vardır: Birincisi: İrade ve keraheti hakiki. İkincisi: Bundan doğan lafız. Üçüncüsü de: Lafzın mefhumu ve manası. Birincisi ittifak ile kelam değildir. İkincisi de onların mezhebine göre kelam değildir. Geriye üçüncüsü kalıyor. Çoğu muhakkikleri de bunu açıkça söylemiştir. Bunun, Allah (cc) için farklı hükümlerle hüküm verilen ve onun için sabit ve nefsi bir kelam olması birkaç yönden batıldır. Bir: Örfe ve lügate muhalif olması. Bu ikisinde kelam sadece harflerden mürekkeptir. İki: Şeraite de uymaz. Çünkü kitap ve sünnette birçok kez Allah'ın kullarına nida ettiği varittir. Üç: Bu nefsi mananın bir olduğunu söylemeleri akla zıttır. Çünkü emrin manası nehyin manasına zıttır. Haberin manası inşanın manasına zıttır. Hatta bir emrin manası bile diğer bir emirle zıt olabilir. Haberde de aynı şekildedir. Akıllı olan lafzın manasının Kur'ân'ın ve diğer semavi kitapların dışında olamayacağında şüphe etmez.[236]

Bütün itirazlarının, manadan kasıtlarının nefsi olarak anlamasına dayandığı açıktır. Bu sadece lafzın manasıdır. Yani hükmi de olsa lafızdan soyut mana. Ama böyle olmadığı öğrendin. Aksine bundan kasıt nefsi lafız ve mananın toplamıdır. Bu da ebediliğe delalet eder. İbarelerde bunu göstermektedir. İmamu'l-Haremeyn de bunu açıkça söylemiştir. Bunun üzerine birisi "Zeyd kaimdir" cümlesinde zikredildiği gibi dört şey vardır. Beşincisi de terk etmektir. Bu da kastedilendir. Bu cümle nefsindeki manalara delalet eden zihni ve hayali lafızlar ile zihinde bulunması şartı ile olan cümledir. Bununla nefsi kelamı kastediyorlar. Bu şekilde bir mahzur olmaz. Diye sorulsa. Bizde ayrıntılı bir şekilde şunları söyleriz:[237]

---

[235] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 27-28.
[236] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 29-30.
[237] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 29-30.

1. Onların yanında nefsi lafız ve mananın toplamı olmadığında muhalefet muhalefet olur. Burada muhalefet yok. Çünkü o vakit kelam harflerden birleşmiş olur. Ancak onlar hakta gaybi, halkta ise hayalidir.
2. Bu varit olan sayısız yerde Allah Teala'nın sesli harflerle konuştuğu, böyle olmadan konuşamayacağı denilmemiştir. Bu şeyhin aleyhine bir huccet olmaz. Hatta biraz incelediğimde şeyhin aleyhine bile olabileceğini düşündüm. Şöyle ki, Allah Teala'nın vahiy ile hakiki lafızla konuşmadığını ancak ilminde olana uygun olarak konuşacağını açıklamıştır. [238]
3. Zatı bir, taallukatı sayılı olarak vasıflanması mütekellimin ve vahdetinin sıfatı manasında kelam olmasında şüphe yoktur. Mütekellemun bih olan kelamı nefsi ise ona göre bir değildir. Aksine ezelde haber, emir ve nehiy diye kısımlandırılmasını açıklamaktadır. Dolayısıyla bir itiraz yoktur. Süleyman et-Tufî, kelamın ibarede hakiki ama manasında mecazi olduğunu söylemiş ve bunu da şu iki veche dayandırmış:

   Birincisi: Kelamın kullanılmasında lügat ehlinin aklına ilk gelen ibaredir. İlk akla gelen her zaman hakikatin delilidir.

   İkincisi: Kelam, işitende etki bırakan manasındaki "k-l-m" kökünden türemiştir. Burada etki eden de nefsi manalar değil ibarelerdir. Evet, manalar bilfiil etki etmese de bil kuvve etki ederler. İbareler ise bilfiil etki ederler. Dolayısıyla ibareler asıl mana ise mecaz olur.[239]

   Daha sonra Âlûsî, kelam lafzının ibarelerde daha çok kullanıldığını ve çok kullanılmasının da hakikate delil olduğunu söylemiştir. (يقولون في أنفسهم) ayeti ise mecazdır. أنفسهم في karinesiyle nefsi manaya delalet eder. Kullanıldığında sadece ibare anlaşılır. (وأسروا قولكم) ayetinde ise bir hüccet yoktur. Çünkü buradaki gizlemesi cehrinin karşılığıdır. İkisi de birinin sesinin diğerinden yükseklik bakımından farklı olmasıdır. Ahtal beytinde ise meşhur olan beyanın kelam olma takdirinde maddesinden mecaz olmasıdır. Buna onu doğrulayan tasavvurlardır.

---

[238] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 29-30.
[239] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 30-31.

2.2.5.3.Fuadın Lisana Tercih Edilmesi

Âlûsî أسروا قولكم و ayetinden sır lafzının cehr lafzının zıttı olduğu, kelamın batının tercihe şayan olduğu şeklinde tefsir etmiş ve fuadın lisana tercih edileceğini ifade etmiştir. Birincisi: ilk akla gelen iddiası Sadece "mevdu' leh" olduğundan değil lafziye ihtiyaç duyulduğundan çok kullanılmasına bağlıdır. Nitekim hem örfte hem de lügatte nefsi için kullanılır. Kullanışta asıl olan hakiki olmasıdır. "Asıl olan iştirak olmamasıdır" sözüne ise şöyle deriz: Evet eğer bununla lafzi iştirak kastedildiyse olur. Ancak biz bunu iddia etmiyoruz. Biz manevi iştirakin olduğunu söylüyoruz. Bu da, lügatte nahivcilerin nakli ile kendisi ile konuşulandır.[240]

İkincisi: İşitenin nefsinde etki edenin nefsi manalar değil de ibareler olma iddiasında iş aksinedir. Çünkü insan manasını bilmediği bir kelam işittiğinde lafızları da o kişi de etki bırakmaz. Bazen de sevinçli iken üzüntülü bir kelam işitebilir. [241]

Üçüncüsü:(يقولون في أنفسهم) ayetinde mecaz olduğunu söylemeleri ve في أنفسهم karinesiyle orada nefsi manaya delalet eder. Kullanıldığında sadece ibare anlaşılır. Sözleri, (بألسنتهم ما ليس في قلوبهم) ayetindeki (يقولون بأفواههم) sözüyle reddedilmektedir. Çünkü eğer(في أنفسهم) sözü kavlın nefsîde mecaz olmasına karine olursa (بأفواههم وبألسنتهم) sözü de ibarede mecaz olduğuna karine olur.

Dördüncüsü: Ayeti kerimedeki (وأسروا) sözünde söylediği sırf tehakkümdür. Çünkü "sır" Zemahşeri'nin de dediği gibi, kişinin kendisini veya boş bir yerde başkasını sınırlamasıdır. Kitap da bunu teyit etmektedir. Eser ve lügat da araştıran için açıktır.[242]

Beşincisi: Beytu ahtalda söylediği birkaç yönden saçmalıktır.

Birincisi: Beyanın kelam yerine geçmesinin meşhur olduğunu düşünürsek beyan da bize yeter. Çünkü o, ya "kendisiyle açıklanan" manasında ismi mastadır. Ya da "açıklamak" manasında mastardır. Birinciye göre kelam manasındadır, aralarında sadece lafız farklılığı vardır. İkincisine göre ise kalbi açıklama kastedilirse mütekellemun bih manasında nefsi kelamı gerektirmektedir. Kalbi açıklamadan

[240] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 30-31.
[241] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 30-31.
[242] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 31-32.

maksat kalbin, zihni kelimeleri dil ile söylendiğinde kastedilenin dışında bir şey anlaşılacak şekilde tertip etmesidir. [243]

İkincisi: "Kelamın mecaz olması farz edilirse" sözü bilinçsiz olarak nefsi kelamı ikrardır.

Üçüncüsü: Kullanımda asıl olan hakikat olması ile beraber mecaz iddiası tahakkümdür.

Dördüncüsü: Bunun şairin mübalağası olması iddiası gerçeğin aksidir. Aksine o mübalağasız gerçektir. Geçen yerde de bu anlaşılmıştı. Şairin bu zikrettiği ister emir olduğunu beyan eden bir konuşma olsun isterse de atmak olsun hikmettir. Nitekim İbni Haşşab Davud Bin Ahtal el-Atika araştırmış ama bu beyti bulamamıştır. Bu, örümceğin ağından daha zayıf bir kelamdır. Çünkü:

Birincisi: Bu düşmanın kelamı Habib'in kelamına benzerdir. Hatta nefsi kelamı açıkça inkâr edenlerin kelamına benzemektedir.[244]

İkincisi: Allah'u Teala ve Resulü bu şiiri ispat etmekten bizi müstağni kılmıştır.

Üçüncüsü: İbni Haşşab'ın bulamaması külliyen olmadığı anlamına gelmez. Kısacası insanlar bu büyük şeyh hakkında dedikoduları çoğaltmıştır. Ancak biz buna akıllı bir yaklaşım ve ashabın zikrettikleriyle yaklaştık. Kavimlere bu şekilde sıkıntı çıkaranların çoğu döküldü. Merhum Ğani Paşa'nın bu şüpheden kurtaran ifadelerini zikretmeye ihtiyaç kalmadı.

Bu, Allahu Teala'nın kitabından ve Resulünün sünnetinden sahabe ve tabiinlerin sözlerinden anlaşılmayan kadim bir sıfat manasını taşıyan kelamı ispat etmeye çalışmak cesarette gelinen son noktadır. Bunu nakil değil akıl bile kabul etmemektedir. Nitekim iyi incelendiğinde nakile ihtiyaç bile duymaz. Bu yazdıklarımızı dinleyip anladıktan sonra Musa (as)'ın Allah'ın kelamını işitmesinin keyfiyetinin hakikatini dinle.[245]

Âlûsî, Maturidi, Eşari vb. muhakkik din imamlarının kelamı ile özetleyerek şöyle demiştir: Musa (as) sayısı çok delillerinde delalet ettiği gibi Allah Teala'nın kelamını

[243] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 31-32.
[244] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 32-33-34.
[245] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 32-33-34.

harf ve ses olarak duymuştur. Nitekim Buhari sahihinde şu hadisi rivayet etmiştir: "Allah kullarını toplar ve onlardan uzak ve yakın olanlara duyacakları bir sesle şöyle nida eder: Melik ve yargılayanım."[246]

Hâkim olan Allah Teala'nın istediğini dilediği gibi tecelli edeceğine ve tecelliden münezzeh ve yüce olduğuna, hiçbir suretin kendisini kayıtlayamayacağını bilen kimsede bu sorunlar gider ve müteşabihat yanında açıklığa kavuşur. Allah Teala'nın surette tecelli edeceğine Kur'ân'ın Tercümanı İbni Abbas'ın (ra) "Ateşin başındaki de çevresindekiler de kutlu olsun" ayeti kerimesindeki şu sözü delalet etmektedir, *ed-Durru'l-Mensûr*'da geçmiştir: "Ağaçtaki Allah'ın kendi nuruydu." Başka bir rivayette: "Allah (cc) nurdandır ve nurdan nida eder". Sahih-i Müslim'de "Örtüsü nurdur." şeklinde geçmiştir. Başka rivayetinde: "Örtüsü ateşti." Allah, tenzihine zıt olan bir şeyle kayıtlanma vehmini defetmek için "Sübhanallah" demiştir. Yani "sana seslense de suret, mekân ve yön ile kayıtlanmasını defetmiştir. Çünkü âlemlerin Rabbi sıfatı ile vasıflanmış ve zuhuru bununla kayıtlanmaz. Nitekim o (cc) zuhur anında takyitten münezzehtir. (Ya Musa o,) yani tecelli eden münadi (Ben Aziz Allah'ım) kayıtlanmam. Ancak ben (Hakimim) hikmetim senin istediğin şekilde zuhur ve tecellimi gerektirdi." Bu şekilde ateşte tecelli eden Allah'ın nurunu Musa as harf ve ses olarak işitti. Hikmeti gereği Musa as da onunla vasıtasız ancak ateşin perde arkasından konuştu. Bu Allah'ın tecelli ettiği bir ayn idi.[247]

Eşarilerde yaygın olan Allah Teâlâ'nın zatı ile kaim olan nefsî kelamının olması tecviz ve imkan babındandır. Musa as bunu bil-fiil işitmemiştir. Bu burhanın hilafınadır. Olağanüstü olarak Allah Teala'nın nefsî kelamının işitilmesinin caiz olduğuna şu hadisi kutsi delalet etmektedir: "Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, ..." Allah Teala ister gaybi ister hayali isterse de hissi olsun harflere bağlı nuru tecelli ettiği zaman kul onu (ليس كمثله شيء) ayeti gereğince layık bir şekilde işitir. Hakiki itlak manasının gerçekleştiğini söyleyenlere göre kulun ses ile arız olmayan kelamı işitmesi sahihtir. Çünkü o anda Allah'ı (cc) işitir. Allah Teâlâ gizli ve açığı duyar.[248]

---

[246] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 34-35.
[247] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 34-35.
[248] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 34-35.

İmam Maturidi aynı şekilde ses olmayanın olağanüstü olarak işitileceğine cevaz vermiştir. Tevhid kitabında *Tabsira* sahibinin dediği de buna delalet etmektedir. İbni Hümam'ın ondan naklettiği imkansızlık sözünden maksat adiyedir. Dolayısıyla tahkikte iki şey arasında zıtlık yoktur. İmamı Eşari'nin "Allah'ın (cc) kelamı her okuyan ve tilavet edenin tilavetinde duyulan ve zatı ile kam olandır." sözünün manası, tilavet anında ilk duyulan şey bi zatihi kelamı lafzidir. Çünkü o suretidir. Gaybi kelimeler olması hasebiyle sadece olağanüstü olarak duyulabilir. [249]

Âlûsî, Musa (as)'ın Allah'ın kelamını işitmesi ile bizim bunu işitmemiz arasındaki farkı şöyle zikretmiştir: Musa (as) Allah'tan vasıtasız olarak ama perde arkasından işitmiş. Biz ise kulun diliyle okuduğu lafzi kelamdan çıkan harfler işitiyoruz. Yoksa kulun perde arkasından işittiğini değil. O zaman bu işitme vasıtasız değildir. İrfanda derinleşmiş kimsenin bunu anlaması zor değildir. Ayrıca tenzihle beraber surati söyleyen kimsenin yanında da zahir olan budur. Sende Ehlisünnet'in sözünün derinine inersen anlarsın.[250]

Âlûsî, kitabında Kur'ân'ın yedi harf üzerine indirilmesinden maksadı şöyle açıklamıştır: Ahmed ve yirmi sahabeden Kur'ân'ın yedi harf üzerine indirildiği ve Ebu Ubeyde tarafından da mütevatir olduğu ifade edilen şu hadis rivayet edilmiştir: Ebû Ya'la'nın müsnedinde "Hz. Osman'ın (ra) minbere çıkarak Allah hakkı için sizden kim Resulullah'ın (sav): "Muhakkak ki Kur'ân yedi harf üzerine inmiştir ve her birinin şafi ve kâfidir." dediğini hatırlıyor. Hz. Osman kalktığında, bu hadisi hatırlayanlar da onunla beraber kalktılar. Sayılmayacak kadar çoktular. Buna şahit oldular ve Hz. Osman da "Bende sizinle beraber şahit oldum" demiştir. Bunun manasında farklı görüşler vardır:

1. Harfin iştirakının bilinmediği bir müşkilattır. Sadece iştirak bunu gerektirmez. Ancak bunu söyleyenin bakış açısı olabilir.

2. Maksat sayı değil çokluktur. Çokluk için ahadı yedi onları işe yetmiş yüzleri ise yediyüz üzerine kullanmışlardır. Yedinin sırrı açıktır. Übeyy'in "Cebrail, Mikail bana geldiler. Cebrail sağımda Mikail de solumda oturdu. Cebrail bana "Kur'ân'ı bir harf üzere oku" dedi. Mikail ise onu yediye çıkar dedi." hadisinde ve buna benzeyen özellikle de sonunda "Mikail'e baktım ve sustuğunu gördüm. O zaman sayının

[249] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 34-35.
[250] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 38-39.

bittiğini anladım.” olan hadisinde manasının zahir olmamasıyla beraber yedi sınırlaması üzerine en güçlü delildir. Aksine cem’i kılle’de çokluğun olmadığına bir işaret vardır.

3. Bundan maksat yedi kıraattir. Bunun bir kelimede olması nadirdir. Bir kelimenin bir veya iki şekilde okunur gibi görüşler birçok okunuşta sorun oluşturmaktadır.

4. Bundan maksat lafızlar farklı ama manaları aynı olan yedi çeşit okumadır. أقبل وتعال ،وهلم ،وعجل ،وأسرع kelimelerinde olduğu gibi. İbn Uyeyne bu görüştedir. Bu şekilde yedi harfe ulaşmıştır.[251]

5. Bundan maksat idgam, izhar, tefhim, terkik, işba’, med, kasr, teşdid, tahfif ve tahkik gibi tilaveti okuma şeklidir. Bu, lafız ve mananın çeşitlilik gösteren bir farklılık değildir. Bir lafız tek başına bunlarla vasıflanabilir. Bunda büyük bir fayda yoktur.

6. Bundan maksat yedi sınıftır. Birçok kişi bu görüştedir. Daha sonra tayininde ihtilaf çıkmıştır. Bazıları muhkem, müteşabih, nasih, mensuh, umum, husus ve kısas demişlerdir. Bazıları rububiyeti izhar, vahdaniyeti ispat, uluhiyeti tazim, Allah’a ibadet, şirkten kaçınma, sevaba rağbet ve azaptan korkma demişlerdir. Bazıları da emir, nehiy, va’d, vaid, ibahe, irşat ve ibret almak demişlerdir.[252]

7. Bundan maksat yedi lügattır. Salep, Ebu Ubeyd, Ezhari vb. kişiler bu görüştedirler. İbn Atiyye bunu tercih etmiş, Beyhaki de doğrulamıştır. Ancak Arapların lügatları daha çoktur şeklinde itiraz edilmiştir. Buna cevap olarak da en fasih olanları diye cevap verilmiştir. Bunlar da: Kureyş, Hüzeyl, Temim, Ezed, Rabîa, Hevazin ve Sa’d b. Bekir’dir. İbni Kuteybe şu sözleriyle bunu inkar etmiştir: Kur’ân-ı Kerim sadece Kureyş lügatı ile inmiştir. Delil olarak da şu ayeti zikretmiştir:

وما أرسلنا من رسول إلا بلسان قومه[253]

“*Kendi kavminin dilinden başka bir dille hiçbir peygamber göndermedik.*”

Bunun üzerine bu yedi lügatin Kureyş içerisinde olması gerekir. Ebu Ali el-Ehvazi de bunu kesinleştirmiştir. Kastedilen bir kelimenin yedi lügat ile okunması değildir. Aksine farklılık gösterebilir. Bazıları diğerlerinden daha nasipli olabilir.[254]

---

[251] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 39-40.
[252] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 39-40.
[253] İbrahim 14/4.
[254] Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 40-41.

Bazıları, Hz. Ömer'in (ra) "Kur'ân Mudar kabilesinin lügatı ile inmiştir." sözünü delil getirip Kur'ân'ın Mudar lügatı ile indiğini söylemişlerdir. Bazıları da bu yedi lügatin Hüzeyl, Kenane, Kays, Dabe, Teymu Rebab, Esyed b. Huzeyme ve Kureyş olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da önce Kureyş ve etraftaki fusehanın lisanı ile indiğini daha sonra Kureyş için zorluğu ve ırkçılığı defetmek için başka lügatler ile de okunmasına izin verildiğini söylemişlerdir. Bu, isteğe değil Efendimizin (sav) rivayetlerine dayanmaktadır. Kur'ân'ın yedi harf üzerine indirilmesi, Cebrail as'ın her seferinde bir harf arz etmesiyle başlamış tamamlanana kadar da devam etmiştir. İmam Suyuti bu sözü, aleyhinde, lehindekileri ve tümünü zikrettikten sonra şöyle demiştir: Bu, Hz. Ömer (ra) ve Hişam b. Hâkim'in Kureyşli oldukları ve bir lügat ve kabileden oldukları halde farklı kıraat ile okumalarından dolayı bu merduttur. Hz. Ömer'in onun lügatini inkar etmesi de imkansızdır. Dolayısıyla bu, yedi harften kastın yedi lügatin dışında bir mana olduğunu göstermektedir.[255]

Âlûsînin yapmış olduğu açıklamaları anlayıp, çalıştıktan sonra Kur'ân'ın toplanması ve düzenlenmesinde çeşitli metotların olduğu anlaşılmaktadır.

1. Öncelikle Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamberin huzurunda toplanmıştır. Hâkim, Zeyd b. Sabit'ten (Buhari ve Müslim'in rivayet şartlarını taşıyan bir senetle) şu hadisi nakleder. Zeyd b. Sabit diyor ki: "Biz, Hz. Peygamber'in huzurunda Kur'an'ı birtakım parçalardan telif ediyorduk (topluyorduk)."[256]

2. İkinci olarak ise Kur'ân-ı Kerim Hz. Ebu Bekir'in huzurunda toplanmıştır. Buhari sahihinde Zeyd b. Sabit'ten rivayet edilen şu hadisi tahriç etmiştir. Zeyd b. Sabit diyor ki: "Yemâme Savaşında ashabın öldürülmesi haberi Hz. Ebu Bekir'e (ra) iletildi. Hz. Ömer de orada idi. Ebu Bekir bana dedi ki: "Ömer bana gelip dedi ki: "Yemâme'de Kur'an hafızları çok zayiat verdi. Bu gibi vakalarda hafızların ölmeleriyle Kur'an'ın bir çoğunun zayi olmasından endişe ederim. Bana kalırsa Kur'an'ın cem edilmesi için bir emir çıkarman gerekir." Ben de Ömer'e şöyle cevap verdim: "Hz. Peygamber'in yapmadığı bir işi nasıl yapabilirsin?" Ömer: "Vallahi bu hayırlı bir teşebbüstür." dedi. Sonra bu iş üzerinde o kadar durdu ki, bana söyleye söyleye neticede Allah kalbime bu işi yatırdı, ben de onun görüşünü benimsedim."[257]

---

[255] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 39-41.
[256] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 39-41.
[257] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 30, 40-41.

3. Zeyd devamla diyor ki: "Ebu Bekir bana dönüp şöyle dedi: "Sen genç, dinç, zeki bir adamsın. Kimse seni itham edemez. Zaten Resulullah'ın da vahiy kâtibi idin. Kur'an metnini topla."Vallahi bir dağı yerinden nakletmemi isteselerdi, Kur'an'ı toplama mesuliyeti kadar bana ağır gelmezdi. Onlara "Hz. Peygamber'in yapmadığı bir işi nasıl yapabilirsiniz?" dedim. Ebu Bekir: "Vallahi bu hayırlı bir teşebbüstür." dedi. Sonra bu iş üzerinde o kadar durdu ki, bana söyleye söyleye neticede Ebu Bekir ve Ömer'in kalbine benimseten benimde kalbime bu işi yatırdı, ben de onların görüşünü benimsedim. Neticede Kur'an'ı hurma dallarından, yassı taşlardan ve insanların hafızalarından derlemeye başladım." Tevbe suresinin sonundaki; لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ ayetini sonuna kadar Huzeyme el-Ensari'de buldum ve olduğu gibi aldım. Topladığım bu sahifeler hayatı boyunca Ebu Bekir'de kaldı, sonra da Ömer'e, Ömer de vefat edince kızı Hafsa'ya intikal etti.[258]

4. Ebu Davud'da şöyle geçmektedir. Hz. Ebu Bekir hafız olmasına rağmen, Hz. Ömer ve Zeyd'e şu talimatı vermişti: "Peygamber'in mescidinin girişine oturun, biri size Allah'ın kitabından bir ayeti iki şâhitle birlikte getirdiği zaman onu kaydedin". Getirilen ayetlerin kabul edilmesi için öne sürülen iki şâhitten maksat, ayet veya surelerin Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığına tanıklık eden iki şâhidin getirilmesi veya Hz. Peygamberin vefat ettiği sene nazil olan ayetler hakkındadır. Tevbe suresinde Huzeyme'nin tek başına şahitliğinde iktifa edilmesinin nedeni, Hz. Peygamber onun şahitliğini iki kişinin şahitliği olarak kabul etmişti. İki şahitten gayenin hıfz ve yazım olduğu kuvvetli olmayan bir düşüncedir. Hz. Alinin, Hz. Peygamber'den sonra Kur'ân'ı toplamasıyla ilgili rivayetlerin bazıları zayıf bazıları ise mevzudur. Sahih olanlar ise hafızasında toplamak, başka gayelerle değişik bir şekilde toplamak gibi farklı manalarla yorumlanmıştır. Herhangi bir ilim kitabı gibi nasih ve mensuhların yazılması bu görüşü kuvvetlendirmektedir.[259]

5. İbn Ebi Davud hasen senetle Hayr'dan şu hadisi rivayet etmiştir. Mushafların toplanmasında en çok sevap sahibi Hz. Ebu Bekir'dir. O Allah'ın kitabını ilk toplayan kişidir. Kırmani'nin muhtasarında geçen Kur'ân'ı ilk toplayanın Hz. Ömer olduğu ve Ebi Beride'den rivayet edilen Kur'ân'ı ilk toplayanın Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim olduğu ve Kur'ân'ı toplamadıkça üzerine bir rida almamaya yemin ettiği garip ve munkati' olmasıyla beraber Hz. Ebu Bekir'in emri ile toplayanlardan

[258] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 41, 42.
[259] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 41, 42.

biri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu İmam Suyuti'nin ifadesidir. Bu ondan bir yanılgıdır. Yanılgının eleştirisi olmaz. Çünkü Salim, Yemâme harbinde şehit olmuştur. Hafız İbni Hacer el-Askalanî *el-İsabe* adlı kitabında buna işaret etmektedir hatta İmam Suyutî'nin kendisi de *el-İtkân* adlı kitabında bu konudan birkaç sayfa sonra bunu ifade etmiştir. Şüphesiz Hz. Ebu Bekir'in Kur'ân'ı toplama emri ise bu savaştan sonra olmuş ve bu savaş Kur'ân'ın toplanmasına sebep olmuştur. Yukarıda, Buhari'den rivayet ettiğimiz hadiste bunu açıkça ifade etmektedir.[260]

6. Zeyd şöyle dedi: Mushaf'ı yazarken Hz. Peygamberden duyduğum Ahzap suresinden bir ayeti bulamadım. Araştırdığımızda من المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه ayetini Huzeyme b. Sabit el-Ensari'de bulduk. Zeyd'in az önce geçen bu rivayeti sıkıntı oluşturmaktadır. Bu rivayete göre diğer Mushaflarda olmayan fazlalıkların Osman Mushaflarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta iş kolaydır. Çünkü bu gibi ufak fazlalıklar önemli bir farklılık oluşturmamaktadır. Sanırım bu durum arazi meselesine benzemektedir. Başka bir şey olsa söylenirdi. Yoksa yoktur. Önceki toplamayı eleştirmeye gerek yok. Çünkü onda olmaması bir anlık gafletten de olabilir. Çoğu kez insan dalar ve rabbul âlemini anarak unuttuğu şeyleri hatırlayabilir. İşte zeytte her iki toplama işleminde bulunmuş sanırım delil olarak tek itimat edilecek kişidir. Kendisi ilkin bir gaflete düşmüş ardın Kur'ân'ı muhafaza eden ona hatırlattı ve oda unuttuğunu hatırladı.[261]

Bu Mushafların ümmet arasında yaygınlaşmasından sonra özellikle de büyüklerin ve ilim şehrinin kapısı, Allah için kınayanın kınayamayacağı Ali el-Murteza'nın hilafetinin olduğu ilk dönemde toplanmasıyla mümin kişinin zihninde Kur'ân'dan bir şeylerin eksik kalacağına dair tereddüt kalmamaktadır. Yoksa açık ve net olan bu dinin gereksinimlerinden birçok şey şüphe altında kalırdı. Şialar Hz. Osman'ın hatta Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in Kur'ân'ı tahrif ettiğini ve birtakım ayet ve sureleri çıkardığı iftirasını gütmektedirler. Onlardan Kuleynî, Hişam b. Salim'den onunda Ebi Abdillah'tan şöyle rivayet etmektedir. "Cibril'i Emin'in Hz. Peygamber'e getirdiği Kur'ân on yedi bin ayetten oluşmaktadır." Muhammed b. Nasr[262] ondan şöyle rivayet etmiştir. "Beyyine suresinde Kureyş'ten yetmiş kişinin adı, baba adıyla geçmekteydi." Salim b. Selime'den şöyle dediği rivayet edildi. "Bir adam Ebu

[260] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 42-44.
[261] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 42-44.
[262] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 43-45.

Abdillah'a insanların okumadığı Kur'ândan bir takım ayetler okumaktaydı ben de onu dinledim. Ebu Abdillah ona yeter bu okumalar. Çıkacak (Mehdi) çıkana kadar İnsanların okuduğu gibi oku. Mehdi çıktığında olması gerektiği gibi oku" dedi. Muhammed b. Cehm el-Hilali ve başkaları Ebu Abdillah'tan şöyle rivayet etti. " أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ ayeti Allah'ın kelamı değil bilakis tahrif edilmiştir. Kur'ânda أئمة هي أزكى من أئمتكم şeklinde nazil olmuştur." İbni Şehraşub el-Mazinderani, *el-Mesalib* adlı kitabında şöyle demektedir. "Velayet suresinin tamamı ve Ahzab suresinin çoğu Kur'ândan çıkarılmıştır. Ahzab suresi Enam suresi kadardı oradan ehli beytin faziletlerini konu alan kısımları ve

ويلك من قبل لا تحزن إن الله معنا ،وعن ولاية على من بعد ،وقفوهم إنهم مسؤولون ،وبعلي بن أبي طالب من ،وكفى الله المؤمنين القتال ،وال محمد من بعد وسيعلم الذين ظلموا

Gibi ayetleri çıkardılar. Doğu ve batıda Müslümanların elinde bulunan Kur'ân İslam küresi ve hüküm dairesidir. Onlara göre bu Kur'ân Tevrat ve İncil'den daha çok tahrif edilmiş, daha zayıf ve daha batıldır." Sen de biliyorsun ki; bu görüş örümcek evinden daha zayıftır. Muhakkak ki örümceğin evi evlerin en zayıfıdır. Kur'ân'da fazlalığın olması tamamen icma ile batıldır. Eksiklik ise haşeviyelerden edinilen rivayette mevcuttur. Ancak sahih olan bunun hilafıdır. Bu durum, Mürteza'nın Trabluslu ların meselelerine cevabında son derece net ifade edilmiştir. Birçok yerde de geçtiği gibi Kur'ân'ın nakil sıhhatini bilmek beldeler, büyük olaylar, meşhur kitaplar ve Arap şiirlerini bilmek gibi açık ve nettir. Kur'ân'ın nakli ve korunmasında son derece özen gösterildi hatta ulaşılamayacak bir seviyeye ulaşmıştır. Çünkü Kur'ân nübüvvet ürünü, şeriat ilimlerinin ve dini hükümlerin kaynağıdır. Müslüman âlimler onu o kadar çok korumuş ve himaye etmişlerdir ki onunla alakalı her türlü irap kıraat, harf ve ayetlerle ilgili ihtilafları bile öğrenmişlerdir.[263]

2.2.5.4.Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman Zamanında Kur'an

Önce bazı gurupların Mushafla ilgili iddialarını görelim. Bu iddialar şu şekildedir: Kendisini Ehlisünnet ve cemaat olarak gören haşeviyyelere nispet ettirmek bir yalan veya yanlış anlama olur. Çünkü onlar günümüzde olduğu üzere iki kapak arasında herhangi bir noksanlık olmadığını kabul etmektedirler. Evet, Hz. Ebu Bekir zamanında mütevatir olmayan ve son haline vakıf olmayıp tilaveti nesih olup

[263] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî,* I, 44, 45.

nesihten haberi olmayanların okuduğu ayetler çıkarılmıştır. Hz. Ebu Bekir bu konuda üstün gayret göstermiş ancak nurunun Hz. Zinnureyn zamanında ufka ulaşması nedeniyle Hz. Osman'a nispet edilmiştir. Hamide binti Yunus'tan şöyle rivayet edilmiştir. Hz. Aişe'nin Mushaf'ında şöyle geçmekteydi.

إِنَّ اللَّهَ وَمَلائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا[الأحزاب:56]وعَلَى الَّذِينَ تصَلُّونَالصفوف الأول

İddialara göre, bu durum Hz. Osman'ın Mushafları değiştirmesinden önceydi.

Ahmed'in Ubeyy'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber ona şöyle dedi. Allah Teâlâ sana okumamı emretti ve okumaya başladı.

"لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنفَكِّينَ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ (1) رَسُولٌ مِّنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُّطَهَّرَةً (2) فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ (3) وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ(4)

إن الدين عند الله الحنيفية غير المشركة ولا اليهودية ولا النصرانية ومن يفعل خيرا فلن يكفره

Bir rivayete göre ise şöyle geçmektedir.

ومن يعمل صالحا فلن يكفره ، وما اختلف الذين أوتوا الكتاب إلا من بعد ما جاءتهم البينة ، إن الذين كفروا وصدوا عن سبيل الله وفارقوا الكتاب لما جاءهم أولئك عند الله شر البرية ما كان الناس إلا أمة واحدة ثم أرسل الله النبيين مبشرين ومنذرين يأمرون الناس يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة ويعبدون الله وحده أولئك عند الله خير البرية جزاؤهم عند ربهم جنات عدن تجري من تحتها الأنهار خالدين فيها أبدا رضي الله عنهم ورضوا عنه ذلك لمن خشي ربه[264]

Hâkimin riayetine göre Mushaf'ta geçen Kunut sureleri bu sınıftandır.

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِينُك ونستغفرك وَنُثْنِي عَلَيْك، وَلاَ نَكْفُرُكونخلع ونترك من يفجرك ,اللَّهُمَّ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَلَك نُصَلِّي وَنَسْجُدُ وَإِلَيْك نَسْعَى وَنَحْفِدُ نَرْجُو رَحْمَتَكَ وَنَخْشَى عَذَابَك إِنَّ عَذَابَك بِالْكَافِرِينَ مُلْحِقٌ

Bunun benzerleri de çoktur. Ubeyd'in Hz. Ömer'den rivayet ettiği "Kimse ben Kur'ân'ın tamamını aldım demesin. Onun bildiği tamamı değildir. Kur'ân'ın çoğu gitmiştir. Ancak ona zahir olanı aldım desin." Hadisi de bu manada yorumlanmalıdır. Bu konuda rivayetler sayılamayacak kadar çoktur. Bir kimseye Allah nur vermemişse, artık o kimsenin aydınlıktan nasibi yoktur.[265]

---

[264] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 45-46.
[265] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 45, 46.

İki: Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber döneminde şu andaki gibi toplanmış olduğu görüşüne göre eğer maksat yazılışta dağınık olup günümüzde olduğu şekli üzere ayet ve surelerin dizilip Hz. Peygamberin ashabına ezberden okuması ise o zaman ifade doğrudur. Eğer maksat bu değilse o zaman bu görüş kelamın önüne ve arkasına göre zahirin hilafınadır. Şayet bu ifadeyle Kur'ân'ın Hz. Peygamber döneminde şuandaki gibi okunduğu ve bir Mushaf'ta toplandığı şeklinde ise o zaman kabul edilemez bir görüştür. Açıkçası getirilen delil de doğru olmaz. İbn Mesud ve Ubeyy'in Hz. Peygamber'e hatimleri bu minvalde nasıl zikir edilir. Kur'ândaki surelerin Enfal ve Tevbe surelerinin tek sure kabul edilip yüz on üç sureden oluştuğu söylenmektedir. İbn Mesud'un mushafında Muavazateyn surelerini yazmadığından yüz on iki sure vardır. Onun bu sureleri Mushaflardan okuduğu sahih olarak varit olmuştur. İbn Mesud bu iki surenin Allah'ın kitabından olmadığını ancak Hz. Peygamberin bunlarla Allah'a sığınılmasını emrettiği ve bu sebeple Hz. Hasan ve Hüseyin'in bu iki sureyle Allah'a sığındığını fakat sahabeden kimsenin buna uymadığını ifade etmiştir.[266]

Hz. Peygamberin bu sureleri namazda okuduğu doğrudur. Zahir görüşe göre bu iki sure ona göre mütevatir Kur'ândan değildir. Hz. Peygamberin bu iki surenin yazılmasını istemeyip ancak Kur'ân'a yazılmasını istediği görüşü gerçekten çok yanlış bir görüştür. Hatta açık bir şekilde sahih değildir. Ubeyy'in Mushaf'ında yüz on beş sure vardır. Çünkü o Asr suresinden sonra Kunut surelerini yazmış, Fil ve Kureyş surelerini tek sure yapmıştır. Tüm bu Mushafların sure dizilimleri bizim Mushaf'ımızdan farklıdır. İbn Mesud'un Mushaf'ında Nun suresi Zariyat suresinden, Buruc suresi Nebe suresinden, Naziat suresi Talak suresinden, Fecr suresi Tahrim suresinden sonra gelir. Ubeyy'in Mushaf'ında İsra suresi Kehf suresinden, Hucurat suresi Nun suresinden, Mülk suresi Hucurat suresinden, Naziat suresi Vakıa suresinden, İnşirah suresi İhlas suresinden sonra gelir. Daha bu hususta yazılan kuvvetli kitaplardaki birçok ihtilaf vardır. Sanki kin bazılarının kalbine galip gelmiş, durumun gerçeğini düşünmeksizin, sözün nereye ulaşacağını önemsemeksizin Hz. Osman'ın yeryüzünü aydınlatan güneş ışığı ve ay aydınlığını yalanlamak kastıyla ağzına geleni söylemiş gibiler. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerim'i Hz. Ebu Bekir ve Osman'ın topladığı en açık konulardan olup meşhurdan daha meşhurdur. Bu görüş Şialarda

[266] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 46, 47.

yaygın bir görüş olmakla beraber kabul etmeyişlerinde radikal olmalarından başka bahaneleri yoktur. Hâlbuki keyfi radikallik yasak olan şeylerdendir. Tüm bu anlatılanları anladıktan sonra şunu bil ki: Ayet ve surelerin dizilişi tamamen Hz. Peygamberin tevkifi uygulamasıdır. Ayetlerin tertibinin tevkifi oluşu şüphe duyulmayan bir durumdur. Hatta aralarında Zerkeşi ve Ebu Cafer'in de olduğu bir cemaat bu durumun hiçbir Müslüman tarafından muhalefet edilmeksizin icma edildiğini söylemiştir. Konuyla ilgili birçok delil bulunmaktadır. Bunun ictihadi olduğunu ifade eden İbn Ebi Davud'un Abdullah b. Zübeyir'den onunda babasından senediyle rivayet ettiği haber gibi haberlerin itibar derecesinden düşük birer muhalefet olduğu açıktır.[267] Şöyle dedi: "Haris b. Huzeyme (ra), Tevbe suresinin sonundaki bu iki ayetle Hz Ömer (ra)'a geldi ve Allah'a yemin ederim ki, bu iki ayeti Hz Peygamber (sav)'den işittim, kulak verip ezberledim dedi. Bunun üzerine Hz Ömer (ra) şöyle dedi: "Şehadet ederim ki, bu iki ayeti ben de Hz Peygamber (sav)'den işittim. Eğer iki değil üç ayet olsaydı, onları başlı başına bir sure sayardım. Kur'ân'ın son suresine bakın ve bunu oraya ekleyin." Bu rivayetin tersine işaret eden birçok delil vardır. Bilakis İbn Ebi Davud'un Ubeyy'den rivayet ettiği bir haberde de şöyle geçmektedir. Onlar Kur'ân'ı cem edip tevbe suresinin sonundaki

ثُمَّ انصَرَفُوا ۚ صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُم بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ (127)

Ayetine gelince bu ayetin son inen ayet olduğunu zannettiler. Ubeyy ise Hz. Peygamber'in kendisine bundan sonra iki ayet daha okuduğunu söyledi ve

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ

ayetlerini sonuna kadar okudu.[268]

Surelerin diziliminin ictihadimi yoksa tevkifimi olduğunda ihtilaf vardır. Cumhur ikinci görüştedir. Ebu Bekir el-Enbari şöyle demiştir. Allah Teâlâ Kur'ân'ın tamamını dünya semasına indirdi. Sonra onu yirmi küsur yıla yaydı. Sure meydana gelen bir sebepten, ayet beklenen bir habere cevap olarak inerdi. Cibril'i Emin Hz. Peygamber'e ayet ve surenin yerini bildirirdi. Kim takdim ya da tehir yaparsa o Kur'ân'ın sistemini bozar. Kirmani şöyle demiştir. "Surelerin bu şekildeki dizilişi Allah katında, levhi mahfuzda kayıtlıdır. Hz. Peygamber her sene Kur'ân'ı indirildiği

[267] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 47-48.
[268] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 47-48.

kadarıyla bu şekilde Cibril'i emine arz ederdi. Ancak vefat ettiği sene iki defa arz etmiştir." *Tayyibe*'de aynısını ifade etmiştir. Bu durum kalabalık bir topluluktan rivayet edilmiştir. Ancak bu meselede Ahmed, Tirmizi, Ebu Davud, Nesai, İbn Hibban ve Hâkim'in İbni Abbas'tan rivayeti problem arz etmektedir. İbni Abbas şöyle dedi: Ben Hz. Osman'a; "Sizi, Mesani'den sayılan Enfal suresi ile Miun (yüz ayet ve üzeri sureler) sayılan Tevbe suresini eşleştirmeye, ikisi arasında Besmele ayetini yazmamaya ve her ikisini de yedi uzun sure içerisine almaya iten sebep nedir? diye sordum. Hz. Osman (ra), Allah Resulü'ne (s.a.v.) zaman zaman çok sayıda sureler inerdi. Bazı ayetler nazil olduğu zaman vahiy kâtiplerini çağırır ve onlara; "Şu ayetleri, içerisinde şu ayetlerin bulunduğu sureye ekleyin." derdi. Bu hadis, sure dizilimlerinde içtihadın mevcut olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple Beyhaki Tevbe ve Enfal surelerinin dışındaki surelerde dizilimin tevkifi olduğunu belirtmiştir. İmam Suyutî'nin de düşüncesi bu şekildedir. Benim de düşüncem ümmetin çoğunluğu gibi şuan elimizdeki kitabın iki kapak arası Kur'ân'ın iki kapak arasıyla aynıdır. Hz. Peygamber'in nübüvvet nuru, şeriat delili olan Kur'ân'ı ihmali haşa düşünülemez. Ya ayet ve sure yerleri açıkça ifade edilmiş ya da buna işaret edilmiş ve bu dizime sahabe icması olmak zorundadır. Hz. Ömer'in yapmış olduğu tespitler çoğunlukla Allah Teâlâ'nın muradına denk gelmiştir. Bu denklik işaret ve delillerin tahkikiyle Hz. Osman içinde geçerlidir. Fakat Hz. Osman bu uygulama esnasında ses çıkarmamıştır. Ancak kalemler kaldırılıp, sayfalar kuruyup, onun zamanında Müslümanlar ufuk ötelerinden ona tabi olunca bu çalışma kendisine nispet edilir oldu. İş onun üzerine kaldı. Konuyla ilgili soru ve cevaplar kesinlik arz etmedi. Çünkü soran kişi onun muhalefet etmediğini öğrenmek amacıyla da sorabilirdi.[269]

2.2.6.İ'CÂZU'L-KUR'AN

Kur'ân'ın mucize olması şüphe edilmeyecek bir konudur. Bu konuda deliller zikretmeye ihtiyaç olmadığı kanaatindeyim. Bu konudaki şüpheler yok denecek kadar azdır. Bizim için önemli olan Kur'ân'ın icaz yönünü ele almaktır. Bu konuda özetle şöyle diyebiliriz. İnsanlar bu konuda ihtilaf etmiş, bazı Mutezililer Kur'ân'ın mucizevi yönünü şöyle değerlendirmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'in icaz yönü değişik bir sistem, garip vezin ve Arap edebiyatçılarının kullandığı metotlardan farklı bir üsluba

[269] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 48-49.

sahip olmasıdır. Bu görüşe iki şekilde cevap verilmiştir. Bir: Biz Kur'ân'ın bunlardan farklı olduğunu kabul etmiyoruz. Nitekim birçok ayet Arap şiirleri vezinlerine uymaktadır.[270]

Örnek;

وَمَن تَزَكَّى فَإِنَّمَا يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ

"*Kim temizlenirse o, kendi menfaatine temizlenmiş olur*."[271]

Bir: Eğer Kur'ân'ın farklılığını kabul edeceksek de sadece bu durumun icaz olduğunu kabul edemeyiz. Yoksa bu açık bir yanılgı olur. Çünkü Kur'ân'ın bu vezinlere uygun geldiği de görülmektedir. Cahız, Kur'ân'ın icazında belagat çeşitlerinden olmayan örnekleri kapsadığını ifade etmiştir. Bu görüşte birtakım vecihlerle kabul görmemiştir. a. Bizler veciz kurallarına bakmaksızın en beliğ hutbe ve şiirleri inceleyip, onları Kur'ân'ın bir kısmına kıyasladığımızda aralarında pek fazla fark olmadığını anlarız. Hâlbuki mucizede şek ve şüpheye yer olmaz.

b. Kur'ân-ı Kerim Arap kelamının dışında bir şey değildir. Arap şairlerinden birileri az da olsa ona benzer örnekler getirebilirlerdi. Bazısına güç yetiren tamamına da güç yetirir.

c. Sahabe bazı konularda ihtilafa düşmüşlerdir. Eğer Kur'ân belagatte son derece icaz olsaydı onu bilir ve ihtilafa düşmezlerdi.[272]

d. Onlar az da olsa ona benzer bir şeyler getirmesini istediler. Eğer son derece beliğ olsaydı bunu istemezlerdi.

e. Her asırda belagat önderleri vardır. Bu icazı ve Risalet iddiasında bulunan kişiyi desteklemez. Çünkü o kişinin kendisi belagat zirvesi olabilir. Kur'ân'ın icaz olmasında gaibi haberleri ihtiva ettiği de söylenmiştir. Bu görüşte reddedilmiştir. İlk olarak bir, iki defa isabet etmek harikulade demek değildir. Bu durum da harikulade

[270] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 48-49.
[271] Fatır 35/18.
[272] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 49-50.

olması için belirli bir sınırlama yoktur. Dolayısıyla şöyle denmesi mümkündür. Kur'ân'ın ihtiva ettiği harikulade haberler mucize niteliğine ulaşmamıştır.[273]

İki: Kâhin ve müneccimlerin gaibi haberlerinin çoğunun doğru çıkması neticesinde onlarda mucize olur.

Üç: Tevrat'ın da aynı icaza sahip olması gerekir. Çünkü onda da Kur'ândaki şeyler vardır.[274]

Dört: Kur'ândaki gaibi haberlerden olmadığı yerlerin mucize olmaması gerekir. Kur'ân'ın icaz olmasındaki sebebin uzun olmasına rağmen çelişki içermediği olduğu söylenmiştir. Bu görüşte iki nedenle iptal edilmiştir. Bir: öncelikle biz Kur'ân'da çelişki ve ihtilafın olmadığını kabul etmiyoruz. Çelişkiye örnek:

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنبَغِي لَهُ

"*Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik. Zaten ona yaraşmazdı da*" ayetine rağmen Kur'ân'ı kerimde tüm şiir vezinleri mevcuttur. Yine Kur'ân-ı Kerim'de geçen

فَلَا أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ

"*Artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır; birbirlerini de arayıp sormazlar*." ayetinden sonra

وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ

ayetinde, "*birbirlerine dönüp sorarlar*" denilmektedir.

Bir başka ayeti kerimede Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır.

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَن يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَن تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا

"*Kendilerine hidayet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rablerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey, sadece, öncekilerinin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini yahut azabın göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleridir!*" Bu ayette insanları iman etmekten alıkoyan şeylerin iki sebebi olduğu ifade edilirken başka bir ayette

[273] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 49-50.
[274] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 49-50.

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَن يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَن قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا

"*Kendilerine hidayet rehberi geldiğinde, insanların (buna) inanmalarını sırf, «Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?» demeleri engellemiştir*" buyurulurken imandan alıkoyan sebep olarak başka ayetlerde de ifade edildiği üzere farklı sebepler zikredilmektedir. İhtilafa örnek:

كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ

Ayette geçen *"etrafa saçılmış yünler gibi*" ifadesinde الْعِهْنِ kelimesinin yerine الصوف kelimesinin olduğu ihtilafı gibidir. Yine;

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُayetinde**وَالذِّلَّةُالْمَسْكَنَةُ**olması ihtilafı gibi

"*üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu*." Yine

النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ۖ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ

"*Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların analarıdır*." ayetine göre Hz. Peygamber de babalarıdır. Yine Hz. Âdem'in yaratılmasında bir yerde topraktan başka yerde çamurdan başka bir yerde kuru balçıktan olması Rahman suresi ve Musa (as)'ın kıssasında ve

فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ

"*Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür*." ayetinde olduğu gibi ziyade açıklama yapılmasında olduğu gibi lafzı ve manevi tekrardan ibarettir. Hz. Osman şöyle demiştir. "Kur'ânda birtakım hatalar var, ancak Araplar bunları dilleriyle düzelteceklerdir."[275]

İki: tüm bunları kabul edecek olsak da, bunlar icaz değildir. Çünkü bu gibi şeyler birçok hutbe ve şiirlerde mevcuttur. Özelliklede meydan okumaya karşı Bazı kısa sureler gibi ifadelerde durum tamamen ortadadır.Yine icazın akıl ve mantığa uygunluğu hususunda olduğu söylenmektedir. Ancak bu görüşte kabul edilemez. Nitekim bu durum edebiyatçıların birçok ifadelerinde sıradan bir şekilde yer almaktadır. Yine bu görüş Hz. Peygamber'in icaz olmayan Kelamı, Tevrat ve İncille

[275] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 50, 51.

de çelişmektedir. Kur'ân'ın icazının ezeli olmasından kaynaklı olduğu da söylenmektedir. Bu durum Allah Teâlâ'nın tüm vasıflarının ezeli olmasını gerektirdiği söylemiyle itiraz edilir. Ayrıca ezeli kelamda vakfe yapmak mümkün değildir. Ve dolayısıyla da meydan okuma düşünülemez. Ebu İshak el-İsferâyînî şöyle demektedir. Sistem, Kur'ân'ın, sadece Arap edebiyatçılarının iddialarındaki itirazlara karşı onları aciz bırakmaktır. Murteza ise şöyle demektedir. Kur'ân'ın icazı, itirazcıların ihtiyaç duyacağı ilimlerinden onları soyutlamasıdır. Bu görüşe dört şekilde itiraz edilir.[276]

Bir: bu durumda sırf icaz etkeninin Kur'ân olmaması gerekir ki buda önceden beri Müslümanların yapmış olduğu icmaya terstir.[277]

İki: Kur'ân'daki meydan okuma tüm Araplara yöneliktir. Eğer icaz olması, sadece bazılarına karşı olsaydı herkese nispeten olması gerekenin aksine olurdu. Dolayısıyla Kur'ân'ın kelamı gibi kelam getirmek normal olurdu. Herkes için sıradan olan kelam ise fasih olmaz. Hatta tam zıttı olur. Netice olarak Kur'ân sıradan olurdu, hâlbuki Kur'ân böyle değildir.

Üç: Bu görüşe göre önceden Kur'ân gibi bir şeyin sıradan olması gerekirdi. Çünkü bu kesimde olanlar sonradan gelmiştir. Dolayısıyla önceden Kur'ân gibi olan kelamlarına itiraz caiz olur.[278]

Dört: Bu madde Mürteza'nın görüşüne özeldir. Eğer icazlık onların ilimlerini yitirmesiyle olsaydı bunu söylerlerdi. Eğer söyleselerdi buda yayılırdı. Çünkü genelde sıra dışı şeyler konuşulur. Buna göre burada sadece bir kısım kişilere yönelik olmamasına bir delil yoktur.Bazıları Bu görüşün doğru olmadığına şu ayeti delil olarak sunmuşlardır.

قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا (88)

"*De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere ins ve cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler.*" Bu ayet onların güçlerinin yerinde olmasına rağmen aynısını getiremediklerine, aciz

[276] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 50, 51.
[277] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 50, 51.
[278] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 51, 52.

kaldıklarına delildir. Güçsüz kalsalardı toplanmalarının bir anlamı olmazdı. Çünkü bu durum ölülerin toplanması demektir. Ölülerin aciz kalmasını zikretmek hoş bir şey değildir. Ancak bunu konumuzda anmakta bir sakınca yoktur. Delillerde bununla yetinmekten sanırım hoşnut olmayacaksın. Amidi ve başkaları şöyle demiştir. Kur'ân'ın icazı Kur'ân'ın nazmı, belagati, gaipten verdiği haberleri, çoğunluğu ikna etmesi gibi bir bütüne bakmak suretiyle oluşmaktadır. Daha önce denilen ihtilafı kabul etmiyoruz ifadesine şöyle cevap verilir. Kur'ân her ne kadar şiir vezni üzere olsa da ancak ne kendisi şiirdir nede onun sahibi şairdir. Çünkü şiir vezni murat edilendir. Vezni murat edilmeyen şiir değildir. Belagat ehli, sistemli hutbelerinde bu gibi ifadeler sergilemektedir. Hatta şiir vezinlerinden anlamayanlar efendinin kölesine sarf ettiği "çarşıya git, et satın al ve onu pişir" gibi sıradan cümle ifadelerini şiir zannederler. Bu nedenle Velid b. Muğire şöyle demiştir. Efendimiz (s.a.v.) ona Kur'an okudu. Sanki Velîd kalben rikkata gelir gibi oldu. Bu durum Ebu Cehil'e ulaşınca derhal ona gelip. "Öyleyse sen Muhammed hakkında kavminin duyabileceği öyle bir söz söyle ki senin onu sevmediğin veya sözlerini reddettiğin belli olsun" dedi.Velid de "Ne söyleyeyim ki vallahi aranızda şiiri benden daha iyi bilen şiirin recezini, kasidesini ve cin şiirlerini daha iyi tanıyan hiç kimse yok. Vallahi onun dediklerinde buna benzer bir şey yok. Vallahi onun söylediği sözde bir tatlılık, Üzerinde bir parlaklık var. O Sözlerin uçları (dalları yücesi) meyveli, kökünün suyu boldur. O söze kimse üstün gelemez, o söz onlara üstün gelir. O altına aldığını (silindir gibi) ezer" dedi. Onların "eğer kabul edersek" ifadesi şayet kabul görse bile ancak belagatle beraber anlatacağımız beş hususun geçersiz olması gerekmez.[279]

Bir: Edebiyat ehline yapılan meydan okumanın eşitsizliği bellidir. Bu sebeple çelişmez. Diğer insanlar ise bu sanatta yetersizliklerinden ötürü göz önünde bulundurulmaz. Bunların aciz kalmasıyla icazın varlığını ispat etmeninde hiçbir zararı yoktur. İcaz konusunda en kısa sureyi ele almak orta yoldan sapmak demektir.[280]

[279] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 51, 52.
[280] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 51, 52.

İki: Bazılarına güç yetirmek tamamına güç yetirmek anlamına gelmez. Bu sebeple birçok kişinin bir iki sıra veya kıta beliğ olduğunu ama tam bir kaside veya hutbe oluşturamadığını görmekteyiz.[281]

Üç: Sahabe Hz. Peygamber'e inen Kur'ân'ın rabbinden indiğine veya mucize olup olmamasında ihtilaf etmemişlerdir. Onların yapmış olduğu tartışma Kur'ân'dan olup olmayan yerlerdir. Bu ise bulunduğumuz meselede bir sorun teşkil etmez.

Dört: Altıncı faydada geçen sebep veya tertip, düzen için ifade edilen delil talebi dendiği gibi veya tehlikeli işlerde ihtiyatlı olmaktan ibarettir.[282]

Beş: Çünkü Kur'ân'ın mucizevi yönü her zaman genel olan yönden olur ve bu hususta zirve oluşturur. Sıradan olana bakıldığı zaman, bu Kur'ân'ın sıra dışı olduğu fark edilince onun Allah Teâlâ tarafından olduğu anlaşılır. Eğer bu şekilde düşünülmezse Hz. Peygamberin mucizesi tahakkuk etmemiş olur. Onlarda şöyle zannederlerdi; eğer kendileri bu sınaat ehli kişiler olsalardı belagatin zirve yaptığı o dönemde aynısını getirirlerdi. Hatta bu dönemde belagat da örnek şahsiyetler vardı ve Kâbe duvarına meydan okuma niteliğinde Muallaka-i Seb'a dahi asılmıştı. Birçok münakaşa, ayrılık ve tartışmaya rağmen Hz. Peygamber onların getirmekten aciz kaldığı Kur'ân'ı getirince bunun şüphesiz Allah Teâlâ tarafından indiği anlaşıldı. Kur'ân'ın gaipten haber vermesinin mucize olduğuna itirazlar üstünlük taslamaktan ibarettir. Gaipten haberler devamlı ve doğru çıkması sıradan bir şey değildir. Bu mucizeden başka bir şey değildir. Onların belirttiği hususlar batıldır.[283]

Bir: Çünkü defalarca olmadığı sürece bir iki defa doğruya isabet etmemek harikulade olmaya mani değildir. Burada örfe bakılır. Kur'ân'da geçen gaibi haberler ise örfe göre gerçekten çoktur.

İki: Müneccimlerin verdiği haberlerden yalan olanlar var ki ona değinmeye gerek yoktur. Doğru olup tekrar eden ay ve güneş tutulması gibi örnekler ise düşünülemez. Çünkü bu gibi şeyler astronomi biliminden anlaşılacak şeylerdir. Kur'ân'ın verdiği haberler ise böyle değildir. Kehanetler ise bir türlü sihirdir.[284]

---

[281] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 52, 53.
[282] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 52, 53.
[283] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 52, 53.
[284] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 53, 54.

Üç: Eğer Tevrat'ta bulunan gaibi haberler çok, sıra dışı ve meydan okuma ihtiva ediyorsa oda ayet ve mucizedir. Tasdik edilir ve bu durum bizim görüşümüze zarar vermez.

Dört: Kur'ân'ın icaz yönünün tüm bu sayılan hususlarda olduğunu savunana itiraz edilmez. Ancak icaz yönünün sadece gaibi haber veren ayetler olduğunu ifade eden kişiye bu haberlerin olmadığı ayetlerin icaz olmadığını kabul etmesi gerekir. Fakat Kur'ân icazı tümü için geçerlidir. İcaz yönünün uzun bir kitap olmasına rağmen ihtilaf ve çelişki içermemesi olduğu görüşü iki şekliyle de reddedilmiştir.[285]

Bir: Kur'ân'ın şiir kapsamasının cevabı geçmişti. Bu durum şu ayeti kerimeyle de çelişkili değildir.

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ

"*Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik*."

Önceki iki ayete İbn Abbas'a bir adamın bu tarz ayetleri sorduğunda verdiği meselenin ikinci üflemeden önce olumsuz, ancak ardından ise olumlu olduğu şeklinde cevaplanmıştı. İbn Mesud ise olumsuzluğun insanların birbirinden istemelerine yönelik olduğunu, olumlu mananın ise ibarenin zahirinden anlaşıldığını ve konuyla ilgili bir zıtlığın olmadığı görüşündedir. Ardından gelen iki ayetten birincisi olan

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَن يُؤْمِنُوا

Ayetinin manası Allah'ın muradının ancak öncekilerinin başına gelen yerin dibine girmek gibi durumların kendi başlarına da gelmesini yahut azabın ahirette göz göre görekendilerine gelmesini beklemeleridir! Şüphesiz Allah Teâlâ'nın iradesi muradının aksine bir şeyin meydana gelmesine manidir. Bu mana hakiki sebeple sınırlıdır. Bu ayetin ikinci manası ise insanların iman etmesinin tek nedeni bir insanın elçi olarak gönderilmesini garipsemektir. Bu mana sözün iltizami manasıdır. Delalet eden lafız engelliliğe uymamaktadır. Mana ise hakiki engel değildir. Bilakis bununla

[285] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 53, 54.

beraber imanın olabileceği manasına döner buda sıradan engelin sınırlandırılmasındır. Netice olarak burada bir çelişki yoktur.[286]

وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا (82)

"*Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı.*"

Zikredilen ihtilaf mevcuttur. Çünkü bu ayetten maksat iki şeyden biridir. Bir: belagate aykırı olan ihtilaf. İki: Hz. Peygamberin okuryazarlığı veya birtakım kitaplar okumamasıyla beraber Kur'ân'ın haber verdiği eski kıssalar ve öncekilerin hayatlarında ihtilaf. Şüphesiz bu ihtilafların hiçbiri Kur'ân-ı Kerim'de bulunmamaktadır. Bir takım ihtilaflardan sayılan şeyler Kur'ân'dan değildir. Çünkü mütevatir değillerdir. Diğer ihtilaf olarak sayılan şeyler ise kelamın zahirine göredir. Hakikatte ise ihtilaf yoktur. Mesela Hz. Âdem'in yaratılışında ana esas tektir, oda topraktır. Diğer oluşumlar topraktan sonra gelen evrelerdir. Bunda ne zarar var? Lafzi ve manevi tekrarlarda illaki müfessirlerinde açıklama ve beyan etmek için inceledikleri ifade genişliği, belagat, ziyade tekit ve mübalağa gibi bir fayda vardır. Konuyla ilgili açık bir şeyin açıklanması olduğu zannı doğru değildir. Nitekim bu açıklamalarda muhakkak bir ihtimali ve hayali ortadan kaldırma gayesi vardır.

وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ ayetinin ardından **تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ** ifadesi gelmeseydi bunun sadece yedi gün olabileceği de zannedilebilirdi. Belki de burada nice sırlar vardırdı. Allah'ın izniyle anlayacaksın. Hz. Osman'ın Kur'ân'da hata vardır ifadesi gerçekten de problemlidir. Çünkü normal kelamlarında bile hata yapmayan ashabın nasıl olurda Kur'ânda hata yaptıkları zannedilir. Doğru olan bu sözün Hz. Osman'a ait olmadığı, haberin zayıf ve münkati', muzdarip olduğudur. Konuyla ilgili birçok cevap verilmiştir ancak bunları burada zikretmeyi uygun bulmuyorum. Anladığım kadarıyla bu hadisin ravileri bir şey duymuşlar ve emin olmadan onu değiştirmişler. Böylelikle ortaya bu problem çıkmıştır.[287]

Bu hadis Abdullah b. Abdulâla senediyle şöyle rivayet olunmuştur. Mushaf toplanıp Hz. Osman'a getirilince, Mushaf'a bakıp şöyle dedi; "İyi hoş yapmışsınız da bunda bir şey görüyorum, bunları dillerimizle düzelteceğiz." Buraya kadar bir sıkıntı yok.

[286] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 53, 54.
[287] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 54.

Çünkü Mushaf'ın yazım işlemi bittikten sonra kendisine arz edildiği ve onunda Mushaf'ta Kureyş diline uymayan bazı ifadeler olduğunu görüp bunların düzeltilmesini istediği anlaşılıyor. Yani Mushaf'ta bir hata bırakmamıştır. Bu konuda şüphe duyacağını sanmıyorum. Evet, Şeyhayn'ın şartlarına göre senedi sahih olan Hişam b. Urve'nin babasından rivayet ettiğinde şüphe kalmaktadır. "Hz. Aişe'ye Kur'ân'daki **إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ** ayetlerinde ki hataları sordum. Hz. Aişe "Ey kardeşimin oğlu, bu yazım hatasıdır. Yazarken bu hatayı yapmışlar" dedi. Yine Said b. Cubeyr'den rivayet edildiğine göre **وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ** ayetinin yanlış okunduğunu söylemiş ve bunun bir yazım hatası olduğunu belirtmiştir. Birinciye cevap: Hata ettiler, ifadesinin manası yedi kıraatten insanların aşina olduğunu seçimde hata yaptılar demektir. Yoksa yazdıkları hatadır anlamında değildir. Bu caiz de değildir. Caiz olmayan şey ise üzerinde ne kadar çok zaman geçse de geçsin kabul edilemez. Hz. Aişenin buna benzer ifadeleri çoktur. İkincisi, "yazan kişiden taraf hatadır" ifadesinden maksat ise onun dil ve okuyuşu ile ayetteki farklı okuyuştur. İkinci görüş, Kur'ân'ın icaz yönünün uzun olmasına rağmen herhangi bir çelişki veya ihtilaf içermemesi olduğunu benimseyen kişi Kur'ân'ın bir bütün olarak mucize olduğunu söyler. Bu nedenle birçok şiir ve hutbenin, yine Kur'ân'ın kısa surelerinin ihtilaf ve çelişkiden uzak olması bu görüşe ters düşmemektedir.[288]

Âlimler Kur'ân'ın icaz olmasına yönelik dinleyenin kalbine heybet vermesi, okuyucunun tekrar tekrar okumasına rağmen bıkmaması bilakis onu daha da çok sevmesi ve dünya sürdükçe Allah Teâlâ tarafından korunması gibi birçok beyanlarda bulunmuşlardır.[289]

Nazmın mucize oluşundaki açıklamaya gelecek olursak, öncelikle kelamın oluşumu beş şekilde olur. Bir: Bazı harflerin bazılarına eklenip üç şekilde olan isim fiil ve harfin ortaya çıkmasıdır. İki: Bu kelimelerin bir birine eklenip insanların kullandığı ve ihtiyaçlarını ifade ettikleri faydalı cümlelerin oluşumu demektir. Buna Menşur da denmektedir.[290]

---

[288] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 55, 56.
[289] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 55, 56.
[290] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 55, 56.

Üç: Bunların birbirine eklenerek başlangıç, makta, medhal ve mahreç oluşturmasıdır. Buna manzum denir.

Dört: Kelamın sonuna itibarla kafiyenin oluşturulmasıdır. Buna da musecca' denir.

Beş: Bu oluşumla bir veznin oluşmasıdır ki bununla da eğer şiir ve manzum kastedilirse buna diyalog yani hitabet, eğer yazışma kastedilirse risale denir. Kelamın kısımları bunlardan başka bir şey değildir. Bunların her birine ait özel bir dizilim metodu bulunmaktadır. Kur'ân ise tüm bunların güzelliklerini toplayan güzel görünümlü sıkıntısız bir kitaptır.Kur'âna kelam denilip hitabet, risale veya kafiye denmemesi de bunu desteklemektedir. Edebi kelam duyulduğu zaman diğer manzum kelamlardan ayırt edilendir. Bunu ise Velid b. Mugire örneğinden de anlayabiliriz. Edebiyatta bunun izahı şöyledir; kelamın türleri izahta dereceleri farklıdır. Bunlardan bazıları son derece etkili iken bazıları kolaya yakın fasih bazıları ise sıradandır. Bunlar beğenilen kelam türleridir. İlki en iyi olanı, ikincisi orta seviye üçüncüsü ise en alt seviyedir. Kur'ân her türünü içinde barındırmaktadır. Her türün en iyi dalını içermektedir. Kur'ân'ın bu özelliklerle donanmış olması onun tatlılığı ve ihtişamının bir göstergesidir. Bu iki özellik birbirine zıt özelliklerdir. Bunların bir yerde toplanması onun ayrıcalığı ve yüksek rütbesinin göstergesidir. Aklıselim ile inceleyenlerin ve belagat ilminde mahir kişilerinde anlayacağı gibi Kur'ân bu konuda eşsizdir.[291]

Kur'ân'ın gaibi haberleri içermesiyle oluşan icazına gelecek olursak, Kur'ân örfte de kabul edildiği gibi ancak ömrünü bu yolda tüketmiş bazı ehli kitap ruhbanları tarafından bilinen eski dinler, milletler ve geçmiş haberler içermektedir. İşte Kur'ân bunları ve delillerini sıralamaktadır. Şu da bilinmektedir ki birçoğunun gizlediği ve ortaya koymadığı bu bilgileri getiren okuryazarlığı olmayan ümmi bir peygamberdir. Örnek;

إِذْ هَمَّت طَّائِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلَا

"*O zaman içinizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu*."

Bir: Kur'ân-ı Kerim en kısa suresiyle bile birçok gaibi haberi içermektedir. Örnek;

[291] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 56, 57.

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

"*Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik*." Bu ayeti kerimeden bazılarının rivayetinde olduğu gibi takipçilerin çokluğu kastedilmiştir.[292]

İki: **وَانْحَرْ** "*kurban kes*." ayetinde "kesmek" emrinden de açık bir şekilde anlaşıldığı üzere "buna imkânın oluşması durumunda bu emir" kastedilmektedir.[293]

Üç ve dört: **إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ** "*Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir*." ayetinde açık bir şekilde onun soyunun kesik olmayacağı ifade edilmiştir. Nitekim öyle de oldu. Şüphesiz her düşünen kişi tüm bunların insan gücünün üzerinde olduğunu anlar. Kur'ân'ın mantığa ve ince düşünceye uygunluk yönüyle icazı ise onun, Allah'ın birliğini, noksan vasıflardan münezzeh oluşunu, kulluk etmeye teşviki, ibadet yönlerini, haram ve helali izah edişini, eğitim ve vaazı, iyiliği emretmeyi, kötülüğü yasaklamayı, güzel ahlaka yönlendirmeyi, kötü işlerden alıkoymayı ve her şeyin en iyisini ve en layığını kapsamasından kaynaklanmaktadır. Bu dört madde Kur'ân'ın icaz yöntemlerinden olduğu açıktır. Cumhurun meşhur görüşüne göre onun belagat ve fesahati bunun zirvesindedir. Bu işin erbapları bunu anlar. Anlatıldığına göre Esmai' bir kadının şiir irat etmesine şaşırınca kadın ona şöyle demiştir. "Sen buna mı şaşırıyorsun, asıl şu ayeti kerimeye bak" diyerek şu ayeti kerimeyi okumuştur.

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ ۖ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي ۖ إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ

"*Mûsâ'nın annesine,* "*Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız" diye ilham ettik*.

Bu ayeti kerime içindeki güzel akışıyla birlikte iki emir, iki yasak ve iki müjde içermektedir.[294] Bazıları tüm bu özelliklerin onun özel nazmından kaynaklı olup diğerlerininse bunu ilave olduğunu şöyle ifade etmişlerdir. Belagat ve fesahatle ilgili icaz lafız ve mana unsuruyla ilişkili değildir. Lafızlar ayeti kerimede de ifade edildiği gibi aynı lafızdır.

---

[292] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 56, 57.
[293] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 56, 57.
[294] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 57, 58.

إِنَّا أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا[295]

بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ[296]

"Biz onu, Arapça bir Kur'an olarak indirdik."

"Arapça bir dil ile indirmiştir."

Yine mana unsuruyla da ilişkili değildir. Bu manaların çoğu Kur'ân-ı Kerim'de de ifade edildiği üzere eski kitaplarda da bulunmaktadır.

وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ[297]

"*Şüphesiz bu (Kur'an'ın indirileceği) öncekilerin kitaplarında da vardı*."

Ve bu icaz yine diğer ilahi bilgiler, gaibi haberlerle de ilgili değildir. Dolayısıyla Kur'ân'ın icazı, Kur'ân'ın Kur'ân olması bakımından değil de bilgilerinin daha önce bilinmemesi, gaibi haberlerin sıradan şeyler olmamasıyla ilgilidir. İster bu şekilde bir nazım olsun veya olmasın, ister Arapça olsun isterse de başka bir dilde olsun, ister sözlü ifadeyle olsun isterse de işaretle olsun fark etmez. Netice olarak Kur'ân'ın icazı Kur'ân suretinde olan özel nazmıdır. Suretlerin değişimiyle eşyanın hükmü ve ismi değişir. Maddesiyle değişmez. Mesela halka, bilezik ve küpe gibi şeyler tamamı altından olunca ismi değişir ama maddesi birdir. Yine altın, gümüş ve demirden edinilen yüzük yine yüzük olmasına rağmen maddeleri farklıdır. Böylelikle Kur'âna özgü olan icazın onun özel nazmıyla ilgili olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Nazmının icazı ise daha öncede geçtiği üzere en doğru görüşe yakın olsa da sende biliyorsun ki bir takım sıkıntılarda içermektedir. Bana göre en zayıf görüş Kur'ân'ın icazının sadece bazı kesimlere yönelik olmasıdır.[298]

2.2.7.NASİH-MENSUH

Nasih ve mensuh konusu müfessirin bilmesi gerekli olan Kur'an-ı Kerim ilimlerinin konularından en önemlisi olarak görülmektedir. Nasih ve mensuh konusuna çok ehemmiyet verilmektedir. En önemli etkisi Allah Teâlâ'nın kelamının izahında görülmektedir. Çünkü o Kur'an'ın iki farklı hüküm olan emir ve yasağı ifade eden

[295] Yusuf 12/2.
[296] Şuara 26/195.
[297] Şuara 26/197.
[298] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* I, 57, 58.

iki nassıyla ilişkilidir. Buradan da anlaşılıyor ki yasak nasihe emirse mensuha aittir. Bu sebeple mensuh hükmü kaldırılmış, vakti nihayete ermişken nasih eski hükmü kaldıran ve yeni hükmü sabit kılandır.

İbn Cevzi'nin şu ifadesi rivayet edilmiştir. Müminlerin emirinden şöyle rivayet edildi "Bir kadıya uğrayıp o'na nasih ve mensuhu bilirmisin diye sordu. O'da hayır bilmiyorum deyince, halife hem kendini hem de başkalarını helak ettin diyerek cevap verdi."[299] Bu ifade Nasih ve mensuhun her müfessir, şeyh ve imama göre ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir.

Neshin tanımı:

Lügavi tarif: Sahibu'l-lisan intisahın bir kitabı bir kitaptan kopyalamak demek olduğunu dile getirmiştir. Mesela Allah katında açık ve net bir şekilde bilineni hafaza melekleri nesh etmekte yani yazmaktalar.[300]

Yani nesh: Herhangi bir şeyin iptali ve yani bir şeyin inşası demektir. Ayeti kerimede;

مَا نَنسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللهَ عَلَىَ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ[301]

"Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir." Bu sebeple nesh bir şeyi yenisiyle takas etmek anlamında kullanılmaktadır. Veya bir ayeti bir ayetle nesh etmek onun hükmünü izale etmek demektir. Araplar güneşin gölgeyi nesh ettiğini yani izale ettiğini söylemektedirler.[302]

Istılahi tanım: Ebu Cafer en-Nahhâs neshin aslında helal olan bir şeyin bir müddet sonra haram olması veya tam tersi olması veya mubah olan bir şeyin haram olması demektir demiştir.[303]

Nesh şeri hükmün başka bir şeri delille değiştirilmesi demektir. Bu tanım neshi şari'in fiili olduğunun düşünülmesiyle neshin özünün bilinmesine dair en önemli tanımlardan biri olarak görülmektedir.[304]

---

[299]İbn Cevzi, *Nevâsihu'l-Kur'an*, s. 29.
[300] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, "n-s-h" mdd.
[301] Bakara 2/106.
[302] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, "n-s-h" mdd.
[303] Ebu Cafer en-Nahhas, *en-Nasihu ve'l-Mensuh*, s. 25-30.

- Neshin şartları

Neshin şartları ittifaklı ve ihtilaflı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1. İttifaklı şartlar[305]

- Mensuhun hükmü şeri olmalı
- Hükmün kaldırılmasına delalet eden delilin şeri olması
- Nasihin Hükmü nesh edilen hitaptan sonra olması
- Hükmü kaldırılan hitabın belirli bir vakit veya özel bir zamanla sınırlandırılmamış olması

2. İhtilaflı şartlar

- Nasihin mensuhtan daha kuvveti veya denk olması, eğer daha zayıf olursa onu nesh etmez. Çünkü zayıf kuvvetliyi izale etmez.[306]
- Kur'an'ın neshi Kur'an'la, sünnetin ki sünnetle olmalı.
- Hükmün kaldırılmasına delalet eden hitabın imtisalin mümkün olabileceği vaktin girmesinden sonra olmalı.
- Hükmü nesh edilen hitabın istisna ve tahsisten uzak olması
- Nasih ve mensuhun kesin naslar olması
- Neshin bir delille olması
- İmam Amed rahmetullahi aleyh son beş şartı zikrettikten sonra şöyle demiştir. Bunların tamamı ihtilaflıdır. Doğru olan bunların değiştirmeyeceğidir.[307]

2.2.8.İŞARİ TEFSİR

İşari tefsir, "Kur'ân'ın bazı keşif ve ilim sahibi kişiler tarafından ilahi ve rabbani ilham vasıtasıyla, detaylı ince manaların düşünülmesiyle anlaşılan gizli işaretleri nedeniyle zahirinin aksine yorumlanması" demektir.

Âlûsînin işari tefsirin batıl mı yoksa caiz mi olduğuna dair yazdığı yazısında şöyle geçmektedir: "Âlimler bu hususta bazıları caiz olduğunu bazıları ise batıl olduğunu ifade ederek ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan birkaç örnek; Zerkeşi *el-Burhan* adlı

---

[304]Ali Hasan el-Ariz, *Fethu'l-miât fi neshi'l-Kur'an*, s. 29.
[305] İmad Cuma, *Usulu'l-Fıkh*, s. 230.
[306] Muhammed b. Salih el-Useymini, *El-Usul min İlmi'l-Usul*, s. 54.
[307] Ebu Hasan Seyyiduddin Ali et-Teğlebi el-Amedi, *El-Ahkâm lil-Amedi*, s. 12.

Kur'ân tefsirinde tasavvufçulara göre işari tefsirin bir tefsir olmadığını ancak mana olduğunu belirtmiştir."[308]

Münkirler nasların zahirine göre olmadığını ancak bilgin kişilerin bildiği manaları ifade ettiğini iddia ettikleri için batini diye isimlendirilmişlerdir. Onların gayeleri şeriatı bütünüyle yok etmektir. Muhakkik âlimler ise nasların zahirine göre olduğunu ancak bununla beraber gizli işaretlerinde bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Kur'ân ayetlerinin İşari tefsiriyle yorumlanmasının birçok manası vardır. Bunlardan bazıları şunlardır.

1. Kur'ân'ın nazmındaki mana ile işaret edilen mananın birbirine zıt düşmemesi
2. Gayenin ancak bu işaret olup zahir olmadığını iddia etmemek
3. Bazılarının tefsiri gibi yorumların zor ve uzak olmaması
4. Yapılan tefsirin şeri veya akli bir çelişki içermemesi
5. Yapılan yoruma şeri bir delilin bulunması

Bazı âlimler ayetleri zahirinin dışında yorumladığından İbni Abbas'ı işari tefsir yapanlardan saymıştır.[309] Buradan da anlaşılmaktadır ki tasavvuf erbabının kastettiği işari tefsir ile münkirlerin kastettiği işari tefsir farklıdır. Nitekim tasavvufçular ayetin zahirinin murad edilmesini engellemezler. Âlûsî, tasavvuf erbabının Kur'ân'la ilgili yorumlarının kendilerine keşif yoluyla vakıf oldukları ince manalara işaret olup hem zahirine hem de işarete göre amel edilmesi mümkün olan diye değerlendirmektedir.[310]

Âlûsî, kitabında yorumlarında işari tefsirini kullandığını belirtmiştir. O ayetin zahiriyle ilgili yorumları tamamladıktan sonra onun işari tefsirini de yapmaktadır.

2.2.9.YEDİ HARF MESELESİ

Âlûsî tefsir mukaddimesinde yedi harf konusuna değinmiş, 21 sahabeden rivayet edildiği üzere Kurân'ın indirildiği harfler olarak kabul etmiştir. Nitekim Ebû Ubeyde

[308] Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'an*, II, 170.
[309] Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulumi'l Kur'an*, II, 170.
[310] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 17. bkz. Zerkânî, *Menahilu'l-İrfan,* II, 61.

gibi alimler tevatür derecesinde kabul etmiştir. Rivayetler açısından sıkıntı olmayan bu mesele, yedi harften maksadın ne olduğu konusu tartışmalıdır.[311]

Bu konuyla ilgili görüşlerden bazıları şöyledir. İştirak olan kelimelerin yerine başka benzer anlamda kelimeleri kullanmak, kesretten kinaye anlamında kullanlmış ve ümmete genişlik vermesi, yedi kıraat olduğunu söyleyenler bulunmuş, yedi vecih polduğunu veya tilavetteki yedi nutk olarak kabul edenler de bulunmuştur. Yedi lüğat olduğunu ifade edenler bulunmuş ancak bu hangi yedi arap kabilesi olduğu konusunda da çok farklı görüşler bulunmaktadır.[312]

[311] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 38, 39.
[312] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 39-41.

SONUÇ

Tefsir mukaddimeleri birçok ulumu'l-Kur'ân konunsunun ele alındığı ilk eserlerdir diyebiliriz. Aynı zamanda mukaddimeler hadis ve asâr bilgisi içermektedir. Âlûsî tefsiri, rey ve rivayet tefsirini yapan birçok müfessirin yolunda yürüdüğü bir tefsirdir. Bu şekilde günümüze kadar hergün yeni bir şey çıkmak suretiyle devam etmiştir. Nitekim Allah'ın kitabı her alem ve müfessirin beslendiği ve kelimeleri tükenmez bir kaynaktır. Böyle bir kaynakta her müfessirin farklı bir derinliğe dalması ve bize faydalı ve yeni sırları çıkarması şaşırılacak bir şey olmasa gerek. Bu, "Âlûsî'nin Tefsirinin Mukaddimesindeki Görüşleri" başlıklı kitabının sonudur. En önemli sonuç bundan istifade edilmesini temenni ederim. Şeyh el-Âlûsî tefsir deryasına dalan ve selefi salihe sımsıkı sarılan en önemli ve meşhur şahsiyetlerdendir. Ayrıca İslam inancını savunan ve birçok ilim dalında sesi yüksek bir kişidir. Şeyh Âlûsî ilmi servet sahibi olan, talebelere ilmi ve araştırmayı tavsiye eden alimlerin en büyüklerindendir. Âlûsî radikal olmadan bütün ilimlere önem vermiştir. Günümüzde en çok ihtiyaç duyduğumuz da budur. Kendisi Şafii olduğu halde Hanefi mezhebine göre fetva vermiştir. Yolu sufilik, akidesi ise selefidir. Buna çok ihtiyacımız var. Önceki tefsirlerde olduğu gibi *Rûhu'l-Meânî* tefsirinde de sünneti Resulullaha tabi olmaya ve ilmi hakikatlere önem verilmesi ortaya çıkmıştır. *Rûhu'l-Meânî* önceki tefsirleri de içerdiği için yeni bir medrese/ekol sayılır. Âlûsî, önceki tefsirlerde kullanılan israiliyatları tartışarak kaldırmıştır. Âlûsî, başkalarını da etkileyen ve önceki imam, tefsir, akaid ve hadislerden de alarak kendine has bir metod uygulamıştır.

Burada şu noktaları öne çıkarma kyerinde olacaktır.

1. Âlûsî'nin tefsiri olan *Rûhu'l-Meânî'*yi okurken Şeyhin akidesinin de kapsamlı ve tam olarak öğrenmek ve bu konuda çalışma yapma ihtiyacı,

2. Âlûsî'nin fıkhi kişiliğinden de ilmi bir çalışma yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Abdülganî, A. H. A. (2014). Min Kazâya'l-Üslûb fi Tefsîri'l-Alûsî: İstikbâlü'n-Nas, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, *37,* 135-163.

Âlûsî, Ebu Meali. (1402). *el-Misku'l-ezfer fi şerri mezaya'l-karni's-salis aşar*.

Âlûsî, Şihabuddin. *Ruhu'l-meâni fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. I-XXX. Beyrut: Dâru İhyâı't-Turâsi'l-Arabî.

Bağdadi, İsmail Paşa. (1951). *Hidayetu'l-arifin*. I-II. Beyrut: Dâru ihyâı turâsi'l-Arabî.

Baytar, Abdurrezzak. (1993). *Halebetu'l-beşer fi tarihi'l-karni's-salis aşar*, I-III. Beyrut: Dâru sâdır.

Belâzuri. (1988). *Futuhu'l-büldan*. Beyrut: Nşr. Mektebetü'l-hilâl.

Bilge, M. L. (1991). Ârif Hikmet Bey, *3,* 365-366, İstanbul: DİA Yay.

Çelik, A. (2005). Âlûsî'nin Kur'ân'ın İ'câzıyla İlgili Görüşleri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *24*, 49-74.

Dağdeviren, (2011). Âlûsî ve Rûhu'l-Meânî'si, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, IX, 18,* 419-460.

(2001). Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Rûhu'l-Meânî, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *3,* 359-390.

Davudî. (1983). *Tabakatu'l-Mufessirin,* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Demircigil, B. (2015). Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî Adlı Tefsirinde Hasan-ı Basrî Kıraatine Yaklaşımı, *Usûl: İslam Araştırmaları, 24,* 33-70.

Ebû Şehbe, M. (1987). *el-Medhal li- Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Riyad: Dâru'l-Liva

Ebû Şeybe, Muhammed. (1408). *el-İsrailiyat ve'l-mevdua'ti fi kütübi't-tefsîr*, 4 Baskı. Kahire: Mektebetu'-s-sunne.

Ebû Zeyd, Bekr b. Abdullah. *en-Nezâiru fi'l Kur'ân'i'l Kerim*.

Eroğlu, M. (1989). ÂLÛSÎ, Şehâbeddin Mahmûd, 550-551, İstanbul: DİA Yay.

Esrî, Muhammed Behçet. (1345 h.). *A'lâmu'l-Irak*, 1 Baskı, Mekke: el-Matba'atu's-selefiyye

Gökkır, B.- Gökkır N. (2017). Sufi or Salafi? Alusi's Struggle for His Reputation Against Ottoman Bureaucracy with His Tafsir, Ruh al-Maani, *Usûl: İslam Araştırmaları, 27,* 7-18.

Görgün, H. İ. (2017). *Endülüs Tefsir Mukaddimeleri*, Kastamonu Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu.

İbnu Aşur (1970). *et-Tefsîr ve Ricâluhû*. Kahire: Mecma'u buhûsi'l-ilmiyye.

et-Tahrîr ve't tenvîr. I-XXX. Ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-neşr.

İbnu Manzur. (1434). *Lisanu'l-Arab*. 3 Baskı.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l Ferec. (2003). *Nevasihu'l Kur'ân*. I-II, Medine: el-Câmiatu'l-İslamiyye.

Karakaş, (2013). Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî'sinde İşârî Tefsir", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIII, 2,* 173-188.

(2013). Âlûsî'nin Rûhu'l-Maânî'sinde İşârîTefsir, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi=Journal of Divinity Faculty of Çanakkale Onsekiz Mart University, 1, II, 2,* 47-63.

Kattan, İbrahim. (ts.) Teysîru't-Tefsîr, ys.

Kavak, A. (2015). Bağdat'ta Selefî Bir Çevrede Yetişen Sûfî Bir Âlim: Ebü's-Senâ Mahmûd Şihâbüddin el-Âlûsî (ö. 1270/1854), *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, *39,* 105-119.

Mawed, M. A. (2009). Eserü Kitâbi Ebkâri'l-Efkâr li'l-Âmidî fî Kütübi'l-Müteahhirîn (Rûhu'l-Me'ânî Li'l-Âlûsî Enmûzecen), *Uluslararası Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu Bildirileri = International Conference on Sayf al-Din al-Amidi Papers,* 225-255.

Muhammed Safâ Şeyh İbrahim Hakkî. (2003 m.). *Ulûmu'l-Kur'an min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr*. I-II, Beyrut: Müessesetü'l-Risale.

Nur, Abdurrezzak Süleyman. (?). *Tarihu'l-Arabi'l-hadîs*, I-XI, 1. Baskı.

Razi, Ebu Abdullah b. Ömer. (1981). *Mefâtihu'l-gayb*. I-XXXII, . Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Sema'ni, Ebû Said Abdülkerim. (1400 h.) *el-Ensab*. 2. Baskı.

Şaban, İ. (2011). Ebu's-Sena El-Alusi'nin İstanbul Seyahati Ve İzlenimleri", *Şarkiyat Mecmuası, 2, XIX*, 75-90.

Şabi, İbrahim Hüseyin. (1412). *Fizilâlli'l Kur'ân*. 17 Baskı,

Şenkiti, Muhammed Emin. (1995). *Edva*.

Şilbî, Ahmed. *Mevsua'tu'l-hadarati ve't-tarihi'l-İslami*, I-VII, 1. Baskı.

Tantavî, Şeyh Seyyid. (ts.). *el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm,* ys.

Tayyib, Ahmet Abdullah. *Menhecu'l-Âlûsî-fi't-tefsir*.

Useymin, Muhammed b. Salih (1430). *el-Usul fi ilmi'l-usûl*, 4 Baskı,

Zehebi, Muhammed Hüseyin. (2000). *et-Tefsîr ve'l-Müfessîrûn*, I-III, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

Zirkilî, Hayreddin.(2002). *el-A'lâm*, 15 Baskı. Beyrut: Dâru'l-ilm lilmalâyîn.

Zurkanî, Hamid. (1367 h.). *Menahilu'l-irfan fi ulûmi'l Kur'ân*. I-II, Haleb: Matba'a İsâ.

İnternet Adresleri

Bugünkü İslam İnternet adresi www.islamtoday.net (20.04.2017)

Web üzerinde bir makale: www.tafasir.net, Dr. Müsaid et-Tayyar, "Müzekkiretu Mukaddimatu't-Tefasir" başlıklı makale. (12.05.2017)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	: HAMZA SALEH SAİD
Doğum Yeri ve Yılı	: EZZAVİYE, 1985
Medeni Hali	: Bekar
Yabancı Dili	: Arapça
E-posta	: hamza.saiid@yahoo.com
Eğitim Durumu	
Lise	: Şehid ez-Zâira
Lisans	: Bedr Üniversitesi Edebiyat Fak. (Ulum ve Adab)